

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

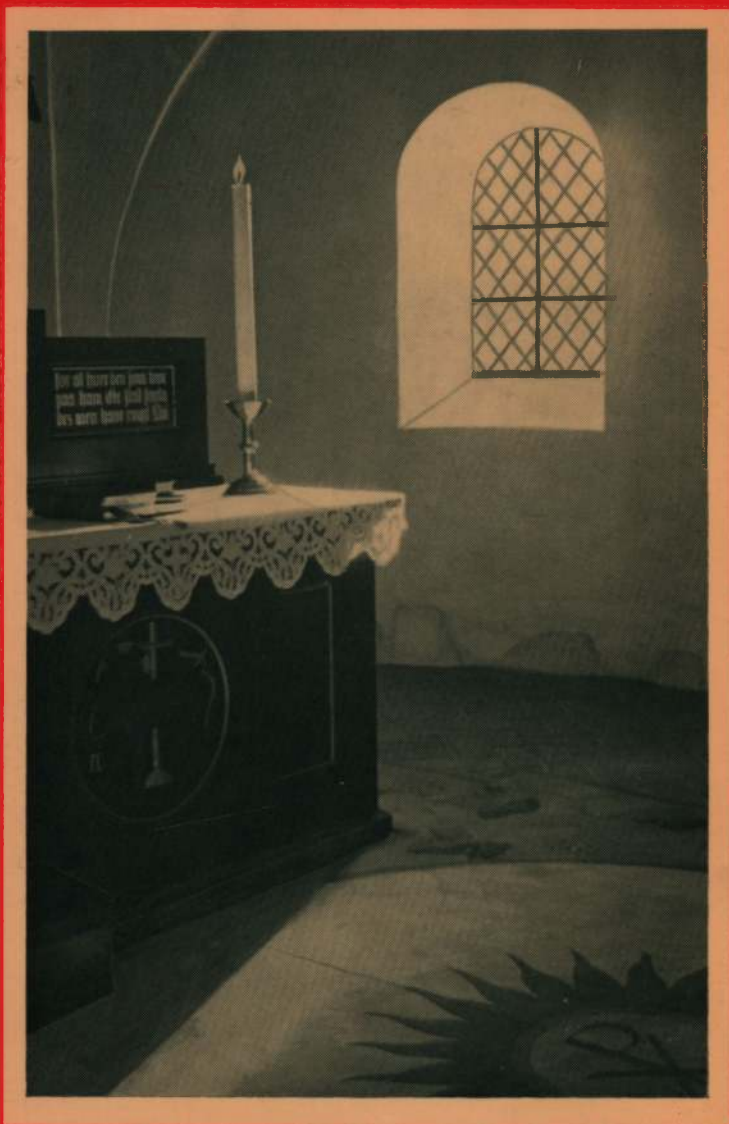
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRODE BEYER

EFTERKLANG

og eftertanke

FRODE BEYER

EFTERKLANG
og
EFTERTANKE

Glimt fra grænselandet

LOHSES FORLAG
KØBENHAVN
1967

Biskop Frode Beyer: »Efterklang og eftertanke« er sat med 10 pkt. Genzsch og trykt på naturkunsttryk i Missionstrykkeriet, København, ved K. Skov Kristensen.

★

*Fotografiet på omslagets forside viser
Rinkenæs korskirkes alter.*

★

Tegningen på side 50 er udført af pastor N. J. Jensen.

★

FORORD

Har man siddet og lyttet til en reportage, der ridser nogle af vor tids store historiske begivenheder op, som f. eks. reportagen om Winston Churchills liv, og derigennem fornemmet noget af historiens vingesus – som fra rovfugle – kan man få en fornemmelse af, at det, man selv har oplevet, næppe kan have interesse for andre end en selv og ikke er værd at fæste til papiret. Og dog er så meget af det, enhver af os oplevede, knyttet uløseligt til de store historiske begivenheder, som den første halvdel af dette århundrede blev så fyldt – alt for fyldt – af. Blev det så ikke til de store vingesus men kun at ligne ved småfuglenes flagren, der var dog historie i det, og nogen interesse kan det måske dog have, hvordan den enkelte i sit daglige liv mødte begivenhederne og blev påvirket deraf.

På de følgende blade skal der derfor ikke skrives historie men kun en lille historie om et enkelt menneskes liv og tanker. Det må derfor undskyldes, at så meget af det bliver i jeg-form.

Og jeg, som i skolen syntes, at det måtte have været interessant at leve f. eks. på Napoleons tid og være midt i store historiske oplevelser! Jeg må sige til mig selv, at netop min generation fik slige letsindige ønsker opfyldt i rigeligere mål, end man kunne drømme om endsige ønske sig. Har nogen generation nogensinde oplevet så meget som min generation? Ikke blot hvad verdenshistorie angår men også af en rivende teknisk udvikling. Vi, der fødtes i slutningen af det nittende århundrede, i en forholdsvis fredelig tid, hvor „kloge“ hoveder anså krige for at være et over-

vundet stude, og hvor der endnu ikke var biler eller radio eller fjernsyn eller månerejser, vi har næsten en fornemmelse af at have levet i „oldtiden“ og derfra er sprunget ind i et helt nyt afsnit af menneskets historie.

Det må tilgives os ældre, at vi ofte har lidt svært ved at følge med!

FORBEREDELSENS ÅR

BARNDOM OG UNGDOM

De første 30 år af mit liv var jeg københavner – født på Gyldenløvesgade den 18. juni 1894. Min far var sønderjyde, og det blev afgørende for min livsgerning de næste 40 år. Den kom til at falde i Sønderjylland, og jeg kom til at føle mig som sønderjyde.

Far var født på Aasgaard nord for Højer, hvor familien Beyer har hørt hjemme i ca. 300 år. Slægten har altid været dansk, og da den unge Andreas stod overfor spørgsmålet, om han ville aftjene tysk værnepligt eller optere for Danmark, valgte han som så mange andre unge på det tidspunkt det sidste sammen med sin broder Ingvard, medens den tredie broder blev hjemme på gården. Han fik sin gerning og sit hjem i København, hvor han i 25 år var kemiker på Steins laboratorium. 1892 blev han gift med Vilhelmine Thanning, født i Sulsted i Nørrejylland.

Det blev et lykkeligt, men forholdsvis kortvarigt hjem, mine forældre dannede for min yngre søster Gudrun og mig, det meste af tiden på Lykkeholmsallé på Frederiksberg. Mor døde 1909, kort før min konfirmation, far 1911, efter at han kort før var blevet apoteker i Hornslet.

At jeg som dreng betragtede mig selv som den „lykkeligste dreng i verden“ – jeg husker tydeligt mine betragtninger over dette – og at sorgen over at miste mine forældre så tidligt derfor var så knugende, at den var ved at overvælde mig og et kort øjeblik ved at tage barnetroen fra mig, så jeg en aften besluttede at holde op med at bede aftenbøn, fik ganske naturligt stor indflydelse på min livsholdning. Men det blev troen, der sejrede, og jeg lærte med årene, at Gud kan række os sine største gaver også gennem det, der er svært.

Det er mærkværdig lidt, jeg husker om den åndelige påvirkning, jeg fik i mit hjem. Min mor var utvivlsomt afgjort kristeligt indstillet. En af slægten sagde senere til mig, „at en Thaning er født til at blive kristen“ – en tvivlsom udtalelse, men dog med en vis sandhed, der peger hen på slægtsarvens betydning. Jeg husker, at mor tog mig med til kirke, specielt husker jeg den lille valgmenighedskirke i Forhåbningsholms Allé. En enkelt bemærkning af hende prentede sig så dybt i mit sind, at jeg aldrig har kunnet glemme den. Jeg ser hende for mig, liggende på knæ foran en kommodeskuffe for at ordne noget i den, da jeg fløjtende en salmemelodi kom ind i værelset. Da sagde hun stille: „Man fløjter ikke salmemelodier“. Selvom jeg vel ikke forstod helt, hvorfor jeg ikke måtte det, var den bemærkning dog med til at lære mig, at der er noget, man ikke jasker med eller bruger tankeløst, at der er noget „helligt“. Jeg har aldrig siden kunnet fløjte en salmemelodi til ende uden at tænke på mor. Jeg standser efter de første strofer, selvom jeg ikke finder det galt at fortsætte. Når jeg nævner dette lille træk er det, fordi jeg tror, det var med til at gøre mig til præst.

Om min far husker jeg i den henseende kun, at han var med hele familien i Frue Kirke juleaften. Ellers har jeg ingen erindringer om ham, der peger hen mod kirken, dog heller ingen, der viser fra den. En enkelt sætning mindes jeg at have hørt flere gange: „Alt er relativt“. Jeg kunne ikke rigtig lide den sætning – var det blot, fordi jeg ikke forstod den? Eller var det, fordi jeg havde en uklar fornemmelse af, at den sagde noget andet end „Gud“, end det absolutte? Måske var det blot hans videnskabelige indstilling, der lå bag udtalelsen. Han var, hvad man ville kalde „en moderne fremskridtsmand“. Da han engang i sit barndomshjem lod en bemærkning falde om, at vi nok til sidst lærte at flyve, skal hans mor havde sagt: „Gud bevare din forstand, min dreng“. Og dog kunne det for et menneske fra forrige århundrede knibe med at forestille sig, hvor rivende udviklingen skulle komme til at gå. Således husker jeg, at jeg gik med ham på Gyldenløvesgade, vel et af de første år i dette århundrede, da et automobil kom tøffende og osende forbi. Far sagde da omtrent

således: „Ja, det bliver jo nok fremtidens køretøj; men i byerne vil det næppe få stor betydning på grund af spektaklet og den frygtelige os“. Få år efter, i 1910, blev jeg kørt i automobil til min konfirmation i Brønshøj kirke. Det var mig en stor skuffelse. Jeg havde som barn drømt om at blive kørt i karet med to hvide heste. Nu sad jeg i en grim lejebil med en revnet rude, tung i sind. Mor var død, far var syg og kunne ikke være med i kirken. Jeg husker af konfirmationshandlingen kun, at præsten, onkel Søren Holm, brugte den nye ordning uden tilspørgsel, men at jeg sagde til mig selv: „Selvom præsten ikke spørger, vil du dog sige ja til Jesus“ – og det fortrød jeg aldrig.

Jeg gik fra mit syvende år i Hertz's skole på Filippavej og glædede mig dér over skolegangen. Da skolen tre år efter blev slået sammen med Schneekloth's skole på Værnedamsvej, fik jeg de to eneste skoleår, jeg ikke har været glad for. Vi elever fra Hertz's skole mødte vist også med en noget „fornærmet“ indstilling over, at vi skulle „slås sammen“ med andre børn og en fornemmelse af, at det var synd for vor kære rektor.

Derfra kom jeg i Metropolitanskolen, først i mellemskolen og derefter i gymnasiets matematisk-naturvidenskabelige retning, hvorfra jeg fik studentereksamen i 1913. Jeg mindes ikke, at jeg en eneste dag har været ked af at gå i denne fine gammeldags skole på Universitetspladsen. Der var dygtige lærere, selvom nogle af dem var aparte og ikke altid lige morsomme. Men der var mulighed for at lære noget, og der var et godt kammeratskab i klassen. Jeg er absolut uenig med forfatteren Scherfig, der kaldte skolegangen i Metropolitanskolen „det forsømte forår“. Den blev tværtimod for mig „et godt forår“, der var med til at hjælpe mig gennem de sorger, der ramte mig i de år, jeg gik dér.

Nogle linier fra skolens translokationssang prentede sig ind i mit drengesind: „Livet er alvor, og skolen skal lære barnet, at ikke hvert et trin er let“. Mon man ikke ofte i den moderne børneopdragelse og undervisning er for ensidigt optaget af at gøre alt så let som muligt for barnet og glemmer at lære det, at „livet er alvor“?

Nogle måneder i foråret 1911 kom jeg til at gå i Århus Katedral-skole, inden min far skulle overtage Hornslet apotek. En formiddag blev jeg kaldt ud af klassen af rektor, der sagde mig, at jeg straks måtte rejse tilbage til København, da min far var blevet meget syg. Jeg havde betragtet min fars udnævnelse til apoteker som en bønherelse, og under sejlturen fra Århus til København mente jeg derfor, at nu satte Gud mig på en trosprøve. Jeg nåede hjem få timer før far døde. Det blev mit livs mørkeste stund, – og så blev den dog indgangen til mit livs største lykke.

Min farbror, provst Ingvard Beyer i Assens, blev formynder for min søster og mig. Hun fik sit hjem dér¹⁾, medens jeg blev optaget i hjemmet hos min bedstefars broder, boghandler Vilhelm Thaning og hans hustru Julie, to elskelige mennesker, der ikke vidste alt det gode, de skulle gøre for mig. Hos dem boede jeg, til jeg fik studentereksamen. Men da de to gamle nu på grund af svagelighed måtte flytte til en mindre lejlighed, overtalte min skolekammerat lige fra de første skoleår, Erik Bodelsen, sin mor til at tage mig i huset. Hun blev min kære „Mor Ida“ og hans lille søster Karen senere min elskede hustru. Da vi blev forlovede i 1920, flyttede jeg til min onkel kaptajn Blangstrup på Strandvejen. Han havde været redaktør af Berlingske Tidende, men redigerede nu Salmonsens leksikon – en interessant mand at samtale med.

Min onkel i Assens tilhørte den gamle kirkelige centrumsfløj. Han var ugift, men samlede mange af os unge i ferierne og var meget frisindet overfor vore ofte ret ungdommelige kådheder. Hver sommer blev der arrangeret køreture i charabanc til skov eller strand. Der kan næppe tænkes en mere fornøjelig og romantisk form for udflugt end en sådan køretur med seks på hvert sæde overfor hinanden og et par på bukken. Når vi om aftenen kørte hjem, blev der spøgt og sunget, f. eks. „Kornmodsglansen ved midnatstid“, og små-

¹⁾ Min søster Gudrun blev uddannet som lærerinde og sygeplejerske og var derefter missionær i Indien („Teltnissionen“) 1927–33. Blev ved sin hjemkomst optaget på Skt. Lukasstiftelsen og var fra 1950 til 1962 forstanderinde på kolonien Filadelfia.

forelskelser kunne opstå – og forsvinde – på en harmløs og ridderlig måde. Det var vel også derfor, man gerne legede „gående enke-mand“ i den store præstegårdshave. Kommet til køjs i et af præstegårdens mange gæsteværelser – og til ro efter en del halløj – kunne fætter Johannes Wiberg¹⁾ læse sine sidste digte op for mig. Det 19. århundredes romantik levede endnu i dansk ungdom! I et brev fra besættelsestidens sidste år skrev han til mig: „De prægtige ferier! . . . Assens først og sidst, hvor vi virkelig oplevede aftenrøden af den rigtige harmløse, poesifyldte Hostrupske studentertid . . . Lad andre tale om sentimentalitet – vi må være lykkelige over at have levet, medens der endnu var grønt på jorden“.

Ofte så vi fra Assens over mod Sønderjylland; men når talen faldt på en eventuel genforening, fik jeg det indtryk, at onkel havde mistet håbet om, at den ville komme. Det virkede da også så stærkt på ham, da han i 1920 fik lejlighed til i Skast sogn at afgive sin stemme for Danmark og derefter at prædike i den kirke, hvor han var døbt og konfirmeret, at han fik et hjerteanfald og døde i sit barndoms-hjem få dage efter afstemningen. Trods det store savn af ham, følte jeg det som en lykkelig afslutning på hans liv, få år før han skulle have taget sin afsked.

Mere brutalt virkede døden, da en af mine skolekammerater og bedste venner, Aage Stock, der lige havde fået sin polytekniske eksamen og var blevet forlovet få dage før, blev revet bort af den spanske syge, der på det tidspunkt hærgede landet. Han, min svoger og jeg samt Hjalmar Lundsteen havde lige fra skoletiden dannet et firkløver, der en lang række år spillede Whist sammen, delte ferierne i Assens og senere sammen begyndte på polyteknisk læreanstalt.

¹⁾ Johannes Beyer Wiberg døde som sognepræst i Sengeløse 1964 som blind og invalid men med et betagende trosmod. Ud gav en digtsamling „Asters og stjerne“.

KALDET TIL PRÆST

Jeg havde som dreng drømt om at blive ingeniør, med en blanding af teknisk interesse – jeg eksperimenterede med de første helt primitive radioapparater – og et meget fantasifuldt drømmeri om at blive brobygger og en stor ingeniør, der kunne tjene så mange penge, at jeg kunne købe Sønderjylland tilbage! At jeg siden skulle forsøge at være „brobygger“ på en helt anden måde i Sønderjylland var da langt fra mine tanker, selvom det tabte land selvfølgelig ofte var i mine tanker på grund af slægtsforbindelserne.

I 1913 begyndte jeg så det polytekniske studium og var meget glad for det; men det blev kun til eet semester. Næsten som et lyn fra klar himmel stod det en dag i december for mig: du skal være præst!

Fra mine drengeår har tanken om at blive præst dog ofte strejft mig, uden at jeg kan give nogen påviselig grund derfor. Men tanken blev altid afvist, til at begynde med især med den begrundelse, at det måtte være umuligt at lave en prædiken til hver søndag. Senere med den betragtning, at en kristen ingeniørs vidnesbyrd om kristendommen kan virke stærkere end en præsts – et argument, jeg stadig regner for sandt. Og så blev jeg som sagt matematisk student og kom på polyteknisk læreanstalt.

Hvad jeg i det følgende skriver, har jeg sjældent omtalt – var det en vis – måske forkert – blufærdighed? Eller var det, fordi jeg ikke ville, at nogen skulle tro, jeg følte mig kaldet til præst på en bedre måde end mange andre? Nu kan jeg dog ikke skrive mine erindringer uden at drage dette frem med tak til Gud, der drejede mit liv, og gav mig den gerning, der fyldte mig med så stor glæde.

Hellere end at fortælle derom, hvorved et og andet måske kunne blive fortegnet, vil jeg gengive nogle breve fra december 1913. Nu da der er gået over 50 år, må det være tilladeligt at aftrykke brevsvekslingen mellem den 19-årige student og den gamle provst.

Det første er til min onkel i Assens 8. december:

„Min egen kære onkel! Sæt dig på en stol og bliv ikke alt for forbavset eller forfærdet over dette brev. Det er om mit studium. Du tror vel, ligesom jeg selv har troet, at den sag er klappet og klar. Nu er der jo gået et semester, og det er gået godt, jeg føler, at jeg kan magte det, det har interesseret mig, og dog, ja, jeg føler, at der mangler noget. Det er, som om min personlighed slet ikke er med i det, mine, om jeg så må sige, private tanker søger altid noget andet. Jeg kan mærke, at det polytekniske studium aldrig vil kunne fylde mit liv, at jeg aldrig vil have virkelig glæde af det. Du ved også, at jeg stadig har været på det rene med, at jeg måtte finde et felt, hvor jeg kunne virke udenfor det at være ingeniør. Jeg ønsker intet højere end at måtte være med til at højne vort folk på et eller andet område. Jeg har derfor nærmest betragtet polyteknikken som et brødstudium, der skulle gøre mig økonomisk uafhængig, så at jeg frit kunne arbejde på det, der ville vise sig. Jeg er ved at se, at der vil blive noget galt i det, at der vil komme konflikter mellem mit daglige arbejde og mine interesser. Ville jeg være missionær, var det en anden sag; det er jo meget foreneligt med ingeniørvirksomheden; men min hu står nu til at virke her hjemme. Der vil sikkert komme en dobbelt-hed, som vil føre til, at jeg hverken bliver det ene eller det andet.

Jeg har jo, trods min tillid til, at dette var den rette plads for mig, stadig beskæftiget mig med tanken om at blive præst. Da jeg var mindre, var det tanken om at skulle lave en prædiken til hver søndag, der afskrækkede mig. Da jeg så skulle vælge en af de tre retninger i skolen, forekom den eneste rigtige mig at være den matematiske, og så er jeg så stille gledet den vej. Når spørgsmålet om at blive præst så stillede sig nu i det sidste år, har jeg stadig haft forskellige argumenter at slå det ned med. Men de er nu, opdager jeg, smuldrerede ganske bort; jeg kan ikke mere svare min samvittighed noget.

Det vigtigste var det, at jeg vist ikke dueede dertil; det vil jeg foreløbig lade stå hen.

Det andet var, at når jeg nu engang var kommet ind på den vej, så måtte det vel være Guds vilje, ellers ville Gud vel have sørget for, at jeg ikke havde „spildt“ de tre år, men straks have ført mig den lige vej, gennem den klassiske retning. At det argument er galt, indser jeg nu godt, for dels kan jeg ikke betragte de år som spildt, eftersom de i meget høj grad har præget min personlighed, så jeg ved den stadige omgang med matematik og naturvidenskaberne har fået noget, som de fleste præster mangler; når jeg blot ikke er blevet for meget rationalist; og Johannes beskylder mig for „rendyrket panteist“, omtrent. Nå, i hvert fald har jeg haft udbytte af den tid, ikke mindst dette halvår, hvor jeg i det mindste har lært at arbejde. Desuden har det vist sin store betydning, at valget ikke skyldes en stille gliden ind i studiet, men en alvorlig overvejelse som den jeg nu må gøre. Så spildt kan den tid ikke være.

Det argument, at der også skal være kristne i andre stillinger, er et dårligt et netop i en tid, hvor det eneste studium, der mangler tilgang, er det theologiske.

Du ser, argumenterne er svage, og da nu spørgsmålet for alvor er kommet op i mig, kan jeg ikke svare derpå. Jeg ville have overvejet det endnu længere, til julen, alene; men det er dog vist det bedste, at du, som den eneste, som rigtig kender mig, får et ord med i tide. Det, jeg nærmest vil spørge dig om, er, om du tror, jeg egner mig til præst, så Gud kan have virkelig brug for mig dér. Jeg har bedt så inderligt om svar på, hvor Gud vil have mig; jeg synes, jeg er ved at få det i en stadig voksende længsel efter præstegerningen og en følelse af, at kun den kan skabe et virkeligt indhold i mit liv. Jeg ved, hvad det vil koste; det bliver en drøj omgang med latin og græsk, men som sagt, jeg har lært, hvad det vil sige at bestille noget, så det frygter jeg ikke, når målet er så højt. At det er det samme som at sige farvel til alt det, jeg som ingeniør kunne opnå, er kun en grund til, for at kvæle enhver egoistisk tilbøjelighed straks. Og jeg føler mig forvisset om Guds hjælp i alt, hvad enten det nu er studie-

vanskeligheder, dårlige arbejdsvilkår, der muligvis vil komme for præsterne, eller hvad det nu kan blive. Det, der interesserer mig mest, er dog netop det nuværende røre i kirken, og jeg føler, at den største lykke for mig vil være selv at kunne tage del i livet og kampen for Guds sag – når blot jeg duer. Hvad mener du, onkel? Hvis det er den plads, hvor Gud vil bruge mig, så giver han mig vel også evner. Bed med mig om klarhed på det punkt! Jeg er rede til at ofre alt for det ene; det er dog mere eller mindre egoisme, der har ledet mig til det studium, der af alle her hjemme vel nok byder de fleste ydre muligheder, men til gengæld er så materielt, at det aldrig vil kunne tilfredsstille mig.

For at sige det med det samme: det er ikke nogen af mine venner, der har talt til mig om denne sag. Det skal siges til deres ros, at de aldrig har søgt at påvirke mig i nogen retning . . .

Ja, kære onkel, jeg håber ikke, du bliver urolig for mig, fordi jeg nu vil skifte studium. Jeg har ikke før nu følt kaldet til at blive præst, men endnu er det jo god tid; jeg vil i det hele rimeligvis højst bruge et år mere end ellers. Det passer jo meget godt at begynde med det nye semester. Jeg er også glad ved, at det ikke er, fordi jeg er kørt fast i det andet, at jeg skifter, men ene p. gr. af trangen til at blive præst . . .“

Men selv efter at have skrevet dette brev, blev jeg usikker. Og det gjorde mig ondt at bryde ud af det fællesskab, jeg havde med de tre venner, jeg havde delt så meget med og nu også studerede sammen med. Hvordan ville de reagere? Det viste sig heldigvis senere, at der ikke kom skår i venskabet. Men da jeg ville lægge de polytekniske bøger til side, var det ved at blive mig for svært.

Den 10. december skrev onkel et såre klogt og besindigt svar til mig:

„Dit brev, som lå til mig i aftes efter min hjemkomst fra en hel dags synstur, kom unægtelig som et lyn fra en klar himmel. Jeg har altid glædet mig over, at du var på det rene med, hvilket studium du ville vælge, og nu i det sidste halvår over, at alt vidnede om, hvor godt det lå for dig, så at det, at du nu tænker på at forlade det,

kommer ganske bag på mig. Svare på dit brev kan jeg slet ikke sådan på stående fod; det kan man ikke i en så vigtig sag. Jeg skriver blot, fordi jeg ved, at du går og venter efter brev, og for at bede dig om at tage tid til overvejelserne, førend du betragter noget som afgjort. At jeg ikke vil lægge noget pres på dig, hverken i den ene eller anden retning, ved du, min kære dreng. Såfremt det virkelig er et kald fra Gud, ville jeg jo aldrig råde fra. Men det er det, der skal nøje prøves. De ydre omstændigheder overvindes da nok, selvom dine evner dog vist altid har ligget mere i matematisk end i sproglig retning. Jeg ved ikke, hvor meget det hensyn, som du tit har nævnt og også nævner i dit brev: at være med til at løfte folket, har virket i retning af at få dig ind på disse overvejelser. Men jeg vil blot sige, at det er en stor misforståelse, hvis man ville mene, at det kunne man kun som præst, særlig i de tider, der stunder til. De store i kirken, hvis ord kan nå ud i vide kredse, ja de kan det måske, men du kan tro, at når man sidder i en mindre kreds, da bliver det bidrag, man kan give i så henseende, *yderst beskedent*. Der døde nys en ingeniør Blichfeldt. Jeg ved ikke, hvor fremragende han var i sit fag; men jeg tvivler ikke om, at hans betydning i studenterkredse og i den københavnske menighed var større, end den havde været, om han havde været en jævn dygtig eller endog en dygtig theologisk kandidat. Hvad man kan udrette i den henseende beror på, hvad man er i sig selv, ikke på stillingen, omend den kan have sin betydning.

Mon du dog ikke tager fejl, når du mener, at du har valgt dit studium som et brødstudium? Jeg har altid ment, at det var af interesse, og altid fundet dig interesseret i det.

Om jeg tror, du duer til at være præst?

Enhver, som med et ærligt hjerte til at ville tjene Gud i den stilling, går ind i den, har jo den første betingelse for at du til den. Om du skulle have særlige betingelser for at du til den, det tør jeg i øjeblikket ikke udtale mig om.

Ja, dette brev vil ikke tilfredsstille dig; men det skal også kun være til overvejelse. At det i mange måder vil blive en tornefuld

vej at være præst i den kommende tid, skal jo ikke skræmme, men heller ikke lokke med lidt af et offer eller modegoisme. Jeg vil være med til at bede Gud give dig klarhed; og så tales vi ved i julen“.

Medens onkel skrev det, traf jeg selv afgørelsen, men var dog ikke helt rolig ved den og bad om mere klarhed. Og inden jeg modtog min onkels brev, hændte der mig noget forunderligt. Da jeg den 11. dec. om morgenen spekulerede frem og tilbage, skønt jeg om aftenen mente at have valgt det rette, og i den uvisse stemning gik ud for at finde et brev fra onkel i postkassen, lå der et andet, fra en af mine venner på Frederiksberg, Emil Svendsen, siden kendt som provst Steenvinkel. Det var dateret 10. dec., altså den aften, der var sværest for mig. Det lød sådan:

„Min kære Frode! Der er hændet mig noget ganske forunderligt, som jeg ellers havde tænkt at holde for mig selv. Jeg sad i aftes og tænkte på mine venner, hvortil jeg nok må regne dig. Tænkte på, småbad lidt for dem. Så kom den tanke frem hos mig som en mægtig indskydelse – og det gang på gang – „Sig til Frode, han bør blive præst!“ Å, sludder – sagde jeg til mig selv. Han er jo polyt med hud og hår; men så brød tanken på – gav mig ikke ro. Præst, præst, sig det til Frode, sig det bare. Jeg måtte! Du regner mig dog ellers for et fornuftigt og nøgternt menneske, der ikke har for vane at færdes mellem ånder og stemmer, men her i dag har jeg ikke kunnet frigøre mig, at det må være en ånd, ja mon ikke Guds ånd. Jeg slog det hen, men har i denne eftermiddag ikke fået ro – det er mig nu et samvittighedsspørgsmål at få dig det sagt, jeg kan ikke andet. Skrive det til dig „Frode, bliv præst“! Jeg er egentlig ikke glad ved at sende dig denne billet, men det er noget ganske usædvanligt – muligvis er det noget nonsens, men nej, det er mere end en indskydelse, hvor skulle jeg få den forrykte idé fra. Du kan nok forstå, jeg gerne vil tale med dig, nej, det behøves egentlig ikke, for jeg ved ikke andet end dette, at det ryster gennem min hjerne: sig til Frode: bliv præst. – Havde jeg endda hørt en lille fugl synge om, at du ikke var tilfreds med dit studium, men nej, derom er der slet intet. Du må endelig ikke blive ked af dette – smid det bare i papirkurven – jeg tør

intet ansvar tage, for det er jo bare noget nonsens – nej, det er det ikke – men er det ikke nonsens, og er det Guds ånd, som stadig beder mig være redskab og bare sige det til dig, så kan jeg ikke tænke andet, end at den også må have virket i dig eller andre. Min puls er ganske normal og min hjerne kølig. Tilgiv mig – Frode – men bliv præst. Din Emil. Kl. 12. Jeg har været i 17 sind, om jeg skulle afsende den. Jo, nu putter jeg den i“.

Efter at have modtaget dette, var jeg ikke i tvivl – og kom aldrig i tvivl om, at præstegerningen var den gerning, Gud havde givet mig. Jeg sendte straks brevet til min onkel med disse ord: „Det slog mig så mægtigt, at jeg måtte prise Gud for hans styrelse. Hvor er det muligt, på een gang at tro på Guds ånd og styrelse, og så sige, at dette er nonsens?“

Onkels svar på dette lød: „... Din vens kort har gjort et dybt indtryk på mig, forstærket ved, at jeg lige havde læst Ejnar Prips stykke i Studenternes Julebog¹). Det gør jo stærkt indtryk af, at Gud har svaret dig på dine bønner på en særlig måde. Og så har vi jo kun at lyde. Og jeg har kun at sige: Gud velsigne dig min egen dreng. Og det vil han! Han giver den hellige ånd til dem, som adlyder ham. Ap. Gj. 5, 52. Jeg mener jo ikke, at der ikke bliver grund til nye overvejelser, men jeg synes, at sagen nu er vendt således, at skulle der før særlige grunde til at forandre studium, skal der det nu til at lade være med det.“

Sådan kom kaldet til at være præst til mig, som en gave, jeg hele mit liv har måttet takke for. Men samtidig må jeg skælv ved tanken om, at han, som kaldte mig, kunne have ventet, at jeg brugte gaven bedre. „Hvem meget er givet, af ham skal meget kræves.“

Efter nytår tog jeg så fat på at indhente, hvad jeg ikke havde fået i gymnasiet: latin og græsk og tog samtidig i det første semester filosofikum og prøven i hebraisk. At jeg i sproglig henseende kom til at mangle meget, er en selvfølge; dog har jeg aldrig fortrudt, at jeg gik omvejen gennem den polytekniske læreanstalt.

¹) Missionær Einar Prip i Studenterhjemmets Julebog 1913: „Kom over og hjælp os“.

1. VERDENSKRIG

Der blev dog tid til andet end at læse. Da jeg på sessionen havde trukket frinummer og derfor ikke kom ind som soldat, meldte jeg mig den 2. februar 1914 ind i Akademisk Skyttekorps. Det gav samtidig god motion og et fornøjeligt kammeratskab. Den 12. maj blev jeg „udnævnt“ til „skytte“. Som sådan var jeg aktiv, da krigen brød ud sommeren 1914.

I juli havde jeg deltaget i det kristelige studentermøde på Nyborg Strand og tog derfra til Assens. Den 31. juli mobiliserede Rusland, og samme dag sattes Tyskland i krigstilstand. Herhjemme indkaldtes sikringsstyrken, og forbindelsen med Sønderjylland blev afbrudt. Den 1. august blev Akademisk Skytteforening indkaldt, og samme aften tog min fætter Johannes Wiberg og jeg af sted til København. Hele vejen over Fyn stillede på alle stationer de først indkaldte soldater, og der udspilledes mange rørende afskeds-scener, – ingen vidste jo, om det gik mod krig og død. Turen over Store Bælt var spændende; det kunne ventes, at tyskerne ville hindre færgen i at komme over med den første troppetransport. Men vi kom over uden hindringer, og i Korsør beordredes alt militær op i et særtog, der mest bestod af åbne godsvogne. Vi skytter regnede os selvfølgelig for at høre herhen og fik en uforglemmelig nat over Sjælland, hvor man alle vegne så udstillede vagtposter. Den gang var Danmark mere vågen end senere den 9. april 1940!

Søndag den 2. august mødte vi i Kunstmusæets kælder om morgenen og blev iklædt vore uniformer, og næste dag begyndte øvelserne. Kl. 17 stillede vi på Frederiksberg Bakke, hvorfra turen gik til „Vestfronten“ (encienten) ved Glostrup. Her blev vi sat til at

rydde træer, så der kunne være frit udsyn og skudklart fra fæstningen. Når man nu færdes i den egn, har man svært ved at tænke sig, at der var så lidt bebygget i Københavns omegn dengang. Vi måtte også grave „Ulvegrave“, hvad der gav os nogle uhyggelige tanker om en krigs grusomhed.

Den 5. august blev vi om aftenen indkaldt til straks at møde på Rosenborg eksercerplads med fuld oppakning og mad til et døgn. Det var en skæbnetime for Danmark, da spørgsmålet om udlægning af miner i Store Bælt truede med at bringe Danmark ind i krigen. Men efter nogle timers ventetid blev vi sendt hjem igen. Det lyder underligt – og vel også beskæmmende – at spørge, om spændingen udløstes i „en flad fornemmelse“ eller i en lettelse over ikke at skulle i krig nu? Hvad vidste vi dengang om krig!

I den følgende tid overnattede vi flere gange på en gård i nærheden af fæstningsværkerne. En mærkelig stemning greb en, når man stod vagt om natten og talte stjernesud og ikke vidste, om man i denne nat kom i krig. Jeg hørte en ordre fra en officer, at vi i tilfælde af angreb skulle besætte jernbanelinien. Kunne fjenden komme den vej? Og hvem var fjenden? Hvor besynderligt det end lyder i dag, gik rygten, at det kunne være svenskerne, der efter at have sluttet forbund med tyskerne ville erobre København. Da gjaldt det: „Frænde er frænde værst“. Tanken var så ophidsende, at vi var enige om, at kom de, skulle de få en varm modtagelse! Hvilken lykke, at det kun var løse rygter. Men hvor var det godt, at vort forsvarsberedskab var sådan i disse augustdage, at det ville have kostet tyskerne for meget at prøve på at indtage København. Herom er vist alle sagkyndige enige i dag.

Hele måneden gik med militærøvelser. Man havde bl. a. fundet på, at Akademisk Skyttekorps skulle være fortrop for garden, hvorfor vi havde nogle øvelser i det såkaldte „hul i vestfronten“ og nogle strenge feltøvelser andre steder. Jeg husker tydeligt en sådan øvelse, hvor vi pludselig så „fjenden“ komme op over en bakketop, og vi måtte trække os tilbage. Jeg sagde til mig selv, at selvom det havde været en rigtig fjende, ville det ikke have været muligt at komme

hurtigere af sted. Og om natten måtte jeg ofre hele dagens madration.

Det er senere blevet sagt, at det var en forrykt tanke at sætte alle studenter på eet brædt i stedet for at fordele dem i de forskellige afdelinger.

Mange spekulationer havde vi i vor kristne skyttekreds om krig og kristendom. Kunne vi i givet fald skyde et andet menneske? Skulle vi skyde oven over – var det ikke i visse tilfælde at forråde kammèraterne? Var det rigtigere „at hytte sit eget skind“ og sin samvittighed, måske i et fængsels kakkellovnskrog, fremfor, om så skulle være, at „være i helvede“ sammen med de unge, der var tvunget til at være soldater? Jeg takker Gud, at jeg aldrig blev udsat for at skulle skyde et menneske. Og hvor måtte det danske folk prise sig lykkeligt, at vi slap så uskadt gennem den første verdenskrig – i det ydre i hvert fald.

Men efterhånden som krigsfarens fortonede sig, faldt det danske folk til ro; og alt for mange blev optaget af, hvordan der kunne tjenes mest muligt på krigen. Det blev til den berygtede „Gullaschtid“, hvor mange blev rige på usømmelig vis.

„Du puslingland, som hygger dig i smug, mens hele verden brænder om din vugge“ digtede Jeppe Aakjær i 1916.

DET TEOLOGISKE STUDIUM

Når jeg tænker tilbage på det teologiske studium i årene 1914-20, virker meget af det, vi lærte dengang, forældet. Sådan vil det vel nok være gået de fleste indenfor alle studiegrene. Også på det videnskabelige område er udviklingen gået stærkt i den sidste menneskealder. Teologerne i min ungdom byggede, som mange gør det den dag i dag, på et forældet verdensbillede, der var blevet lige så ensidigt materialistisk, som det gamle babyloniske verdensbillede, man betragtede som naivt. Deraf fulgte en krampagtig spændt opfattelse af forholdet mellem tro og videnskab. Jeg hørte f. eks. en teologisk professor sige, at som videnskabsmand måtte han forkaste Jesu opstandelse, men som kristen troede han på den. Det havde været rigtigere at sige: „Som videnskabsmand kan jeg ikke udtale mig om opstandelsen, men som kristen tror jeg på den“. Den moderne naturvidenskab står som regel mere ydmyg overfor de religiøse spørgsmål. Man har da bl. a. opdaget, at det, vi ved, er så lidt i sammenligning med det, vi ikke ved, og man har set, at naturen er så underfuld, at man ikke kan lodde dens dybder.

Det må vist være tilladeligt at bruge følgende billede. Når fiskerne fisker i havet, afhænger deres fangst af de net, de bruger. Er det et stormasket net, fanger de kun store fisk. Vil de fange de mindre, må de have et net med fine masker. Når man „fisker“ i tilværelsens dyb med videnskabens net, får man kun fat i en begrænset del af livet. Maskerne er for „grove“. De dybeste sider af livet, som f. eks. kærlighed, ansvar, meningen med livet og mennesket, ja Gud selv, kan man ikke få fat på med dette net. Dertil behøves et andet net; lad os blot kalde det „troens net“.

De nyeste arkæologiske fund har også ændret synet på mange af Det gamle Testaments beretninger. Meget af det, vi lærte at se skeptisk på og betragte som forhistoriske sagn, er nu draget ind i historiens lys, og arkæologerne finder ofte frem til deres fund ved at læse i Bibelen.

Den eksegetiske gennemgang af Det gamle Testamente ved professor Jacobsen og af Det nye Testamente ved professor Torm forekom mig ofte at være „pindehuggeri“, selvom jeg lærte at respektere disse fine personligheder. Jeg havde oprindeligt tænkt mig at have maksimum i Det gamle Testamente, da jeg måtte erkende min ringe hukommelsesevne og derfor var ængstelig for kirkehistorien. Men da det gik op for mig, hvor vigtigt dette fag var, gik jeg over til „den gamle ordening“ uden et særligt fag som speciale. Derved hørte jeg forelæsninger i kirkehistorie både af professor Oskar Andersen og professor Valdemar Ammundsen. Hos den sidste gik jeg til skriveøvelser med Lutherstudier som emne, og det nøjere bekendtskab, der derigennem sluttedes mellem Ammundsen og mig, blev afgørende for min fremtid, da han var blevet biskop i Haderslev stift.

Med glæde mindes jeg også professor Glarbos forelæsninger i etik og professor Bangs i dogmatik.

Ved siden af forelæsningerne blev der heldigvis tid til frit studium. Jeg var økonomisk ret godt stillet, så jeg behøvede ikke at tjene noget til mit ophold eller jage gennem studietiden. Og der blev ikke tale om at gifte sig før min eksamen. Fornøjeligt samvær med andre unge, foreningsliv til at begynde med i Studenterforeningen, senere i Danmarks kristelige Studenterforbund og i Ny teologisk Forening, i hvis bestyrelse jeg sad nogle år, fyldte fritiden – alvor og gammen gik for mig godt sammen.

Størst betydning fik dog den kreds af venner, som efter min ældre skolekammerat, senere biskop Hoffmeyers, tilskyndelse var dannet under det noget pretentiøse navn „Bjerget“. Vi var meget forskellige, men kom hverandre meget nær gennem månedlige sammenkomster med helt fortrolige samtaler og diskussioner, bibellæs-

ninger, en tid også bedemøder før gudstjenester i Frederiksberg kirke og møder i sognets KFUM¹).

Og så kom det lykkeligste år i Danmarks historie: Genforeningsåret 1920, for mig også et personligt lykkeligt år med den teologiske embedseksamen i juni og forlovelsen med den unge pige, jeg længe havde været forelsket i, og i hvis hjem jeg havde tilbragt hele min studentertid, Karen Bodelsen. Sammen oplevede vi genforeningsfesten på Dybbøl, hvor min faster var gift med pastor Hansen, en af danskhedens forkæmpere i den tyske tid. Endnu anede vi ikke, at vi stod så nær det sted, der senere blev vort dejlige hjem og rige virkested: Rinkenæs.

¹) „Bjergets“ første deltagere var foruden biskop Skat Hoffmeyer og mig: domprovst Brodersen, provst E. Steenvinkel, ingeniør E. Klenow, marinekaptein Th. Heiberg, lærer Victor Uttenthal, sognepræst E. Birch-Olsen, ingeniør O. Mortensen, bankassistent A. Klingsey, professor Aage Bentzen, sognepræst Viktor Larsen, professor Sv. Aa. Andersen, dengang alle i deres vorden, nogenlunde jævnaldrende.

PRÆST VED FREDERIKSBERG KIRKE

13. april 1921 blev jeg ordineret af biskop Balslev i Sct. Knuds kirke i Odense for derefter at tiltræde stillingen som kaldskapellan ved Frederiksberg kirke og sekretær i sognets KFUM. Trods vanskeligheder ved denne dobbelstilling fik jeg nogle lykkelige år her. Den gamle stiftsprovst Hoffmeyer hjalp mig til en god indgang i præstegerningen. Hver lørdag morgen samlede han de tre andre præster ved kirken: den grundtvigske residerende kapellan N. F. S. Dahl, den gamle pastor Thygesen, der fungerede som „hjælpepræst“ og mig, til morgenandagt og samtale i præstegården. Enten der var særlige problemer eller ej, var der altid nok at tale om, og mange divergenser „svandt som dug for morgensolen“. Det var et godt eksempel til efterfølgelse for alle, der skal samarbejde, ikke mindst præster ved samme kirke.

Efter vort bryllup den 16. maj 1922 rejste vi på en kort bryllupsrejse, og jeg fik derefter, som aftalt inden min ansættelse, orlov til en studierejse i England, hvor jeg navnlig i London og Oxford lærte engelsk kirkeliv og teologi at kende gennem 2½ måned. Selvom jeg senere fik mere brug for at kende tysk sprog og kirkeliv, vil jeg dog nødig have undværet, hvad jeg lærte i England. Det forekommer mig, at vor teologi har været for ensidigt præget af tysk teologi. Jeg fik et stærkt indtryk af forskellen indenfor det engelske kirkeliv, – low church, broad church og high church, – og glædede mig over den rige og festlige liturgi i den sidste. Men samtidig blev jeg bange for en overdreven læggen vægt på de ydre former og den megen diskussion om disse. Det fik senere betydning for min bedømmelse af den højkirkelige bevægelse indenfor vor egen

kirke. På den anden side blev jeg frastødt af en meget lavkirkelig gudstjeneste, der holdtes i en stor, oval sal, såvidt jeg husker uden nogen egentlig kirkelig udsmykning. Præsten stod under hele gudstjenesten på en talerstol midt i salen. Efter prædikenen forlod hele menigheden salen – noget lignende sker ganske vist også her hjemme i mange kirker – men i dette tilfælde efterlod det i mig en fornemmelse af, at det var præsten, der havde været midtpunktet i hele gudstjenesten. Det er måske en uretfærdig bedømmelse; men jeg tror, altrene i vore kirker er med til at midtpunktsamle vore tanker om Ham, der er større end præsten!

Så gik den ungdom! Og manddomsgerningen begyndte. Når jeg sammenligner min barndom og første ungdomstid med ungdommens kår i dag, må jeg sige, at jeg voksede op i et „beskyttet milieu“, modsat alt for mange unge i dag. Stort set blev jeg fri for grimme og umoralske påvirkninger. Selvfølgelig kunne en ung heller ikke dengang undgå at høre om, at der er noget ondt i denne verden. Der var krige; men indtil mit 20'ende år var de langt borte, som krigen mellem japanerne og russerne. Der var også mord, men dog ikke hvert øjeblik. Der var ikke så megen tale om sex; og jeg var langt hen i min ungdom så uvidende om disse forhold, at unge i dag vil tro, det er løgn. Der var et romantisk drag over forholdet til unge piger. Man „sværmede“ på afstand, mødte nogle på hyggelige og fornøjelige familieballer. „Et kys eller to, det lader jeg gå, men brug jer forstand med de dele“ (Holger Drachmann). Men man kunne længe efter nages af den tanke, at man i et letsindigt øjeblik havde vakt nogle følelser i en ung pige uden at mene noget med det. „Hold din kærlighed ren til den ene“ – det var nu en god leveregel, bedre end den nymodens tale om at prøve sig frem for at finde den, „der passer til en“. Det er ikke vejen til lykken i et ægteskab, men derimod at kunne tilpasse sig hinanden. Vist kan det for nogle blive svært at lære den kunst. Men det første er egoisme, det andet kærlighed. Og vejen til lykken går ofte gennem det, der er svært.

I kirkelig henseende kom jeg ikke ind i et bestemt milieu. Jeg kan ikke sige, at nogen præst eller noget menighedssamfund fik særlig betydning for mig i min opvækst, før jeg havnede i Frederiksberg menighed. Jeg hørte mange forskellige præster: Fenger, Ussing – forbavsende at to af de ældste præster kunne samle så mange unge! – Hans Koch, Welding og selvfølgelig også Olfert Ricard, hvis prædikener skiftevis tiltrak mig og frastødte mig. På et vist tidspunkt begyndte jeg at gå mere stadigt i Frue Kirke og hørte Paulli, hvis smukke form og gode tanker greb mig; men så døde han.

Med min gode ven Carl Wegener besøgte jeg engang Vallekilde og fik på få dage en oplevelse af „det levende ord“, som jeg aldrig glemte. Professor I. P. Bang gav mig senere en dybere forståelse for det. Jeg har lært at holde af grundtvigske mennesker. Men det var andre mennesker, jeg mødte, og andre toner, der lød ved gymnasiastbevægelsens møder hos grev Moltke og på studentermøderne på Nyborg Strand. De prægede mig også.

Jeg kom aldrig „i bås“ og forstår ikke, at det skulle være særlig godt. „Den frie mark“ tiltaler mig mere. Og at leve på den har intet at gøre med at være „rodløs“, eller „bære kappen på begge skuldre“, som inkarnerede retningsfolk ofte vil beskyldte dem for at gøre, som ikke slutter sig til en bestemt retning men godt kan lide både gode grundtvigianere og gode missionsfolk.

Som jeg glæder mig over mangfoldigheden i Guds skaberværk i naturen, kan jeg også glæde mig over mangfoldigheden i menneskelivet. Det er en rigdom, at vi ikke alle er ens, heller ikke i vore meninger. Vi skal ikke prøve på at uniformere hinanden og ikke uden videre vende os fra dem, der har andre meninger end vi selv; men vi skal prøve, om vi kan lære noget af anderledes tænkende. Vi skal stile mod at blive eet om det største men ikke ens. Det blev for mig en ledende tanke både på det kirkelige og det nationale område.

Men det er lettere sagt end gjort!

Biskop Frode Beyer.
Efter tegning af maleren Petersen-Stubbæk

TIDEN I RINKENÆS SOGN

1924-56

RINKENÆS SOGN

En forårsdag i 1924 sad biskop Valdemar Ammundsen, Haderslev, i vor lille lejlighed på H. C. Ørstedesvej og spurgte, om jeg kunne tænke mig at søge Rinkenæs sogn ved Flensborg fjord.

Der havde efter første opslag om embedets ledighed kun meldt sig få, til dels ukvalificerede, ansøgere, og menighedsrådet ønskede ingen af dem til præst. Den gamle, stoute skipper Jes Asmussen, der var formand for rådet, sagde da til biskoppen, at han hellere måtte prøve at finde en mand til dem. „Det har biskoppen mere forstand på end vi“!

Nu vidste biskop Ammundsen¹⁾, at jeg var af sønderjyds slægt. Det var egentlig mærkeligt, at jeg ikke af mig selv havde tænkt på at søge til Sønderjylland, da jeg netop i foråret 1924 tænkte på at søge embede på landet. En dag var jeg taget med toget til Slagelse for at se på et dobbeltpastorat i nærheden, som lige var blevet ledigt. I rutebilen derud var der en herre, som efter samtalen med de øvrige passagerer at dømme måtte være den afgående præst. Jeg fulgte ham på afstand til præstegården, medens jeg så mig om i den lille landsby. Da jeg kom ind i præstegårdens lille forstue, var han allerede inde i stuerne. Et øjeblik stod jeg og betænkte mig, inden jeg bankede på, – nej, så vidt kom det ikke; der overfaldt mig en fornemmelse af, at her skulle jeg ikke være. Hvad der påvirkede mig, ved jeg ikke, – var det den uvante tur i rutebilen, synet af de to små landsbyer eller præstegården? Jeg vendte om uden at have talt med et menneske! Og nu kom så det

¹⁾ 1954 udgav jeg en bog om Valdemar Ammundsen: „Liv og tanker“.

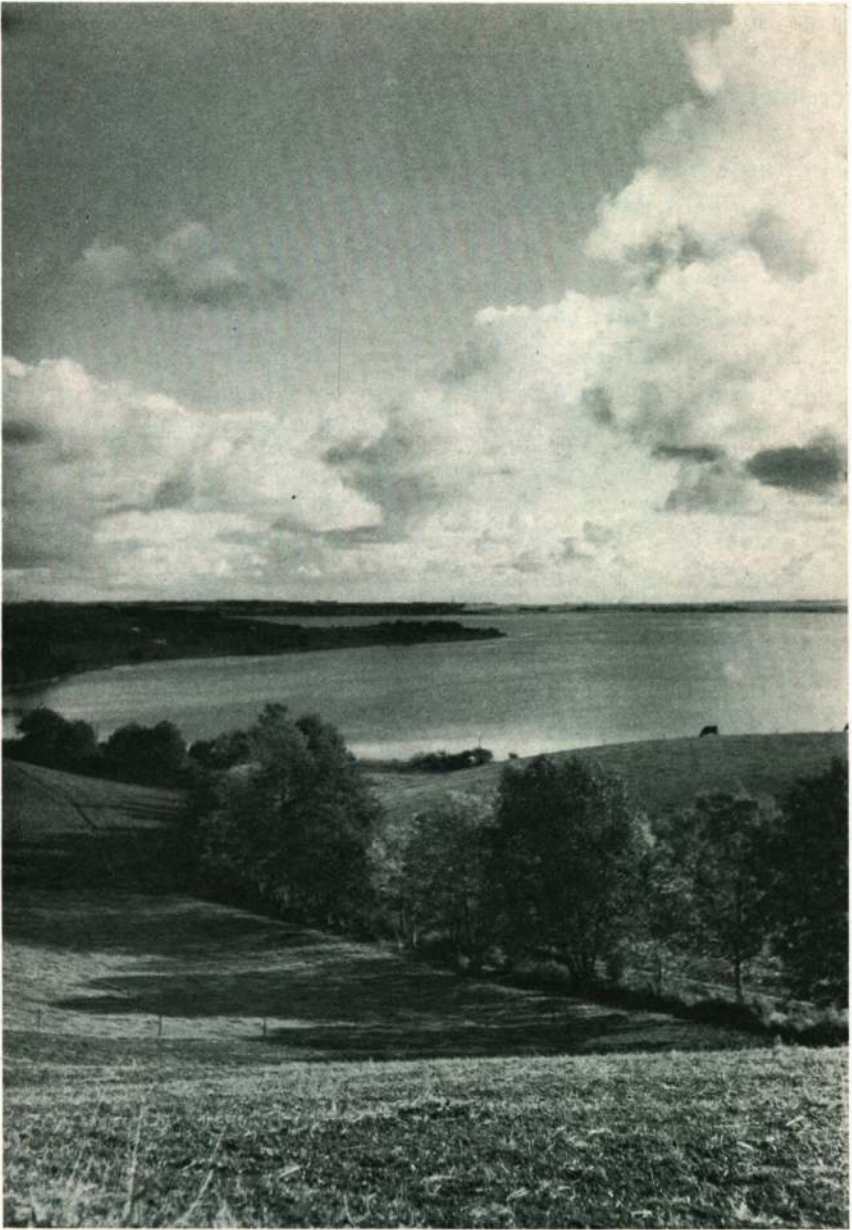
overraskende spørgsmål fra biskoppen. Efter en dags betænkning svarede jeg ja uden at vide noget videre om Rinkenæs; jeg rejste ikke derned for at se på forholdene. Og menighedsrådet indstillede mig eenstemmigt uden at se på mig. Først derefter mødtes jeg med menighedsrådet den 4. august på Rinkenæs Overkro. Den 7. august blev udnævnelsen underskrevet af kongen.

Det var unægtelig for begge parter et spændende møde, næsten som et bryllup, hvor brudeparret ikke havde mødt hinanden før. På rejsen derned havde jeg nynet på sangen: „Du skønne land med dal og bakker fagre“, men på turen fra Vamdrup til Tinglev så jeg mig forgæves om efter de smukke bakker. Rejsen begyndte at virke lidt deprimerende, – hvad havde jeg dog indladt mig på! Men da jeg fra Rinkenæs station så ud over Flensborg fjord, meldte den tanke sig: „Snorene faldt for mig på liflige steder“, og den taknemmelige tanke forlod mig aldrig siden.

Menighedsrådet modtog mig meget hjerteligt; men deres første indtryk af mig røbede de aldrig. Af bemærkninger, jeg i tidens løb opsnaptede, ved jeg dog, at de fandt mig meget ung. Jeg lignede vist også – i hvert fald i deres øjne – mere en konfirmand end en præst. En gårdejer fortalte mig ved min afrejse fra sognet, at da han som nykonfirmeret sad på pulpituret ved min indsættelse, tænkte han: „Det kan være godt nok med en ung præst; men begrave en mand kan han da ikke“. Det skulle der efter hans mening mere værdighed til.

Og så var jeg københavner, hvad der ikke uden videre var et plus, selvom jeg dog heldigvis havde sønderjydske blod i mine årer, hvad min kone ikke havde. Men hun fik engang den kompliment: „Man skulle ikke tro, De var fra København“, – en bemærkning, hun med agtelse for sin fødeby ikke skønnede tilstrækkeligt på. København var for grænseboerne ikke blot en meget fjern by men også noget i retning af Sodoma og Gomorra.

Men nu var vi „gift“ med hinanden, og så skulle det gå, – og så gik det også, måske netop fordi vi ikke havde valgt hinanden efter mange overvejelser for og imod. Var jeg kommet derned på samme

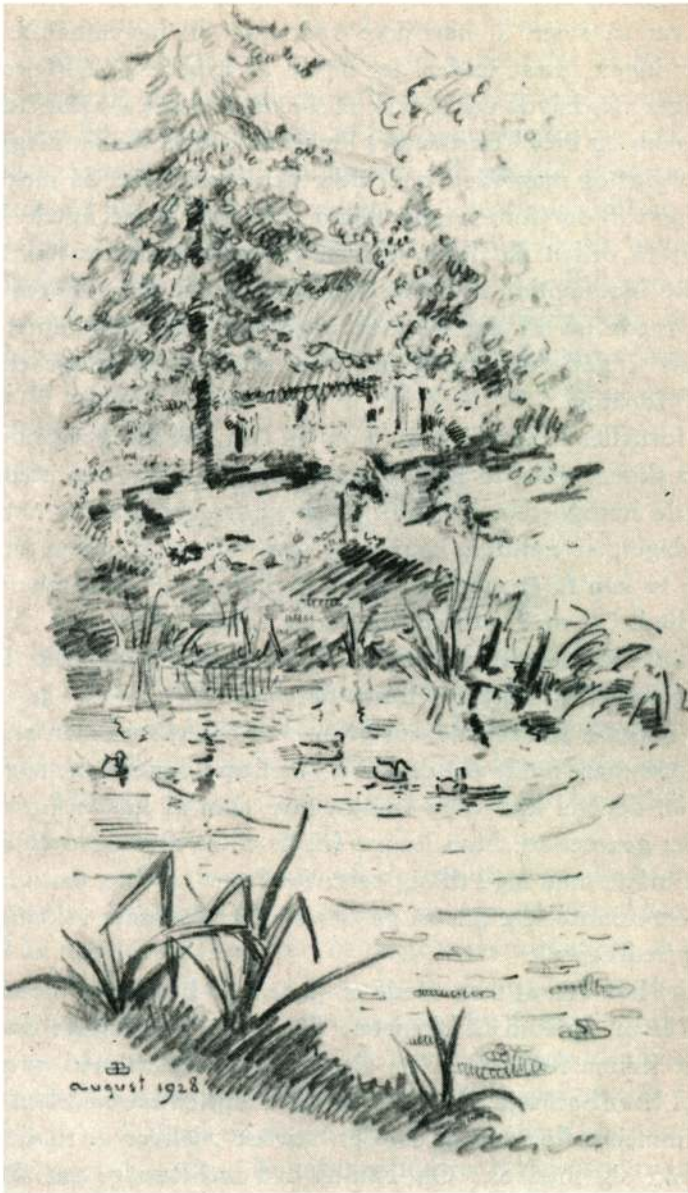
„Du skønne land . . .“ – Udsigt over Flensborg Fjord

måde, som jeg rejste til det sjællandske embede, for at „se på forholdene“, havde jeg næppe søgt Rinkenæs. Så var jeg nok blevet forskrækket bl. a. over præstegården. Jeg har altid følt, at det for mig var en lykkelig måde at få embede på. Det var igen „et kald“, – jeg turde tro: ikke blot fra mennesker men også fra Gud. Og den følelse af kald bar gennem de genvordigheder, der kom sammen med glæderne.

Efter præsentationen og middagen på kroen gik jeg efter eget ønske alene ud til den gamle præstegård. Der stod vandpytter på den lange, dårlige vej; alle veje var dårlige efter krigen. „Københavneren“, der var vant til brosten og asfalt, mærkede, at han var kommet „langt ud på landet“. Den stråtede, trelængede gård virkede meget forsømt og gammeldags. Jeg gøs lidt for, hvad min unge hustru ville sige til dette. Men da vi den 8. september flyttede ind, og det første der mødte os, var en guirlande om døren med et „Velkommen“ og en blomsterdekoration i vindueskarmen, var det, som favnede det nye sogn os med hjertelighed, og vi begyndte straks at føle os hjemme.

Trods sine mangler var præstegården med den gamle have og de to damme den rene idyl. Stuerne var lavloftede med tykke loftsbjælker. Men vi erfarede også, at idyllen betaltes med mus og rotter og fugt, så børnene ofte blev syge. Der var ingen moderne bekvemmeligheder, intet badeværelse eller W.C. – man måtte ud over gården til rotterne. Vand var ikke indlagt; der var kun en gammeldags pumpe i bryggerset; den gav vand fra en brønd i haven, og så fulgte der ofte frøer og firben med. Der var intet køkkenbord i nyere forstand med vandhane og afløb. Al opvask måtte foregå i bryggerset, hvor vi også måtte bade i et zinkbadekar. Kakkelovnene var gammeldags og røg ofte. Det eneste moderne fænomen var elektrisk lys. Men vi var unge, og så går alt lettere.

Haven var et vildnis mellem smukke, gamle træer. Det var, som så meget andet forfald, tildels et resultat af krigen. Ganske vist stammede en del vildnis rimeligvis fra „den gamle“ pastor Jensens tid (1886 - 1906). Han var en digterisk natur og elskede naturen,

Den gamle præstegård. - Tegning af Otto Bülow 1928

så han syntes, den skulle have lov at passe sig selv. Hans efterfølger var så svær, at han ikke var egnet til havearbejde. Og så var der ingen præst under det meste af krigen. I 1918 kom min forgænger, der havde været tysk missionær i Afrika, hjem fra fransk fangenskab og blev konstitueret i embedet. Han var da meget medtaget af gigt og magtede derfor ikke den store have. Så meget morsommere var det for en ung mand, der aldrig før havde haft en have, at få orden på dette vildnis. De mange timers havearbejde gav ikke blot motion men også megen glæde. Når jeg fra skrivebordet tyede ud til det med en prædikentekst i tankerne, kunne det „gro“ i mit sind. Og haven blev selv mange gange en „prædikant“ for mig.

Der fortælles i Ap. Gj. kap. 3 om en lam, der lå og tiggede udenfor den skønne port til helligheden, uden at han vel nogensinde opdagede herligheden indenfor. Københavneren havde vist aldrig før opdaget, at naturen kan være som en sådan skøn port, bag hvilken vi kan få et glimt af Guds herlighed, af skaberens visdom og storhed. Og med undren kunne jeg tænke på, at selv i det aller mindste frø er der gemt anlæg til en blomst af en ganske bestemt form og farve, – forstå det hvem der kan.

Men naturen har et janusansigt med to sider, som man skimtede, f. eks. når man fandt en død mus mellem blomsterne. Og så alt ukrudtet, der vel kan være smukt, men som vi kalder for ukrudt, fordi det generer os. Man kunne fristes til at give op over for det; men så måtte man sige til sig selv: for hvert stykke, du udrydder, er der eet mindre. Og pas så på, at der ikke kommer „skvalderkål“ i dine prædikener!

Og det hændte, at man såede en pose med hundrede blomsterfrø, – og så kom der kun få blomster. Tanken om de mange døde muligheder kunne forfærde. Kan det også gå sådan med os mennesker? „I hver barnesjæl på jord har Gud lagt en kærne til en blomst med himmelsk flor, herlig som en stjerne“. Bliver vi til det, Gud har tænkt sig med os? Og Paulus ord meldte sig: „at ikke jeg, som har prædiket for andre, selv skal blive forkastet“.

Jo, det kan være en berigelse og glæde at arbejde i naturen og sammen med naturen at få lov til at forme en have. –

Trap Danmark bliver helt lyrisk i sin beskrivelse af Rinkenæs: „Sagnet er et af de smukkeste i Nordslesvig, kun Hoptrup og Løjt kan vist komme op på siden af det, men naturen her er blidere. Alt hvad er spredt for den vandrendes øje trindt i vort land, det har samlet sig her. Fjord med odder og klinter og oplivet af fartøjer, kløfter med bække og enge, levende hegn over bakkedrag, store abildgårde om hyggelige huse og gårde, spredtliggende bønderskove og som baggrund store skove, vandmølle dybt nede og teglværker med røde tage og tilvejrstræbende skorstene, lune idyller og vide udsigter“. Inspireret af udsigten fra Vårhøj havde pastor N. J. Jensen digtet:

Som et smil fra almagtsøje
er vor yndefulde egn
med dens dale og dens høje
og dens krans af skov og hegn.

Her er virkelig et stykke af „Du skønne land med dal og bakker fagre“. Og fjorden er ikke en ganske almindelig fjord men Flensborg fjord, bakkerne hinsides hæver sig til Dybbøl Banke, og Angel i Sydslesvig ligger som baggrund og minder om det tabte land. Natur og historie væver sig her sammen til et forunderlig rigt billede, man aldrig bliver træt af.

Vejene var i 1924 smukke med de mange levende hegn, hvor vilde roser og kaprifolier blomstrede, og om efteråret kunne man her plukke nødder og brombær. Midt gennem sognet gik chausseen med en af de skønneste alléer i Danmark. Den var bygget kort før 1864, og tropperne var på deres tilbagetog fra Dannevirke til Dybbøl kommet denne vej. Endnu levede der mennesker, der kunne fortælle derom. Nu er de pragtfulde træer fældede som ofre på fartdjevlelsens alter. Ved Munkemølle så jeg på en af mine første aftenture stjernerne spejle sig i den idylliske mølledam. Nu går en bro hen over stedet, og tilkørselsdæmningerne har presset mudder op og fyldt

hele dammen. Dog skal det ikke glemmes, at svandt idyllen og freden, så åbnede den nye fjordvej til gengæld adgang for mange til at glæde sig over kystens storslåede skønhed. Det vil være uretfærdigt at påstå, at det nye kun giver tab; det kan også give nye værdier. Og vi fik en af de smukkeste veje i vort land. –

Det er uvist, om sognets navn stammer fra naturen eller fra historien. Der har endda været strid om, hvordan det skulle staves, med g eller k. Denne tilsyneladende ubetydelighed havde endda vakt den slumrende nationale løve, som det så ofte kan ske hernede med liden årsag. Thi medens stednavneudvalget havde dekretet, at sognets officielle navn var Rinkenæs med k, var der danske, der hævdede, at dette var en germanisme, afledt af det tyske Rinckenis. Den danske form burde være Ringenæs, som det også var stavet på det danske generalstabskort fra 1852. Man overså, at så måtte det også udtales med blødt g; men det var der ingen, der gjorde. Endnu mange år efter genforeningen kunne man på vejskilte og andre steder se begge stavemåder, og den dag i dag er her mennesker, der får en fødselsattest fra personregisteret med g og dåbsattest fra sognepræsten med k.

Hvad er rigtigst? Har sognet fået navn efter sørøver Ring, som Alnor fik det efter sørøver Alf, der blev henrettet 1298? Eller er det det „ranke næs“ overfor det „hule næs“ (Holnæs)? Skyldes det, at Flensborg fjord her slår et sving, som når man rinker et tøjr op? Eller kommer navnet af det olddanske mandnavn Rink, afledt af rekk, kriger? Det er godt, at dette ikke mere volder strid!

Den første verdenskrig havde på flere måder sat sine mørke og triste spor i sognet. Gårdene var blevet forsømt. Fra de fleste hjem havde både yngre og ældre mænd været indkaldt, og kvinderne havde måttet klare arbejdet med hjælp af store børn eller i en del tilfælde af russiske krigsfanger, der iøvrigt havde efterladt sig godt lov for deres godmodige hjælpsomhed. 48 mænd var faldet, og mange var vendt hjem som invalider. Der var sorg og fattigdom i mange hjem. Den katastrofale tyske pengeinflation i 1922 greb

stærkt ind i mange forhold. Formuer gik tabt, og den valutahjælp, der blev ydet fra dansk side, kunne ikke råde tilstrækkelig bod derpå. Andre slap til gengæld på let måde af med deres gæld.

Landbruget skulle nu omstilles fra tysk til dansk driftsform, og mange landmænd stiftede kronegæld for at kunne modernisere gårdene. I slutningen af tyverne blev de økonomiske forhold dårligere. En krise nærmede sig både for landmænd og arbejdsfolk. Disse sidste var hovedsagelig beskæftiget ved teglværkerne og i skovene samt ved nødtørfigt vejarbejde. Industri, der kunne give varig beskæftigelse, fandtes ikke i Rinkenæs eller nærmeste omegn. Sønderjylland var i det hele taget efter genforeningen underforsynet på dette område. Det var tydeligt, at Tyskland ikke havde været interesseret i at investere kapital i denne udkant af riget.

En del af sognets beboere var beskæftiget med fiskeri, der kun gav beskeden fortjeneste, og ved småskibsfart. Mange af de driftigste unge mænd søgte til den større skibsfart og kom ud i den store verden.

Sol aa Maan gær alle neer
 ævve di Rinkenisser Dræng.
 Gammel Van di hær aa fa'r
 ur i Verden, landd aa læng.

N. J. Jensen

Dette er tilfældet den dag i dag.

Det var dog ikke blot i det ydre, forholdene kunne virke meget gammeldags på den, der kort efter genforeningen kom til grænseegnen nordfra. Det gjaldt også de daglige omgangsformer. Således var der endnu i 1924 kun to „fruer“ i sognet, den ene gift med den tidligere tyske amtsvorsteher, den anden „Fru pastor“. Lærernes koner kaldtes „Madam“, ældre kvinder ofte „Mutter“. Dette ændredes dog meget hurtigt.

Foruden den gamle hjemmehørende befolkning var der i årenes løb indvandret en del tyskere syd fra, også en del polske arbejdere, især til teglværkerne. Gennem tyske embedsmænd og i skolerne blev der efter 1864 drevet fortyskningspolitik, der virkede helt brutalt i den såkaldte Køller-periode fra 1897. Denne fremkaldte dog

en kraftig reaktion i den største del af befolkningen, og det kan for en stor del tilskrives den, at mange blev sig dansk bevidst.

I national henseende var forholdene derfor meget brogede. Rinkenæs regnedes for det østlige hjørne af den „truede firkant“, der strakte sig over til Løgumkloster. Ved det sidste tyske rigsdagsvalg før genforeningen havde 42 % stemt tysk, hvilket dog vel til dels skyldtes de særlige stemmeregler. Ved afstemningen 10. februar 1920 stemte 33 % tysk – 283 tyske stemmer mod 582 danske; blandt de første forholdsvis mange tilrejsende. Ved de første valg efter 1920 lå den tyske stemmeprocent omkring 25. Dette betød dog ikke, at så var der 75 % afgjort danske, idet mange var „blakkede“ og i virkeligheden ikke rigtig vidste, hvad det var at være dansk. En dansk mand i sognet ytrede, at var sognet ved afstemningen kommet på tysk side, ville der ikke være blevet mange danske tilbage; man ville have affundet sig med situationen. Dette kunne være sket, hvis ikke H. V. Clausen-linien var blevet grænsen for 1. zone men den fra tysk side foreslåede Tiedje-linie, der gik lige nord om Rinkenæs.

Nødpengeseddel fra Tinglev, april 1920, med angivelse af Tiedje-linien og Clausen-linien (sydgrænsen for 1. afstemningszone)

„HJEMMETYSKERE“

Fra arilds tid var der blevet talt dansk i Rinckenæs. Casper Dankwerth gør i sin beskrivelse af hertugdømmerne 1652 stillingen således op: „Alt fra Kolding til Slistrømmen og byen Slesvig er jydsk eller dansk og bruger det danske sprog. Dog må undtages byen Flensborg, hvor dansk og tysk er blandet“. Flensborg var altså allerede den gang, ja lige fra det 15. århundrede, det ømme punkt i sproglig henseende. Det blev her „fint“ at tale tysk; og det havde smittet ud i Rinckenæs. På den gamle kirkegård kan man følge sprogblandingen langt tilbage på gravstenene, en blanding der endog gik ind i familierne. Således findes ved siden af hinanden to gravsten fra familien Wippel; på den ene – over Marie Dorothea f. 1769, død 1849 – er inskriptionen tysk, skønt altså før 1864; på den anden – over Peter W. f. 1787, død 1875 – er den dansk, fra den tyske tid!

Da jeg kom til sognet, fandt jeg ca. 40 familier med tysk hussprog, heraf dog flere indvandrede fra Tyskland. Og der var nogle steder, hvor man benyttede begge sprog. Et par steder talte børnene dansk med fader og tysk med moder eller omvendt. Man havde altså ikke blot et „modersmål“ men også et „fadersmål“. Ved familiefester kunne taler og sange veksle på begge sprog. Det samme gjaldt, da skolen i 1934 holdt en 100 års fest. Det var forøvrigt, hvad man efter sognets forhold kunne kalde „en rigtig folkelig fest“.

Der var således i sognet ikke blot gamle danske og dansktalende familier men også ægte tyske, der talte tysk til daglig. Desuden de „blakkede“, uafklarede mennesker og en del „hjemmetyskere“, der oftest talte dansk til daglig.

Hvorfor nogle var blevet „hjemmetyskere“ er ikke let at afgøre. Der kunne vel være forskellige grunde. Måske det gik tilbage til delingen af de gårde, der tilhørte de to stridende Ahlefeldter på Søgaard. Nogle gårde blev siden „kongelige“ andre „grevelige“. Endnu i 1843 skelnes der i kirkebogen mellem kongelige og grevelige gårdejere. Andre havde simpelthen ment, at det var finere – og måske fordelagtigere – at være tysk end dansk. Nogle var blevet draget af tysk kultur og storhed. En hjemmetysker har udtalt: „Medens det tyske Nordslesvigs længsel er rettet mod et større Tyskland, er det danske Slesvigs dybeste følelser rettet mod et indre Danmark. Måske har danskerne valgt den bedre del; men jeg tør påstå, at begejstringen for en nation, der er mægtig og stærk og kæmper sig frem til storhed, også er ædel og god“. Her er der givet udtryk for det, vi synger om: „Den ene kom i glansen af rigdom og af magt – den anden rakte hånden jævnt og stille“.

Endelig er der vel nogle, der blev „hjemmetyskere“ efter 1920. En svensker, der kom herved for at studere det hjemmetyske problem, fortæller, at han i toget traf en dansktalende kvinde, der åbenbarede, at hun var tysksindet. Da han spurgte om grunden, svarede hun: „Der er ingen orden i Danmark. Se nu blot her i toget! Før kom der en schaffner ind og sagde: „Fahrkarten bitte!“ og så røg alle billetter frem. Nu kommer der en konduktør og siger: „Må jeg ha' lov at se Deres billetter“, og så roder folk i lommerne efter dem. Sådan er danskerne; de har ikke sans for orden“. Svenskeren syntes, at der var noget om snakken. Men da han kom hjem, skrev han: „Da jeg fik tænkt mig om, måtte jeg indrømme, at danskerne egentlig klarer sig helt godt alligevel“. – Ofte har jeg mødt denne trang til orden, fasthed og autoritet hos tyskerne – ikke blot på en dårlig måde men f. eks. hos en dygtig tysk „hausfrau“ eller hos nogle af de bedste lærere fra tysk tid. Men det er karakteristisk, at det tyske sprog ikke rummer et ord for at „lempe“ sig frem gennem vanskelige forhold, uden at man holder sig alt for strengt til lovens bogstav.

Selv i de hjem, hvor det daglige sprog var dansk, kunne det

tyske sprog dog i mange tilfælde trænge sig ind på det kirkelige område¹. Mange børn fra danske hjem havde fået religionsundervisning i skolen og konfirmationsforberedelse hos præsten på tysk og var derfor mere fortrolige med skriftsteder, katekismus og salmevers på tysk end på dansk. De lærte meget udenad i de tyske skoler. Tysk var således for mange blevet det religiøse, det „hellige“ sprog. Et ejendommeligt eksempel på dette fik jeg, da en ældre dansk mand fortalte, at han huskede en prædiken, jeg havde holdt for længe siden. „Men“ – føjede han til med et lidt forlegent smil – „jeg husker den på tysk“. Da jeg forbavset spurgte, hvordan det gik til, da han aldrig havde hørt mig prædike på tysk, svarede han: „Når De prædiker på dansk, oversætter jeg uvilkårligt til tysk“. Det var i virkeligheden ret forståeligt. Når jeg f. eks. sagde „Hel ligånd“, stod der i hans hjerne „Heilig Geist“. „Fader vor“ blev til „Vater unser“, „Jesu disciple“ til „Jesu Jünger“ o.s.v. Et morsomt eksempel på, at tysk kan være „det hellige sprog“, oplevede jeg senere, da jeg som biskop kom ind på et alderdomshjem, hvor der i en sygeseng lå en gammel, tunghør dame. Efter at det ved gentagne tilråb fra forstanderinden gik op for hende, hvem jeg var, udbød hun: „Donnerwetter!“, og så talte hun tysk til mig, hvorefter jeg talte tysk til hende i den tro, at det var det sprog, hun bedst forstod. Men forstanderinden udtrykte bagefter sin store forbavelse; hun havde aldrig før hørt den gamle dame tale tysk. Men forklaringen var ligetil. Nu kom der – „Donnerwetter“ – en biskop til hende; så måtte hun da have det „fine“, kirkelige sprog frem!

Det var derfor ikke mærkeligt, at der ikke blot var tvesprogede men også tvesindede mennesker i et sådant grænsesogn som Rinkenæs. En dame fortalte mig, at hun, der var opvokset i et tvesproget, hjemmetysk hjem, lige siden sin ungdom havde prøvet at finde

¹) Fra reformationen til genforeningen havde kun een præst i Rinkenæs fået sin uddannelse ved universitetet i København. Alle de andre ved tyske universiteter. Flere var dog dansk-venlige, enkelte helt dansksindede. Kirkebøgerne er ført på tysk indtil 1843, på dansk til 1900, på tysk til 1920, – nu forhåbentlig i al fremtid på dansk!

ud af, om hun var dansk eller tysk. Hun var blevet glad for nogle af Grundtvigs salmer og havde givet sig til at læse om ham. „Men Luthers salmer holder jeg også af, og han var da tysk! Jeg er havnet i, at jeg hører til begge steder“. Og så havde hun Grundtvigs og Luthers billeder stående på klaveret.

Der var – og er – i sådanne mennesker en såkaldt „Zweiströmigkeit“, en dobbelt strøm af både dansk og tysk. Udtrykt på anden måde: Grænsens sang er tostemmig. Det kan være en rigdom, give en vis fylde i klangen; men en tostemmig sang kan også komme til at lyde særdeles falsk.

Som regel levede danske og tyske fredeligt side om side og kunne være hjælpsomme naboer de første år efter genforeningen, indtil nazismen og besættelsen slog dybe skår i fællesskabet. De heledes dog for det meste efter krigen.

Man respekterede hinanden, selvom man gik hver sine veje på valgdagene eller ved andre lejligheder. Et fornøjeligt eksempel herpå fik jeg en dag, da jeg var ved at rejse en flagstang ved det lille sommerhus, vi havde bygget ved stranden for at give børnene lejlighed til at bo nogle måneder i sundere omgivelser, end den fugtige præstegård bød på. Da kom en ung tysker forbi og tilbød at hjælpe mig. Halvt i spøg, halvt i alvor bemærkede jeg, at det næsten var for meget, at han skulle hjælpe til med at hejse Dannebrog, hvortil han svarede: „Jeg ville da ikke respektere Dem, hvis De ikke gjorde det“. Så gav vi hinanden hånden og rejste stangen. Det var billedskæreren Korsemann, gift med en datter af den tyske præst Schmidt, Vodder. Kort efter bad jeg ham udføre et billedskærerarbejde til alteret i Korskirken. Under den anden verdenskrig faldt han som frivillig tysk soldat.

JOHANNES TIEDJE

En af de mest interessante – og vel også den mest udprægede, af de spaltede grænselandspersonligheder, jeg har mødt, var den nord-slesvigske præstesøn Johannes Tiedje, der blev kendt ikke blot i grænselandet men af mange i Danmark på grund af sit ordskifte med daværende professor Valdemar Ammundsen og for sit forslag til sydgrænsen for første afstemningszone i 1920, den såkaldte Tiedje-linie. I ham var der en typisk „zweiströmigkeit“, som havde sin årsag i hans afstamning og i hans personlige udvikling. En mand, der aldrig kom i ro i brydningen mellem dansk og tysk.

Hans fader var født i Ejderstedt men blev student fra Ribe Latinskole og kom til at studere teologi i København. Under kampen om Dybbøl var han dansk løjtnant. Hans moder var fra Friedrichstad, tysktalende og tysksindet. Johannes T. fødtes 1879 i Skrydstrup, hvor faderen var præst, indtil han kort efter flyttede til Øsby. I dette danske sogn fik Johannes hele sin opvækst. Han blev student fra Haderslev Katedralskole, hvor han fik flere dansk-sindede kammerater bl. a. den senere amtmand i Åbenrå, Kresten Refslund Thomsen. Da moderen vel nok var den dominerende i national henseende, blev han sendt til tyske universiteter, hvor han studerede teologi, filosofi og nationaløkonomi, og hvor han blev præget af tysk kultur, medens det preussiske væsen dog bød ham stærkt imod. Efter en omtumlet tilværelse blev han i 1918 ministerialråd. Men hans tanker droges stadig mod nord. Han blev interesseret i Grundtvig og kaldte sig engang „den eneste grundtvigianer i Berlin“.

Da Valdemar Ammundsen i 1909 i tidsskriftet „Christliche Welt“ rettede et skarpt angreb mod den tyske tvangspolitik i

Slesvig, overlod redaktøren, professor Rade, Tiedje at svare, hvad han i en række artikler gjorde på en smuk, ridderlig måde, idet han viste forståelse for de danske uden dog at kunne være enig med dem i alt. Det blev til et ordskifte, der gav genlyd i hele Nord-slesvig. Man har sagt, at det virkede som „et dømmningsbrud“ i national og kirkelig henseende. Og professor Ammundsens navn blev ved dette så kendt og agtet i landsdelen, at Ammundsen senere kunne sige: „Der begyndte det, at jeg blev biskop i Haderslev“.

En dag i 1939 tog amtsmand Refslund Thomsen min kone og mig med på et besøg hos ham i Eutin, hvor han boede, efter at han havde fået sin afsked på grund af sin anti-nationalsocialistiske indstilling. Medvirkende til denne var utvivlsomt, at han efter en gudstjeneste hos Niemüller i Dahlem blev arresteret sammen med hele menigheden, dog hurtigt løsladt.

Hitler stod på det tidspunkt på højdepunktet af sin magt, og Tiedje udtalte, efter at have sat en tehætte over telefonen og på anden måde sikret sig mod aflytning, at måske kunne Tyskland erobre hele verden, men det tyske folk havde taget skade på sin sjæl. Og vendt mod mig, tydeligt som repræsentant for Danmark, sagde han: „Sie haben das Recht behalten. Gott segne Ihr Vaterland!“ Senere fulgte en række breve og flere besøg hos os under krigen. Da kunne han sige: „Vi, der valgte tysk, valgte forkert“. „Jeg føler mig nu som fugl i bur“. Og i 1943, da den danske regering brød med tyskerne: „Nu vågner Danmark af dvale“.

Da jeg engang spurgte ham, hvorfor han i 1920 havde trukket sin linie nord om Rinkenæs, da han dog vidste, at der her som i nabosognene var dansk flertal, svarede han, at det skyldtes strategiske grunde. Flensborg fjord skulle være tysk krigshavn. På det tidspunkt var han ikke venligt indstillet overfor Danmark! Men nazismen drev ham længere og længere over mod det danske. I 1945 døde han i Flensborg, efter at englænderne havde gjort ham til landråd. Hans ønske var da at genforene hele Slesvig og helst også Holsten med Danmark. Han længtes hjem mod barndommens egn og ønskede, at jeg skulle begrave ham på Øsby kirkegård.

En spaltet, urolig, rodløs personlighed – sådan *kan* man blive, når man vokser op ved en grænse. Men i sine tungeste stunder trøstede han sig med Grundtvigs salmevers:

Trøster over alt, som truer,
alt, hvorfor vort hjerte gruer,
trøster over alle tab!
Skænk os, skønt vi bo på sletten,
i det høje indfødsretten,
i Guds rige borgerskab,
så i alt for onde dage
glade vi herfra kan drage
did, hvor der er evig fred.

Skønt han var Danmarks modstander i 1920, og Rinkenæs var blevet tysk, hvis han havde fået sin vilje dengang, og hele mit liv dermed var blevet ændret, mødtes vore veje så mærkeligt, at jeg kom til at holde af ham og ærer hans minde.

RINKENÆS GAMLE KIRKE

Lille kirke langt fra byen
i de dødes stille gård,
højere end du mod skyen,
mangt et hus i verden står.

N. J. Jensen.

— — — jo, lille er den gamle kirke, og endnu mindre var den, da den blev bygget i midten af det 12. århundrede. Siden blev den forlænget lidt mod vest, og der blev føjet et våbenhus til, men aldrig noget tårn. Og ret uanseeligt er dens indre. Men i al sin lavloftede jævnhed virkede den næsten betagende på den unge københavnerpræst, da han blev indsat her 14. september 1924, 13. s. e. Trin. Den virkede med århundreders ærværdighed, med de tolv middelalderlige apostelfigurer langs pulpituret, den skønne madonnaskikkelse og de to helgener, Laurentius og Antonius, på hver side af det tarvelige alterbillede, som en pietetsløs slægt havde sat i stedet for den udskårne altertavle, der før havde rummet alle de udskårne figurer. Prædikestolen fra 1606 fortalte på dansk, at den havde Dorothea Munck givet „til Guds ære“. Her havde en lang række præster

Rinkenæs gamle kirke

stået og forkyndt evangeliet med ortodoksiens, pietismens og rationalismens særlige betoning. Og nu var kirken fyldt af en menighed, der på mange måder var meget forskellig fra menigheden i Frederiksberg kirke. Men degn Bruhn lod sit børnekor synge: „Gør det lidet, du kan, gør det villig og glad“, og det føltes som en god optakt.

Salmebogen var også en anden end den tilvante. Det var endnu den gamle sønderjydske salmebog fra 1889 med mange lange salmer, der kunne virke så tungt, at det af og til blev nødvendigt at synge blot nogle få vers af dem. Der var kun få af Grundtvigs mere festlige salmer. Dem fik vi først med tillægget 1925.

Men af den sønderjydske liturgi var der bevaret dele, der var med til at gøre gudstjenesten festlig, således et kort indledningsord, som regel fra Davids salmer, der kunne vælges efter søndagens særlige præg, og som efterfulgtes af lovsangen „Ære være Faderen og Sønnen og den Helligånd, som det var i begyndelsen og nu og altid og fra evighed til evighed. Amen“. Smukt virkede det også

at slutte gudstjenesten med kirkebønnen og Fader vor fra alteret og høre hele menigheden synge „Ja, dit er riget og magten og æren i evighed. Amen“. Jeg ville ønske, vi på lignende måde kunne få mere af lovsangstonen som faste led ved alle vore gudstjenester.

For sakramenternes plads i gudstjenesten var der derimod ingen forståelse. Dåb var næsten altid hjemmedåb. Nok var der en døbefont i kirken; men i mange hjem havde man dåbsfade, der var benyttede gennem generationer. Ville den danske præst ikke forrette dåben dér, kunne man vel nok få en tysk præst til det! Det varede flere år, før det lykkedes at få alle forældre til at forstå, at en dåb er ikke blot en familiefest men også en menighedsfest, og at den som indlemmelse i den kristne menighed hører hjemme i kirken.

Hvis der var altergang, hvad der langt fra var tilfældet hver søndag – man var gennem lange tider vænnet til altergang to gange om året – faldt denne efter gudstjenesten, medens skriftemålet var før gudstjenesten. Der var åbenbart flere, der syntes, at det at gå til alters var en så privat handling, at man blev forstyrret af hele menighedens nærvær. Det varede år, før det blev almindeligt med altergang ved hver gudstjeneste. Ved altergangen benyttedes den gamle alterkalk fra 15. århundrede. Trods alt hvad der kan vække modvilje mod en sådan fælleskalk, var der noget betagende ved at tænke på, at den fra slægt til slægt gennem århundreder havde været brugt ved den hellige handling.

Før og efter gudstjenesten gik folk til familiegravstederne eller samtalede på kirkegården, der rummer minder ikke blot for den enkelte men også om sognets historie, om de forskellige krige, der satte deres spor i sognet: 1848, 1864 og sidst men ikke mindst den første verdenskrig. Snart blev det skik, at vi på Alle Helgens Dag samledes ved mindehøjen, der rummer navnene på de 48 mænd, der faldt i krigen. Der blev nedlagt to kranse, den ene fra menighedsrådet, på sognets vegne, den anden fra krigsinvalidernes forening. Den sidste blev lige til 1940 nedlagt med ordene: „Aldrig mere krig“. Så kvaltes de ord af den nye krig!

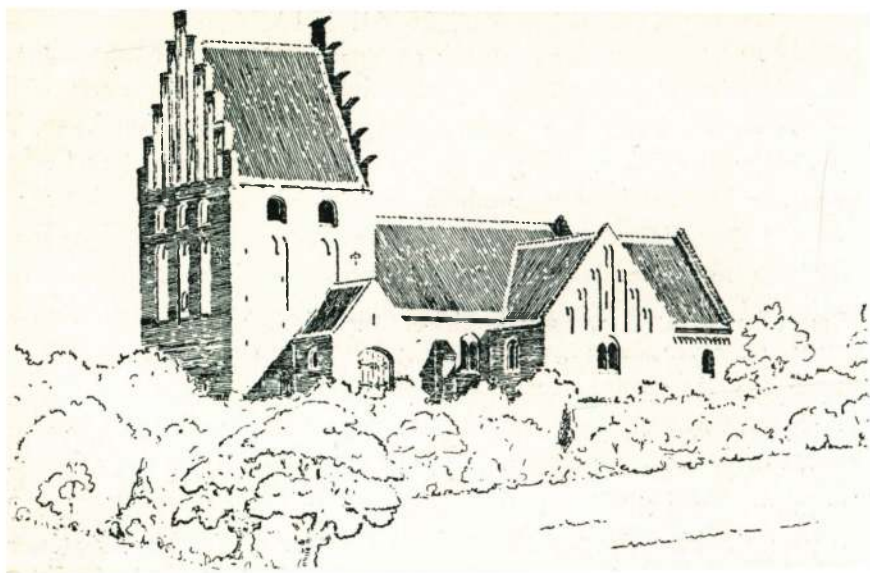
RINKENÆS NYE KIRKE: KORSKIRKEN

„Langt fra byen“ lå den gamle kirke. Oprindeligt havde der vel været en lille landsby omkring den; men den var i tidens løb næsten forsvundet. Var det krig eller pest – eller begge dele – der havde bevirket, at den var uddød? Og var det fredelige tider, der fik mennesker til at opgive skjulet inde i skoven og nærme sig fjorden, der før kunne være tilholdssted for sørøvere og andre fjendtlige folk? I nyere tid blev det ikke blot fiskerlejer langs fjorden men især landevejen fra Sønderborg til Flensborg og til sidst jernbanen, der blev afgørende for bebyggelsen.

Allerede i slutningen af forrige århundrede kom det derfor på tale at bygge en mere centralt beliggende kirke. Kort før den første verdenskrig var man kommet så vidt med planerne, at der forelå en tegning og tilsagn om tilskud fra konsistoriet i Kiel. Men krigen standsede virkeliggørelsen af disse byggeplaner.

På min indsættelsesdag udkastede provst Nielsen tanken om at bygge et kapel i Rinkenæs Overby. – Han ytrede siden, at han ikke havde tænkt sig „en domkirke“.

I 1927 måtte den mand, der ved min ankomst til sognet blev betragtet som en af de mest velhavende, sælge sin gård af forskellige grunde. Der var fare for, at den nyoprettede tyske pengeinstitution „Vogelgesang“ ville købe gården, der omfattede den centrale del af Rinkenæs by, og vi fik derfor landeværnet og en bank til at overtage jordene. Blandt disse var også den grund, jeg havde drømt om som stedet for en ny kirke; og da jeg havde optrådt som mellemmand i handelen, fik jeg lov til privat at købe 4 tdr. jord. Alt det øvrige blev udstykket til fire nye landbrug og afgav senere plads

Skitse til Rinkenæs nye kirke. – Tegnet af arkitekt Lønborg Jensen 1928

til alderdomshjem, skole, forsamlingshus m. m. At dette har været med til at gøre Rinkenæs Overby til en dansk by i stedet for en tysk, kan ikke nægtes.

Men hvornår kunne der bygges en kirke? Nu var grunden imidlertid sikret og måtte vente på den belejlige tid.

Menighedsrådet gik dog straks ind for at bygge kirken her, og mine venner på Frederiksberg samt mange i sognet tegnede sig for bidrag til den. Kirkeministeriet bevilgede derefter 60.000 kr., og arkitekt Lønborg Jensen tegnede kirken. Derefter strømmede pengene ind fra hele landet, og i slutningen af 1929 begyndte arbejdet. Snart lå der på grunden store dynger af sten, der skulle føjes sammen efter arkitektens plan, et billede på, hvordan Gud bygger kirke af os, af „levende sten“. Som den enkelte sten ikke er noget værd i sig selv, kun en klump lerjord, sådan er vi intet værd i os selv,

Rinkenæs Korskirke

taget af denne jord og bundet til denne jord, som vi er. Og som en samling sten ikke frembyder noget smukt syn, sådan er der heller ikke noget skønt ved en flok mennesker. De kan tværtimod virke uhyggeligt, når de optræder som en masse. Men af disse tarvelige sten kan Gud bygge sin kirke, en hellig kirke. Af en syndig flok mennesker kan Gud ved sin ånd skabe en menighed. Vi kan bygge kirker, Gud alene kirke.

Da grunden var støbt, begyndte nogle få at skumle over, at kirkebyggeriet ikke var vedtaget på et offentligt møde, og de indkaldte til et sådant 2. oktober 1929. Det var faretruende, for der var noget rigtigt i skumleriet. Salen på Overkroen var fyldt, kun mænd var mødt. Dengang var det ikke skik i Rinkenæs, at kvinder mødte til slige offentlige forsamlinger, altså ikke engang til et møde om en kirkesag. Mange ret ukirkelige mænd var mødt, men mødet forløb dog således, at det kunne slutte med salmeverset:

Foragter ej de ringe dage,
det lykkes skal, som skrevet står;
velsignes skal de hænder svage,
som lagde grund med bange kår;
de sætte skal på taget krans
og folde sig i lysets glans.

Det møde, der var imødeset med så bange anelser, blev en af de store oplevelser under kirkebyggeriet!

Den 3. april 1930 blev grundstenen nedlagt efter en prædiken af biskop Ammundsen. Grundstensdokumentet har som overskrift: „Anno Domini 1930 den 3. april i kong Christian X's 18. regeringsår nedlagdes grundstenen til den nye kirke i Rinkenæs“ og det sluttede: „Af Guds nåde til Guds ære rejstes dette kirkehus“.

Den 29. juli 1930 var der rejsegilde på tårnet. Medens mange så op mod kransene, stod der pludselig en smuk regnbue hen over kirken. Selvom man ikke just ville tage dette som et tegn fra Gud i denne stund, kunne det ikke andet end give gode og glade tanker til alle, der mindedes regnbuen som et gammelt pagtstegn.

Kirken er bygget i gammel dansk landsbykirkestil. Det var ikke alle, der var tilfredse hermed. Fra tysk side blev det indvendt, at det var „en fynsk kirke“. Der var en ubehagelig brod i denne bemærkning, idet der på det tidspunkt var en vis uvilje i mange af den hjemmehørende befolkning mod „de kongeriske“ tilflyttere, ikke mindst „fynboerne“¹⁾. Skulle vi nu også have en fynsk kirke! Den tyske avis skrev, at kirkens tårn med trappegavle ikke hører hjemme på egnen men på Fyn. „Man vil med Fyn-tårnet påtrykke Flensborg fjord, som bygningen skuer ud over, et dansk stempel“. Det var ganske rigtigt, at det fra første færd var mit ønske at få bygget en dansk kirke ved Flensborg fjord, og mange bidrag blev utvivlsomt givet netop på dette grundlag. Men med hensyn til trappegavlene svarede jeg med at henvise til, at disse ikke blot findes på Fyn men da også i det østlige Jylland og flere andre steder, bl. a. på Løgumkloster kirke, at vi har trappegavl på våbenhuset til den gamle kirke, og at tyskerne i 1908 anbragte trappegavle på Sct. Nikolai kirke i Åbenrå. Så hørte vi ikke mere om denne sag.

Senere er en anden indvending fremført mod kirken. Man har bebrejdet Lønborg Jensen, at han byggede i den gamle stil, så kirken ser ældre ud, end den er. Man har endda kaldt den et plagiat, pastiche. Men Lønborg Jensen var ikke blot en habil arkitekt, han var også en kunstner, der ikke blot efterlignede men formåede at skabe nyt på det gamle grundlag. I hundreder af år blev der her i landet bygget i den romanske eller den gotiske stil. Hvornår måtte man ikke gøre det mere? Forøvrigt var det dengang i sin vorden at finde nye former for kirker, og det var næppe faldet heldigt ud, om vi havde forsøgt at bygge en „moderne“ kirke på dette sted.

1) „Fynboerne“ og andre „kongeriske“ blev ikke uden videre vel modtaget af sognets gamle befolkning. Det skyldtes bl. a., at mange af dem sluttede sig til den frimenighedskreds, Aage Møller dannede på Rønshoved Højskole. Han så dog faren og var medvirkende til, at der ikke blev oprettet en egentlig frimenighed med udmeldelse af folkekirken til følge.

Endelig kom så indvielsesdagen den 4. september 1932. Medens de tre smukke klokker¹⁾, skænkede af skibsreder A. P. Møller, ringede ud over sognet, fyldtes kirken til trængsel. Biskop Ammundsen foretog indvielsen efter at have prædikeret udfra „Fader vor“. Han sluttede med at sige: „Nu ligger kirken her som sognets fælles ejendom, med plads for gammel og ung, velstående og fattig, mennesker af alle partier. Vi er ved grænsen, og to sprog skal lyde i den, som de lød i den gamle, til vidnesbyrd om et fællesskab, der ligger højere end alle nationale modsætninger. Gid der i den må samles en menighed, som tillige forstår, at den er her ikke for sin egen skyld men for Guds og for andre menneskers, så den må tjene og altid bringe evangeliet videre ud“.

Derefter prædikede jeg over dagens tekst Luk. 10 v. 38 om det ene fornødne. Det er ikke en fornødenhed ved siden af alle vore mange fornødenheder, men den fornødenhed, der sætter alle de andre på deres rette plads og giver dem den rette betydning. Det er ikke vor gerning og travlhed, end ikke de bedste gerninger og den frommeste travlhed, men det som frelseren gjorde for at bringe os urolige og bekymrede mennesker ind til Gud. Derfor vil vi heller ikke slå os til ro med, at nu har vi bygget en kirke, men det ene fornødne er i denne sammenhæng, at mennesker her samles for at lytte til Jesu ord om Gud.

Ved slutningen af gudstjenesten havde jeg den glæde at døbe vor lille pige Gudrun. Herom skrev en journalist i Flensborg Avis: „Det gik i søndags, som det så ofte går: den store oplevelse møder os, når vi mindst aner det. Den ligger ofte gemt i de mindste ting og kommer ganske ufortjent til os. Alle, der var med til indvielsen af kirken ved Flensborg fjord, fik part i denne højtidsdags største oplevelse, den lille piges dåb. Hun blev bogstavelig talt taget ind

¹⁾ Indskriften på de tre klokker: Den største med den dybe tone: Af Guds nåde. Den anden: Til Guds ære. Den tredie (mindste) med lys tone: Evig glade vi skal være i vor Herres Jesu navn. Jeg havde kun foreslået to klokker; men efter arkitektens forslag gav skibsrederen tre og foreslog så selv indskriften på den tredie klokke.

til menighedens hjerte, sådan som det gerne skulle ske, hver gang et lille barn døbes. Det sker så langt fra altid, men her skete det, fordi sindene var så modtagelige, og på jævne og smukkere måde kunne døbefonten i Rinkenæs kirke ikke være blevet indviet.

Og som denne smukke oplevelse kom uventet, uden gnist af pomp og pragt, jævnt og stille, som det bedste altid gør, bringer det den lidende og stridende menneskehed et bud om, at før vi ved af det, smiler lykken til os, kommer solen frem, giver os mod og kræfter til at bære dagens byrder. Det lille barns dåb var i sandhed et solglimt, en forjættelse“.

Gid noget lignende kunne siges, hver gang et barn døbes! Jeg har ikke kunnet lade være at skrive så meget om denne dag, fordi den blev den største dag for mig i min tid som præst i Rinkenæs¹).

Få måneder efter indvielsen flyttede vi ind i den nye præstegård ved kirken – „Danmarks smukkeste beliggende præstegård“.

¹) Korskirkens historie er udførligere skildret i Haderslev Stiftsbog 1966.

RINKENÆS KORSKIRKES PRÆDIKESTOL

Korskirken rummer ikke, som de fleste af vore kirker, mange gamle kunstskatte. Kun et korbuekrusifiks af sengotisk type er flyttet fra den gamle kirke og danner nu alterparti.

Til gengæld har den fået et nyere kunstværk, som fortjener en nærmere omtale, da det både er smukt og ejendommeligt og ved hele sin tilblivelse fortæller om den tid, hvori det blev til, den anden verdenskrig.

Ved kirkens indvielse stod prædikestolen uden udskæringer i de seks felter. Men i sommeren 1943 henvendte jeg mig til billedskærer Otto Bülow og bad ham udskære felterne. Det blev aftalt, at den samlende tanke i dem skulle være lysets komme til verden, dets kamp mod mørket og dets sejr over dette.

Imidlertid blev Bülow for en tid interneret af tyskerne i Horse-rødlejren, så han først i 1944 for alvor kunne gå i gang med arbejdet. I april sendte han de første udkast og skrev: „Som skoledreng forstod jeg ikke, at kunsten i det gamle Firenze levede, medens alle kæmpede indbyrdes. At nogen gad udføre pragtfulde kirker, når de kunne risikere med det samme at gå til grunde. Nu står jeg her og hugger flittigere end nogen sinde og tror dog på, at vore hjem og byer er udslettede, inden året er omme“. Og om Langfredagsmotivet: „Jeg vil gerne, som jeg har svagt antydnet, vise jorden i flammer bag korset. Jeg har altid syntes om, at man ikke alene i årstal men også i emnevalget viser, hvornår en ting er udført“. Desværre fik han ikke selv skåret dette felt, og den billedskærer, Erik Pedersen, der fortsatte arbejdet, opfattede ikke denne detalje.

Lykkeligvis gik Otto Bülows bange anelser ikke i opfyldelse,

Rinkenæs Korskirkes prædikestol

hvad vore byer angår. Men han selv og hans hjem blev ramt. En sommerdag i 1944 blev han brutalt skudt ned i sit atelier af tyskere eller deres lejesvende, et såkaldt clearing-mord. Antagelig stod han og arbejdede på julebilledet. Kun pinsebilledet havde han nået at fuldføre, og to andre felter var næsten færdige.

Billedskæreren Erik Pedersen påtog sig da at arbejde videre på grundlag af Bülows tegninger, omend med store betænkeligheder. „Dette her bliver jo noget som at skrive en anden mands hånd efter“. Men også hans arbejde blev hindret, ikke blot af hans sygdom, men også af forholdene i landet. Den 21. marts 1945 skrev han: „Hvad angår arbejdets afslutning, da vil jeg foreslå, at De stiller det i bero til mere ordnede og overskuelige tilstande indtræder Jeg har fire børn i København, og da der jo hersker faktisk krigstilstand,

ved jeg ikke, hvad dag der er bud efter en eller flere af dem“. Først efter krigen lykkedes det ham at komme til Rinkenæs; men inden arbejdets endelige afslutning døde han i sommeren 1946. Billedskærer Walther Nielsen, Haderslev, der havde været ven med Otto Bülow, fuldførte da værket, så det kunne afsløres ved adventsgudstjenesten 1. december 1946.

Den bærende tanke er som sagt kristendommens budskab, at lyset er kommet til verden og har sejret over mørket. Det første felt minder om skabelsen, da Gud sagde: „Der blive lys!“ Næste billede taler om lysets komme til verden i Jesus Kristus julenat. Det er et yndigt billede af jomfru Maria med barnet, med stjernens lys strålende over sig. Derefter følger Langfredagsbilledet. Den dag kæmpede mørket som aldrig før mod lyset, da Guds søn blev korsfæstet af mennesker. Men lyset skinner dog også i dette mørke. De lyseste stråler udgår fra Kristi kors. Indskriften under billedet lyder: „Af mørke skal lys skinne frem“. Og Påskemorgen vandt lyset sejr. Vi ser i det fjerde felt engelen, der har væltet stenen fra graven og nu peger opad. „Livet er menneskenes lys“ – Jesu liv er blevet vort lys, trods synd og død. På bagsiden af prædikestolen følger de to sidste felter. Tre apostle med ildtunger og en due over sig minder om Pinsedag, da ånden salvede mennesker til at bære lyset ud i verden: „I er verdens lys“. Og endelig taler det sidste felt om fuldendelsen, om staden på bjerget, det nye Jerusalem, hvor vi skal opleve, hvad vi ofte synger: „Lys i dit lys skal vi skue“. En vandringsmand med sin stav i hånden ser op mod lyset, der stråler over staden. (Dette felt er ikke tegnet af Bülow men helt Erik Pedersens arbejde.)

Således kan denne prædikestol i sig selv være en prædiken. Dens tilblivelse taler om en af de mørkeste tider i menneskeslægtens historie, om krig og mord, men også om, at netop i den tid blev dette arbejde påbegyndt for at vidne om tro på lysets sejr over alle onde magter.

FORHOLDET TIL DET TYSKE MINDRETAL

Vi havde medbragt en lille bil, som vakte nogen opsigt, især blandt sognets drenge. Der var endnu kun få biler – og så var den gull! De ældre syntes vel nok, at den var lidet præstelig.

Med den kørte jeg en af de første dage inden min indsættelse ind på en forkert vej og havnede i en stor gård, hvor der stod to mænd. Jeg præsenterede mig som den nye sognepræst, hvorefter den ene sagde: „De er født hernede, så kan De vel prædike på tysk? Vi vil ikke have tysk frimenighed her!“ Jeg måtte oplyse, at det var min far og ikke mig, der var født i Sønderjylland. Med hensyn til mine sprogkundskaber tav jeg stille. Som matematisk student havde jeg ikke haft tysk i skolen siden 4. mellem, og min studierejse var gået til England og ikke til Tyskland. Jeg var slet ikke forberedt på et sådant spørgsmål og lod være med at svare på det.

Jeg var klar over, at jeg stod overfor en ledende tysker. Midt i gården stod foden til en flagstang. Her havde altså før genforeningen været et tysk flag, hvad der ikke var almindeligt. Gård-ejeren havde da også været tysk amtsvorsteher.

Denne samtale gav mig noget at tænke på, som jeg ikke havde haft anelse om; og værre blev det på indsættelsesdagen, da ikke blot degnen, den tyske lærer Bruhn, der var blevet valgt af befolkningen til at lede den fælles skole for danske og tyske børn, mod at alle fik en daglig time tysk, men også min onkel, pastor Hansen, en af danskhedens trofaste forkæmpere i udlændighedsårene, begge sagde til mig, at jeg burde overtage den månedlige tyske gudstjeneste, da man ikke havde kunnet finde nogen anden til det, og da man som sagt ikke ønskede at få en aflægger af den i 1922

oprettede tyske frimenighed i Tinglev. Min forgænger havde været forpligtet til at holde dem, men i mit kaldsbrev stod der intet herom.

Det viste sig senere, at provst Nielsen, Ensted, var imod, at jeg skulle overtage disse gudstjenester. Han hævdede, at det var en aftale, at ingen nordfra kommende dansk præst skulle holde tyske gudstjenester. Dels var man vel bange for sproglige blamager, som man havde oplevet, når tyske præster talte dansk og f. eks. sagde „flæskets opstandelse“ i stedet for „kødets opstandelse“. Dels mente man også, at det stred mod, at „modersmål er vort hjertesprog, kun løs er al fremmed tale“. Man overså, at i et grænsesogn som Rinke-næs var der mennesker, der ikke blot havde et „modersmål“ men også et „fadersmål“. Og vil man gennemføre det princip, at et menneske kun kan forkynde evangeliet på sit eget modersmål, gør man bl. a. hedningemission umulig.

Jeg var imidlertid til at begynde med lykkelig uvidende om alle disse overvejelser, og en skønne dag spurgte jeg da biskop Am-mundsen, om jeg måtte prøve at holde en tysk gudstjeneste med den begrundelse, at det tyske mindretal ikke havde haft nogen tysk gudstjeneste i et halvt år. Det passede til hans forsoningslinie i grænselandets kirkelige forhold. Han så med glæde, at der blev gjort forsøg på at holde den danske og tyske del af menigheden sammen. Med bæven holdt jeg da min første tyske gudstjeneste Allehelgensdag 2. november 1924, efter først at have holdt dansk højmesse. For at undgå sproglige brølere havde jeg forinden læst min prædiken højt for min onkel i Dybbøl. Efter denne gudstjeneste bad tyskerne biskoppen om, at jeg måtte fortsætte; og det gjorde jeg da i henved 20 år.

Der var selvfølgelig nogle danske der fandt, at jeg var for venlig overfor tyskerne; men at jeg var dansk, kunne ingen være i tvivl om. Jeg havde hejst Dannebrog i præstegårdshaven, hvilket aldrig var sket før; og jeg havde kort efter min indsættelse været til nationalt møde på Overkroen i anledning af kongens fødselsdag og holdt en kort tale. Min forgænger havde ikke villet deltage i sligt;

han var selv sønderjyde men præget af „gammelt budskab“ og ville derfor holde det nationale og det kristelige skarpt adskilt.

Der var andre, der mente, at det var meningsløst at prædike på tysk for mennesker, der kunne forstå dansk og derfor godt kunne deltage i danske gudstjenester, hvad iøvrigt nogle tysksindede også gjorde. Men man glemte, at for dem, der havde fået tysk religionsundervisning og derfor var mere fortrolige med alle kristelige ord og salmer på tysk, kunne det være naturligt, at de følte sig mere hjemme ved en tysk gudstjeneste end ved en dansk. Og så var der tilmed stadig mennesker i sognet, der kun dårligt forstod dansk.

At ville trække en skarp skillelinje mellem danske og tyske var, som det blev sagt, „som at skære i levende kød“. Hvor f. eks. den ene ægtefælle var syd fra og derfor tysktalende og tysksindet, medens den anden var afgjort dansk, kunne det hændes, at faddere og familie ved en barsedåb kom syd fra og derfor ikke forstod dansk. Det var da naturligt, at dåben foregik på tysk. Ved den næste barsedåb i samme hjem kom måske hele familien nord fra; og så foregik dåbshandlingen selvfølgelig på dansk. Det ville have været urimeligt og uheldigt, om en sådan familie skulle have haft to forskellige præster til disse handlinger. Noget lignende kunne være tilfældet ved begravelser og bryllupper, så det var nødvendigt at bruge begge sprog. Vi kunne da synge salmer, der stod både i den danske og den tyske salmebog.

Det var for mange hjem en hjælp til fred, at man stod i den samme menighed og havde samme præst, enten man var dansk eller tysk, i stedet for en kilde til splid om, hvilken præst man skulle vælge.

Der var, også blandt præster, der kom ned til den sydlige grænseegn, mange der ikke forstod den særlige mentalitet her. Det gjaldt ikke mindst grundtvigske præster, der kom besjælet af iver efter at gøre et nationalt genforeningsarbejde og samtidig medbragte den i og for sig rigtige tanke, at det folkelige og det kristelige hører sammen. Vi danske må være danske også i vor kristendom.

Og de regnede med, at sådan måtte man da også mene i hele det genforenede Sønderjylland. Mange af dem blev dybt skuffede over ikke at blive forstået på dette punkt; og nogle kom i deres nationale nidkærhed til at såre mange af sognets gamle slægter og samtidig mange af de kolleger, der havde gjort en gerning hernelde i mange år og vundet agtelse ikke blot blandt tyske men også blandt mange danske. Det var vitterligt tilfældet med adskillige af de tyskuddannede præster, der efter genforeningen var blevet genvalgt til sognepræster¹).

Jeg tror, man ofte glemte, at Sønderjylland – og især de sydligste sogne – ikke havde været i ubrudt forbindelse hverken med dansk folkelighed eller dansk kristendom. Derfor havde ikke mindst i den sydlige del omkring vor nuværende grænse det folkelige fået et særligt præg i samlivet mellem – og spændingen mellem – danske og tyske. Og man havde fundet frem til, at indenfor kirken måtte spændingen vige og samlivet bevares. Derfor hed det, at der måtte ikke være politik i kirken, heller ikke national politik. Blev der f. eks. hængt et dansk flag op i kirken, stødte det ikke blot de tyske men også de fleste danske i et sådant sogn. Præsten måtte have lov til at være tysk eller dansk; men han måtte ikke agitere nationalt i kirken, og han skulle være præst for alle i sognet. Det var den indstilling, jeg mødte i Rinkeby. At jeg selvfølgelig var dansk og gik med til de nationale fester i forsamlingshuset og ofte talte dér, blev tilsyneladende aldrig taget mig ilde op fra tysk side.

Denne særlige form for forholdet mellem det folkelige og det kristelige blev udtrykt af Indre Missions fører, pastor Tonnesen i Hoptrup, der om sig selv sagde, at han var påvirket både af Vilhelm Beck, Grundtvig og Søren Kierkegaard, i sætningen: „Kristus må gå gennem Nordslesvig i nordslesvigsk dragt“. Det havde han vel lært af Grundtvig!

Genforeningsprocessen måtte især i de sydlige egne foregå i et

¹) Der forblev efter genforeningen 43 tyskuddannede præster og missionærer i de sønderjydske præsteembeder, heraf ca. 30 i de sydligste sogne.

langsomt og nænsomt tempo. Der burde ikke fra dansk side slås skår i et folkeligt og kirkeligt fællesskab, der trods alle rivninger og kampe havde holdt i gode og onde dage, ikke blot indenfor mange familier men også som regel mellem naboer i grænsesogne som Rinkenæs og andre langs grænsen. Der skulle ikke såres men heles¹⁾).

Det blev her tyskerne, der fremkaldte et brud, dels gennem den tyske frimenighed og dels men ikke mindst gennem nazisterne. De skilte ikke blot danske og tyske men også tyskere indbyrdes.

„Den ene kom i glansen af rigdom og af magt“ – og det var ikke altid blot penge og vold, der prægede den tyske indflydelse; der var også en Goethe og Schiller og luthersk kristendom. Men der kom dage, da Tyskland var fattigt og vi rige, da magten der nede var knust og givet i vore hænder; og andre dage da „Deutsches

¹⁾ Pastor N. P. Nielsen har i sin bog „Fra bondedreng til grænsepræst“ givet udtryk for et andet syn på „helsognspræsten“ og forholdene i grænseegnen. Jeg vil ikke her polemisere mod ham, men føler mig nødsaget til at korrigere et enkelt punkt. S. 357 omtaler han forholdet til pastor Braren, Højer, og skriver: „ – nu var det en dansk mand, der var sognets præst, før var det en tysk. Det gjorde en afgørende forskel. Så var helsognspræsten ikke et ideal længere“, nemlig for pastor Braren. Jeg har haft så meget med pastor Braren at gøre, at jeg ved, dette er en miskendelse af hans sindelag. Han anerkendte helt mig som helsognspræst i Rinkenæs, skønt jeg var dansk. At man også fra anden side blandt tyskerne gjorde det samme, viser svaret fra den tyske frimenighed til mig i 1927 (s. 70).

Men pastor Braren begik den skæbnesvangre fejltagelse at beholde den tyske præstedragt efter 1920. Selvom det kun var et påklædningsspørgsmål, er det vel forståeligt, at det kunne irritere visse danske.

I en bog af min faster, pastorinde Kirstine Hanssen: „Et nordslesvigsk hjem“ skildrer hun mine bedsteforældres danske hjem og dets forhold til de tyske præster i Skast sogn. Det var på en enkelt undtagelse nær det aller bedste. „Vi havde ikke nogen sinde blandt de tyske præster en eneste, der drev politik eller i nogen retning ville bringe ufred ind i sognet. Og dog var Skast det mest danske sogn, hvor der aldrig blev afgivet en tysk stemme ved valgene“. Mine bedsteforældre „var imod frimenighedens dannelse. Kirken var Guds hus, og når ordet blev forkyndt purt og rent, så var det en christelig forkyndelse, selvom den lød fra en tyskuddannet præst, når han stod i sit dertil kaldede embede“.

Dette kan stå som en karakteristik af mange kirkelige hjem i disse egne både før og efter 1920.

Christentum“ var spillet fallit, mens vi glædesstrålende priste „dansk kristendom“.

Da skulle det bestå sin prøve, at „den anden rakte hånden jævnt og stille“ for at lede de vaklende og spaltede ind i dansk folkelighed og videre ind i ydmyg dansk kristendom. Der var sogne i Sønderjylland, hvor det var nødvendigt at gøre dette meget jævnt og stille, og hvor vi stadig måtte overveje, om vi nu også magtede det og gjorde det ret. Der måtte nødvendigvis være trin i den udvikling. Vi kan blot tænke på overgangen fra den gamle pietistisk prægede sønderjydske salmebog gennem et tillæg med mange grundtvigske salmer til den nuværende fælles danske salmebog. Lige så urigtigt det havde været at påtvinge sønderjyderne den danske salmebog ved genforeningen, lige så naturligt gik det efter 35 års forløb at indføre den nye. Og således var det på mange andre områder.

Spørgsmålet om forholdet mellem det nationale og det kristelige måtte stadig trænge sig ind på en præst i et grænsesogn. Også i dette blev biskop Ammundsen min gode læremester. Allerede i 1913 havde han i en tale til studenter sagt:

„Senere kom der en tid, da jeg måtte prøve selve nationalitetstanken igennem, om den overhovedet havde menneskelig og kristelig berettigelse. . . . Er nationalitetsfølelsen ikke mere til skade end til gavn? Sætter den ikke unaturlige grænser? Lever den ikke ligefrem af had imod andre? . . . Lader nationalitetsfølelsen sig menneskeligt forsvare? Og kristeligt, er den da ikke mere end tvivlsom? . . . Er den ikke fællesegoisme, mens kristendommen siger: du skal elske din næste som dig selv? Er ikke den moderne nationalitetsfølelse en ny oprettelse af de skranker mellem jøder og grækere og barbarer, som det netop var kristendommens dåd at nedbryde? Tænk kun dette skarpt igennem, lige til bunden. Skal vi arbejde på at udslette folkebevidsthed?

Det nationale er brændbart stof. Det kan give en farlig næring til en flamme af uklogskab, fanatisme, vrede og uretfærdighed.

Men dog – hvor ville verden blive meget fattigere, hvis det nationale blev udryddet! Nationalfølelsen er ikke noget primitivt, men den er en af de fineste blomster i menneskeslægtens udvikling. Der er virkelig eller kan i hvert fald opelskes noget, man kan kalde folkeånd eller folkepersonlighed. Ligesom samfundet beriges ved at eje mennesker, der er virkelig ejendommelige, karakterer, således beriges slægten gennem nationerne og sprogene, og i den store koncert er der i høj grad brug også for de små nationers stemme.

Med dette synspunkt, nationalitetens værdi i lighed med personlighedens, er alt sagt“.

Det forekommer mig, at hermed er noget meget væsentligt sagt. Det er ikke kristeligt at ville udglatte alt karakteristisk og ud-slette alle personlige særpræg, tværtimod. „At de alle må være eet“ betyder ikke, at de alle må være ens. Kun det menneske og det folk, der har et særpræg, kan virke befrugtende på andre. Vor tids store fare er ikke de nationale særpræg, men snarere en produktion af forskelsløse masse-mennesker, der ikke blot vil klæde sig ens og opføre sig ens men også tænke ens – hvis de da overhovedet tænker. Derfor er det kristelige og det nationale ikke i sig selv uforenelige modsætninger; men kristendomme lærer os, at større end alt det, der adskiller os, er det, som forener os, troen på den fælles Gud og frelser. „Under korset kan vi række hinanden hånden“ (V. A.).

Det blev da også en af mine store oplevelser som præst i grænse-landet at opleve, hvordan det kristelige gang på gang slog bro over de nationale skel, og hvordan det var muligt at glædes over fællesskabet i Kristus trods alle forskelle.

Den tyske frimenighed

Den tyske frimenighed havde i Gråsten en god og virksom præst, W. Wassner, og det var forståeligt, at han gerne ville udstrække sin virksomhed til Rinkenæs. En dag i begyndelsen af september 1927 kom han til mig og spurgte, hvad jeg ville sige, hvis han holdt en „Gemeindeabend“ i Rinkenæs Overkro. Jeg svarede, at

det kunne jeg jo ikke forhindre ham i; men jeg ville være ked af det, da det rimeligvis ville indlede den splittelse af menigheden, som jeg hidtil havde søgt at undgå. „Men hvis De nu gik med og talte sammen med mig ved den lejlighed“, foreslog han meget venligt. Dertil svarede jeg, at så ville det nok gå sådan, at danskerne vendte sig fra mig, og tyskerne gik til ham og dannede frimenighed. Det var for mig en prekær situation, og vi skiltes med den aftale, at vi begge skulle tænke over sagen.

Efter en samtale med biskop Ammundsen svarede jeg pastor Wassner i et længere brev, der sluttede: „Da en spaltning af menigheden i Rinkenæs gennem frimenighedens arbejde derfor er imod mine kirkelige og kristelige idealer, finder jeg, at det kun vil medføre en kirkelig begrebsforvirring, hvis jeg, som De har foreslået, direkte arbejder sammen med Dem. Dog, i Deres arbejde for at vinde mennesker for vor frelser ønsker jeg Dem Guds velsignelse“.

Pastor Wassner måtte for sit vedkommende overveje at opgive mødet i Rinkenæs, og fra tysk side i sognet blev der rettet henvendelse til den tyske frimenighed i Tinglev om at undlade at arbejde i Rinkenæs.

Den 18. september fik jeg følgende svar fra pastor Wassner: „Som svar på Deres brev af 15. ds. skal jeg meddele Dem, at vi efter en forhandling er kommet til den beslutning, ikke at foretage et hverve- og agitationsarbejde i Deres menighed for ikke at forstyrre Deres kirkelige menighedsliv. Vi ser derfor foreløbig bort fra en hvilken som helst offentlig foranstaltning i Rinkenæs sogn.

Jeg håber, at De deri ser en imødekommenhed fra vort tysk-kirkelige arbejde, og at vi anerkender, agter og påskønner Deres arbejde og enighedsbestræbelser som værdifulde. Måtte vor beslutning ikke blot blive til velsignelse for det kirkelige arbejde i Rinkenæs men også overbevise offentligheden om, at vi ikke gør vort arbejde for at drive en politisk kile ind i menigheden og således fremkalde en spaltning. . . . For Deres arbejde ønsker jeg Dem Guds velsignelse“.

Efter dette smukke svar havde vi ro i sognet indtil 1933, da nazismen satte ind. Det første skridt til splittelse i befolkningen blev taget, da man i 1933 oprettede en tysk privatskole og overførte nogle af børnene fra den fælles kommuneskole til denne.

Dette kom til at spille ind på det kirkelige område, idet pastor Wassner fik religionsundervisningen i den tyske privatskole og som en naturlig følge heraf også kom til at konfirmere børnene fra denne. Hidtil fulgtes alle børn, der skulle konfirmeres, til min danske undervisning i præstegården. Jeg havde, da jeg lovede at tage de tyske gudstjenester og kirkelige handlinger på tysk, betinget mig, at jeg ikke ville undervise konfirmander på tysk. Dette havde man ikke haft noget at indvende imod; men nu blev det – iøvrigt ret naturligt – brugt som et af argumenterne for oprettelsen af den tyske frimenighed.

Allerede i 1933 foretog pastor Wassner de første dåbshandlinger (8) i sognet, og julen 1933 fik han overladt kirken til den første gudstjeneste.

Splittelsen i sognet øgedes nu rask og kom til at præge de følgende år. Ved nytårstid havde ca. $\frac{1}{3}$ af tyskerne meldt sig ind i frimenigheden. Det var hovedsagelig de yngre, medens de ældre for størstedelen blev stående i folkekirken. Dette sidste fik sin store betydning efter Tysklands og nazismens nederlag i 1945. Da var tyskheden i sognet betydeligt svækket, og den tyske frimenighed havde tabt sin kraft. Da man i 1947 fik lov at genoprette den tyske privatskole, kunne man ikke straks samle de 15 børn, der skulle til for at få statsstøtte men måtte efter mange forsøg begynde med 14, der endda ikke alle var fra Rinkenæs sogn.

Men den tyske frimenighed var nu en kendsgerning.

Dette bevirkede selvfølgelig, at jeg måtte overveje min stilling som „helsognspræst“. På et spørgsmål fra biskop Ammundsen svarede jeg: „Jeg må tilstå, at jeg er meget uklar over, hvad jeg bør gøre i denne sag. For mig er det grundlag, på hvilket jeg har støttet mine tyske gudstjenester, ganske ændret. Det, der hele tiden har givet mig lyst og kraft til at holde disse gudstjenester, var bevidst-

heden om, at jeg dermed var med til at holde sammen på menigheden. . . . Fra at være en fredens gerning er mine tyske gudstjenester kommet til at stå i kampens tegn. Og det har ganske frataget mig lysten til at holde dem“.

Men ved at holde op, ville jeg svigte de mange, der ikke ville gå ind i frimenigheden, som nu tilmed havde fået et stærkere politisk, nazistisk præg især efter præsteskitte. Og endnu var der håb om, at det kun drejede sig om brydninger, der kunne fortage sig. Det gjaldt for mig om, at rammen for det kirkelige liv var således, at forholdene igen med tiden kunne komme i et roligt leje. Det udelte sogn var stadig for mig en værdi. I det kan strømninger og brydninger komme og gå, det være sig de nationale – mellem danske og tyske – eller kirkelige – mellem grundtvigianere og missionsfolk.

Det hele var så meget alvorligere, som det nu ikke mere blot var et lokalt spørgsmål men et opgør med den nazisme, der havde sejret i Tyskland og nu skyllede ind over vor grænse.

Dette kom frem i en skrivelse, som biskop Ammundsen udsendte 20. marts 1934 angående de tyske frimenighedspræsters brug af vore kirker. Da den giver et godt billede af problemets alvor, aftrykker jeg den her:

„Forudsætningen for de tyske nordslesvigske frimenighedspræsters brug af folkekirkens kirker var da, at det drejede sig om evangelisk-lutherske menigheder, for så vidt i kirkeligt fællesskab med den danske kirke, og at kirkerne kun brugtes til rent religiøse formål.

De sidste måneders begivenheder indenfor de tyske kirker, specielt indenfor den slesvig-holstenske landskirke, hvortil Nordschleswigsche Gemeinde henregner sig, giver mig imidlertid anledning til at udtale, at fortsat brug af folkekirkens kirker forudsætter, at dette formål ikke forrykkes.

Den særlige anledning hertil er „Kirchengesetz über die Rechtsverhältnisse der Geistlichen und Beamten der evangelisch-lutherischen Landeskirche Schleswig-Holsteins“ af 12. september 1933,

hvilken lov blev sat ud af kraft ved den af det gejstlige ministerium udstedte lov af 16. nov. 1933, men atter sat i kraft ved rigs-biskoppens forordning af 4. januar 1934.

De bestemmelser i lov af 12. september, der sædvanlig betegnes som arier-paragraffen, føles i vide kredse i Tyskland selv og næsten overalt i evangeliske kirker udenfor Tyskland som i alvorlig grad stødende an mod det kristelige fællesskab. Dog har denne sag vel næppe praktisk betydning for Nordslesvig.

Men når det i nævnte lov § 1 hedder, at præst kan kun den blive, som „rückhaltlos für den nationalen Staat und die evangelische Kirche eintritt“, og når det undertiden, f. eks. i anledning af folkeafstemningen 12. november 1933, er blevet pålagt præsterne at virke for tilslutning til den tyske regerings politik, må den danske kirkestyrelse gå ud fra, at bestemmelser og anvisninger af denne art ikke finder en sådan anvendelse på præsterne i Nordslesvig, at de derved vil komme i modstrid med den loyalitet, der også efter den lutherske kirkes principper skyldes landets øvrighed. Forudsætningen for, at folkekirkens kirker kan overlades Nordschleswigsche Gemeinde til brug, er at denne brug er af religiøs og ikke af politisk art, ligesom man bør undgå alle demonstrationer, f. eks. ved i kirken at bruge en for Nordslesvig usædvanlig hilseform, som ville virke foruroligende i befolkningen“.

Ammundsen blev ved sin død i 1936 skånet for at opleve, i hvor høj grad de tyske frimenighedspræster efterhånden tilsidesatte disse hensyn til den danske folkekirke, bl. a. ved at medtage hagekorsflag i vore kirker.

Efterhånden ebbede besøget ved de tyske gudstjenester ud. Medens der i de første år kunne være ca. 60–70, sank antallet, især under besættelsen, til ca. 10–20. Mange af de gamle, kirkeligt indstillede tyskere, der var blevet stående i sognemenigheden, døde. Og under nazismen blev det til et politisk spørgsmål, om man ville gå til folkekirkens eller frimenighedens gudstjenester. At gå til de første var næsten det samme som at sige, at man ikke var tysk

nazist; og de sidste blev mere og mere nazi-prægede. Der var åbenbart flere, der fandt det bedst at blive hjemme fra begge. På flere måder blev det sværere for mig at blive ved med de tyske gudstjenester; og midt under krigen talte jeg med en af de ledende tyskere og sagde: „Nu har jeg prædikeret for jer på tysk i snart 20 år. Kunne I nu ikke høre mig på dansk?“ Det sagde han ja til, og så holdt jeg op. Måske skulle jeg dog have fortsat. Var det en national følelse, der sejrede over det kristelige?

Men den dag i dag mener jeg, at det i hvert fald i et sogn som Rinkenæs var en rigtig og god ordening med en tvesproget helsognspræst i de vanskelige overgangsår efter 1920. Så kan man diskutere, om det på længere sigt er det rette at have tvesprogede præster i den danske kirke. Vi har dem stadig i de fire købstæder, hvor de tyske præster kan bruge begge sprog ved kirkelige handlinger. Og i Sydslesvig ønsker de danske præster at være tvesprogede – og må være det.

Indtryk af nazismen i Tyskland

Da det var nødvendigt for mig at dygtiggøre mig i det tyske sprog, fik jeg af kirkeministeriet bevilget penge til et par studierejser. Den første gik i 1926 til Marburg, hvor jeg bl. a. besøgte professor Rade, der i 1909 havde optaget den berømte diskussion om nordslesvigske forhold mellem professor Valdemar Ammundsen og cand. theol. Johannes Tiedje i „Christliche Welt“. Desuden var jeg i Göttingen, Weimar, Jena, Tübingen, Stuttgart, Berlin og Dresden. På disse rejser var der ikke blot rig lejlighed til at tale tysk med professorer og studenter men også til at snuse til lærdommen ved forskellige tyske universiteter og læse på deres biblioteker.

Senere kom jeg – i 1928 – til Heidelberg, hvor jeg deltog i en kongres for „Freundschaftsarbeiten der Kirchen“ og stiftede bekendtskab med en herlig tysk familie. Det blev til et livslangt venskab, gennem hvilket jeg fik indtryk af alle faserne i Tysklands udvikling fra den første verdenskrig til vore dage.

På de første rejser så jeg mange eksempler på splittelsen i det tyske folk, bl. a. valgplakater med ca. 30 partier. Senere fulgte jeg nazismens fremtrængen og dens frygtelige virkninger.

Jeg husker således, hvorledes en forældrekreds klagede over, at deres børn i Hitlerjugend blev lokket til at angive deres forældre for udtalelser, der ikke passede styret, og hvordan de unge fik svært ved at følge med til kirke. En mor sagde til mig: „Dertil har jeg ikke født mine sønner, at de skal tages fra mig på denne måde“. De faldt senere begge i krigen.

Efterhånden dukkede plakater med „Juden unerwünscht“ frem på restaurationer og tværs over gaderne. Folk blev mere og mere bange for at udtale sig om jødespørgsmålet og andre politiske emner. Under et besøg hos en professor sagde denne til mig: „Nun will ich ganz offen sprechen“ – og så lukkede han vinduet!

Men selvfølgelig mødte jeg også mennesker, der var mere eller mindre bjergtagne af Hitler. En yngre frue i Hamborg sagde: „Jeg får gåsehud over hele kroppen, når jeg hører Hitler“ – og det var af begejstring, ikke, som det kunne hænde os andre, af forfærdelse.

Det var tydeligt, at det især i begyndelsen kunne knibe for mange at gennemskue nazismen. På en udflugt, hvor vi måtte vente meget længe, før vi kunne komme over en flod, fordi pontonbroen var svinget ud for at lade en lang række flodbåde passere, sagde en mand til mig: „Nu har man i årevis skændtes om at bygge en bro på dette sted men ikke kunnet nå til enighed. Nu kommer Hitler og siger, at den skal bygges – og så bliver den bygget!“ Et autoritativt ord følte af mange som befriende efter den splittelse, der efterhånden rådede i Weimar-republikken.

Selv præster og menighedskredse kunne lade sig forvirre. En præst sagde til mig, da jeg kom med min kritik af nazismen: „Det er alt kun børnesygdomme, De nævner; de går over“. Han blev dog snart kureret selv, nazismen derimod ikke.

Der stod jo så smukt i det national-socialistiske partis program (§ 24): „Partiet som sådan står på en positiv kristendoms standpunkt“. Mange overså slangen, der gemte sig i begyndelsen af

samme paragraf: „Vi fordrer frihed for alle religiøse bekendelser i staten, såfremt de ikke er en fare for dens beståen eller støder an mod den germanske races sædeligheds- og moralsfølelse“. Dette kunne jo synes ganske selvfølgelig og rigtigt. Men det var dog netop de sidste ord, der førte til jødeforfølgelserne og til kampen mod kirke og sand kristendom. Den germanske, „ariske“ race blev sat i højsædet og dommersædet overfor jøderne, Bibelen, ja kristendommen selv. Det var den germanske races livsforståelse, der skulle være afgørende også for bedømmelsen af Jesus og hans ord. Hagekorset er i sin oprindelse et hedensk symbol, der måtte komme i modsætning til det kristne kors. Nazismen rummede i sin start en ikke ringe idealisme; men den var rent menneskelig, med for-gudelse af det tyske menneske. Den kunne give sig smukke udtryk som f. eks. i sætningen: „Gemeinnutz geht vor Eigennutz“; men man tænkte kun på, hvad der kunne nytte og styrke det tyske folk. Mange så i den nationale revolution Guds indgriben og i Hitler den af Gud sendte fører, der havde revet folket bort fra den afgrund, hvori det var ved at falde efter den første verdenskrig, og fra det moralske fordærv, der fulgte. „Nu skal folk da igen gå i kirke og tro på Gud“, kunne man høre jævne folk sige.

Og da man begyndte at høre om grusomheder og koncentrationslejre, lukkede man helst ørene; det var jo bare „greuelpropaganda“, udspreddt af engelsk radio, af jøder og andre folkefjender, sagde man; og det var farligt at låne øre til sligt.

Den tyske bekendelseskirke var den første, der for alvor vågnede og vovede at sætte sig imod nazismens forbrydelser.

En ejendommelig, både spændende og gribende, oplevelse af, hvordan konflikter og sammenstød mellem kirken og den nazistiske stat kunne opstå, fik jeg under mit besøg i Stuttgart 1936, da jeg deltog i de evangeliske kirkedage dér. Ved åbningsgudstjenesten, hvori flere tusinde deltog, skulle præses Homberg tale. Af en eller anden grund forbød myndighederne dette, hvortil man svarede, at han agtede at forkynde Guds ord, og det havde myndighederne ikke lov til at hindre ham i. De fastholdt dog forbudet, og åbningsguds-

tjenesten blev derfor udsat til senere på dagen. Da biskop Ammundsen havde overdraget mig at repræsentere ham og overbringe en hilsen fra ham og den danske kirke, var jeg blevet anbragt mellem de ledende kirkemænd og nogle af byens øvrighedspersoner, så jeg havde lejlighed til at følge med i de alvorlige forhandlinger, der blev ført. Om eftermiddagen samledes den store menighed igen i kirken; men politiet fastholdt stadig taleforbudet. Spændingen var på kogepunktet, og da præses Homborg efter nogen tids forløb trodsede forbudet og gik på prædikestolen, var alle klare over, at et sammenstød var uundgåeligt. Man ventede at se politiet hente ham ned fra prædikestolen. Det var de dog kloge nok til at undlade; men da han havde holdt sin prædiken, i hvilken der ikke var noget politisk udfordrende, og var kommet ind i sakristiet, blev han øjeblikkelig arresteret og ført bort fra byen. Efter nogen tids „husarrest“ blev han dog atter løsladt. Møderne forløb derefter uden andre episoder, og også jeg kunne tale og overbringe hilsenen fra Ammundsen.

Nazismen herhjemme

Men nazismen vandt jo også indpas i Nordslesvig – desværre også blandt danske i nogle kredse i det øvrige land – og ikke mindst i det tyske mindretal, og den tyske frimenighed blev som sagt mere og mere påvirket deraf. Da gjaldt det i sandhed: „Frø af ugræs er føget over heget“. Ikke blot gennem aviserne men også gennem radioen, der nu var blevet almindelig udbredt, rykkede Hitler os nærmere, og vi hørte råbene, ja brølene fra de store forsamlinger i Tyskland gennem højtalerne.

Allerede i 1933 hørte vi de første krav fra tysk side om grænseflytning. Således udtalte formanden for Schleswig-Holsteiner Bund, dr. Sievers: „Vi må klart og iskoldt sige danskerne, hvad vi vil. Vi vil have Nordslesvig igen“. Og en tysk præst med det meget sigende navn Peperkorn sagde: „Danmarks stjerne er i dalen, og den vil aldrig stige igen. Den kærlighed, som mange oprigtige nord-

slesvigere i de første år efter genforeningen nærrede til Danmark, er afløst af et infernalsk had til Danmark, og et håb om befrielse er tændt. Den dag vil oprinde, da vejen er åben og fri for de brune batailloner. Det bliver dag for dag mere klart, at Tysklands skæbne også er Nordslesvigs. Jeg har modtaget mange breve deroppe fra, hvori man skriver: „Kom og hjælp os!“ Efter moden overvejelse og indhentede informationer i Berlin vil vi efterkomme dette ønske“.

Men som bekendt: „Først næ dær æ nøe pofahr, komme jyden ud å dar“ – det unge grænseværn blev stiftet 1933 og holdt kæmpe-mødet på Dybbøl og andre store sammenkomster. Senere oprettedes „Dansk Samfund“. Landeværnet arbejdede energisk for at holde dansk jord på danske hænder i kamp mod det tyske pengeinstitut „Vogelgesang“.

Claus Eskilsen udgav 1936 sin „Grænselære“ og benyttede det tyske slagord „Blut und Boden“ til at påvise, at efter dette var hele Slesvig til Dannevirke netop dansk grund.

I Rinkenæs byggedes som modtræk mod den tyske privatskole et forsamlingshus med mottoet: „Vågønt virke i hverdagsdragt skal være vort løsen som grænsevagt“.

Jødeforfølgelsen

I løbet af 1938 nåede flere og flere beretninger om jødeforfølgelser i Tyskland over grænsen og forfærdede os. Også fra Slesvig kom der meddelelser om overfald på jøder, og en af dem nåede, hårdt medtaget, over grænsen i november 1938.

I Rinkenæs kirkeblad skrev jeg da advent 1938 følgende: „Der er ingen af os, der sympatiserer med den præst og levit, som gik forbi manden, der var faldet blandt røvere, uden at hjælpe ham. De havde måske nok en vis medlidenhed med ham, men de tænkte vel: Hvad kan det nytte at tage sig af ham? Vi risikerer bare, at vi selv får ubehageligheder! Vi forstår derimod, at Jesus satte samaritanen op som vort forbillede på næstekærlighed.“

Vi er nu vidne til en jødeforfølgelse og et jødehad, som verden

knap har kendt mage til før. Vi forfærdes over, at sligt er muligt i vore dage. Men mange tænker: hvad kan det nytte at tage sig af det? Vi får bare selv ubehageligheder af det! Og så tier man – og ligner præsten og leviten.

Der er tilfælde, hvor det kan blive hæleri at tie. Der er tilfælde, hvor kristne mennesker må protestere uden hensyn til, om det nytter eller ej, og uden at skele til, om de selv får ubehageligheder ud af det. Jødefolket er Guds gamle ejendomsfolk. Vi ved godt, at de på langfredag råbte de forfærdelige ord: „Hans blod komme over os og vore børn!“ Men vi husker også, at den frelser, de korsfæstede, bad: „Fader, forlad dem, thi de ved ikke, hvad de gør“. Den kristne kirke må til alle tider være med til at bede for dette folk; og den kan lige så lidt godkende vold overfor dem som overfor andre. Det må ikke ske, at vi ser deres nød og går forbi og hytter vort eget skind. Det kan blive en skæbnesvanger fornægtelse af Kristus selv!

Vi er overbevist om, at der også i Tyskland er tusinder, der er lige så forfærdede over det skete som vi. Vi forstår, at det for dem er sværere end for os at give deres forfærdelse og harme udtryk, og vi tror, de lider under det. Lad os bede også for dem, at de må få mod til at bekende Kristus også i denne sag. Det er måske kun ringe hjælp, vi kan yde til lindring af al den legemlige nød. Men vi må lide med de lidende og slutte os sammen i bønner om, at kristendommen må vinde sejr både i vort folk og i vort nabo-folk, som vi kun ønsker at leve i forståelse og fred med, og i det jødiske folk. Vi trænger alle i lige høj grad til Guds nåde i Jesus Kristus!“

De fleste tysksindede i Rinkenæs samstemmede, såvidt jeg kunne mærke det, og jeg hørte ingen indsigelser fra nogen i sognet. Også de følte sig åbenbart ilde berørt af de nazistiske voldshandlinger. Men til gengæld reagerede den tyske presse voldsomt. Den 7. december kom der i „Nordschleswigsche Zeitung“ et forbitret indlæg, der foregav at være fra den tyske menighed i Rinkenæs; men det blev ikke opklaret, hvem forfatteren var, næppe nogen fra min menighed. Dagen efter sluttede „Flensburger Nachrichten“ op med

en firspaltet overskrift: „Fünf Fragen an einen Projuden“. Det hed heri, at den største del af den danske befolkning åbenbart ikke vil vide noget om et racespørgsmål og om den jødiske fare – „die völkervernichtende Tendenz des Judentums“ – og videre, at højdepunktet for den projødiske propaganda var nået med, at „en førende gejstlig i den danske folkekirke nu i sit menighedsblad, der også kommer i tyske hjem, havde ytret sig om „jødeforfølgelse“ og opfordret til bøn for jøderne“.

Omtrent på samme tid, som dette skriveri stod på, havde de forskellige foreninger i Rinkenæs planlagt et fælles program for møder i forsamlingshuset i tiden fra januar til april 1939, og der blev udsendt en lille folder til alle hjem. Der blev bl. a. indbudt til nogle diskussionsaftener, og man bad mig indlede en samtale om jødespørgsmålet den 1. februar.

Disse aftener var nærmest tænkt for en mindre kreds; men da 1. februar nærmede sig, begyndte rygterne at svirre: „Der kommer vist mange den aften“. „Der kommer vist også tyskere – vist også tyskere fra andre sogne“. Det sidste ville nu ikke være så rart. Nogle dage før mødet ringede politiet og spurgte, hvad man kunne gøre for at begrænse tilstrømningen til mødet, om man ikke kunne placere politi ved indgangen og hindre uønskede personer i at komme ind? Jeg måtte svare, at vi havde skrevet, at alle interesserede var velkomne, så vi ikke godt kunne gå med til nogen adgangsbegrænsning, aller mindst ved politiets hjælp. Politiet var dog ret naturligt ængstelig for mødets forløb, da der kort forinden havde været andre møder, hvor nazister havde bevirket voldsomme tumulter med benyttelse af kaffekopper og stole som kasteskyts. Man anbragte derfor et udrykningshold i en nærliggende villa.

Da aftenen kom, fyldtes salen til trængsel. Tyskernes partifører, dyrlæge Møller, med følge og mange andre tyskere var mødt op. Dyrlæge Møller var født i Rinkenæs og af delvis dansk familie. Jeg havde haft personlig forbindelse med ham gennem mange år og en tid, før 1933, haft håb om, at han ville gå til dansk side. Men

under et ophold i Berlin var han blevet grebet af nazismen. Jeg sagde til ham: „Jeg formoder, at De vil være med til at sørge for ro og orden“, hvad han lovede. Formanden for forsamlingshuset bød velkommen og opfordrede de mange fremmede gæster til at følge husets skik og ikke lave uro; ellers måtte de selv tage følgerne. Efter sangen: „Jord i hvis favn der hades og der myrdes“ holdt jeg mit foredrag uden at blive afbrudt, skønt jeg intet „stak under stolen“ men sagde, hvad jeg ville have sagt, hvis der ikke havde været tyske nazister til stede.

Efter en historisk udredning af jødefolkets liv og lidelser skildrede jeg den nazistiske antisemitisme som et led i en livsanskuelse, der bygger på visse raceteorier, mest typisk udformet i Alfred Rosenbergs bog „Mythus des XX Jahrhunderts“. Heri hedder det: „I dag vågner en ny tro, blodets mythus . . . den tro, at det nordiske blod repræsenterer det mysterium, som har erstattet og overvundet de gamle sakramenter“. Vi står her overfor en religion, der tager sit udgangspunkt i mennesket, i dets blod, i racen. Det gælder om at holde racen ren og fri for „modracen“, jøderne. Derfor kom „arierparagraffen“. Og her måtte kirke og stat skære sammen i Tyskland. Som kardinal Faulhaber udtrykte det: „Vi er ikke frelst ved tysk blod men ved Kristi dyrebare blod“.

Jeg sluttede: „Således har antisemitismen med næsten logisk konsekvens ført til et angreb ikke blot på jøderne men også på væsentlige sider af kristendommen, og det er også derfor, det hele jødespørgsmål er blevet så alvorligt et problem for kirken, at vi må føle os tvungne til at advare imod den“.

Efter foredraget var der, som det er sædvane ved vore møder, kaffebord, hvad tyskerne åbenbart følte sig lidt forlegne ved; det var vel også sin sag for dem at deltage i et „sønderjyds kaffebord“ i et dansk forsamlingshus, så de fleste tog sig vist en lille tur udenfor. Det har måske kølnet gemytterne lidt!

Og så begyndte diskussionen.

Der kunne vist lige efter genforeningen af og til opstå en følelse i nogle af de ældre, at der manglede lidt af den spænding, man

før havde haft ved danske møder, da de blev overværet af en tysk gendarm, der pludselig kunne finde på at afbryde mødet. Da havde det været spændende at se, hvor langt man kunne gå, før det skete.

Nu kom der den aften noget af den samme spænding. Hvor vidt kunne man gå, før uvejret brød løs? Drilletonen kom frem: „Det er morsomt at se så mange af jer (tyskere) her i aften. Er det blodets bånd, der binder? – En hentydning til det tyske slagord „Blut und Boden“. Nogle kendte Jens Møller fra hans drengeår i sognet og sagde „Jens“ til ham. Det kaldte smilet frem.

Dyrlæge Møller talte i et længere indlæg om jødernes fordærlige pengetransaktioner både i Tyskland og i Sønderjylland. Det var efter hans mening jøderne, der sammen med H. P. Hanssen havde skabt kapitalnøden i Sønderjylland o. s. v. Fra salen lød et tilråb om, hvilke cigarer han kunne ryge, hvis han ikke ville have dem fra et jødisk firma.

En ivrig nazistisk tysk lærer begyndte at tale på tysk men blev tilråbt: „Tal dansk!“ – da var forsamlingen lige ved at komme på kogepunktet. Den tidligere højskoleforstander Nørgaard „svang skræp“ og høstede bragende bifald. Således gik diskussionen med afvekslende danske og tyske indlæg. Det tjener et grænsesogns befolkning til ære, at en sådan aften kunne gennemføres uden tumult.

Der går endnu fraspagn om den aften. Når jeg omtaler den så udførligt, er det ikke i den mening, at den var en „verdensbegivenhed“, men det var et lille, typisk eksempel på, hvordan vi som naboer til det nazistiske Tyskland mærkede dønningerne fra det, der blev til en af de frygteligste begivenheder i verden. Måtte vi aldrig opleve noget lignende mere! Men for at undgå det, er det nødvendigt at drage lære af fortiden.

SKOLEDIREKTION OG PROVSTI

I begyndelsen af 1937 blev jeg indvalgt i Åbenrå Amts skoledirektion og fik her et meget nært og rigt samarbejde med amtmand Refslund Thomsen og amtsskolekonsulent Novrup gennem næsten 20 år. De sønderjydske skoledirektioner bestod den gang kun af tre medlemmer; det var efter senere tiders mening ikke demokratisk nok, men havde mange fordele. Det bevirkede, at vi alle tre hurtigt kunne samles og drøfte alle sager igennem, og under eventuelle divergenser måtte hver enkelt af de tre altid føle det fulde ansvar som „tungen på vægtskålen“. Iøvrigt opstod divergenserne ikke så let, fordi vi altid kunne drøfte sagerne til bunds. Desuden medførte denne ordning, at det blev naturligt, at jeg fulgte amtskolekonsulenten på besøg rundt i skolerne. Med flere valgte medlemmer – som senere – ville dette ikke have været muligt.

Det gav mig et nøje kendskab til alle sogne, skoler og lærerkræfter i hele Åbenrå amt, og jeg fik derigennem en stor kærlighed til den danske folkeskole. Det var tydeligt, at det samme gjaldt mange lærere, der var blevet siddende fra den tyske tid. En ældre tysk lærer sagde således: „Årene i den danske skole er blevet de bedste i min tid som lærer. Før kom der en „Schulinspektor“, nu kommer der en „amtsskolekonsulent“ – og ånden i skolen bliver en anden“. Han havde mærket den typiske forskel mellem „inspektor“ og „konsulent“.

Også de tyske privatskoler skulle besøges, og det virkede ofte forfærdende at spore nazismens indflydelse her. Således glemmer jeg aldrig et besøg i den tyske privatskole i Rinkenæs kort før 1940. Vi kom til en historietime, hvor læreren fortalte om tredive-

årskrigen; det tegnede da ikke til at blive aktuelt, tænkte jeg. Men meget hurtigt gav han sig til at sammenligne trediveårskrigen og dens virkninger med den første verdenskrig og dennes virkninger. Og så var vi midt i det aktuelle!

Han skildrede, hvordan trediveårskrigen havde bragt fattigdom, sygdom og overtro til det tyske folk; det havde verdenskrigen også. Men som Frederik den Store i sin tid havde genrejst det tyske folk, således havde Hitler gjort det nu. De havde begge forbedret de økonomiske kår. „Når bønderne har penge, har alle penge“ skrev læreren på tavlen. De havde forstået at skabe en ordnet hær. Og så fulgte spørgsmålet til børnene: „Hvordan må den mand være, der skal genrejse et folk?“ Det kunne de ikke svare på. „Det har jeg dog sagt jer før!“ Og så skrev han atter på tavlen: „Man muss den Mut zum Unrecht haben im Interesse des ganzen“. Måske var dette en hentydning til, at Hitler kort forinden havde sluttet en pagt med Rusland og trukket det tyske mindretal hjem fra de baltiske lande, hvad der ikke havde vakt udelt begejstring. Resten af timen gik med at uddybe denne sætning for de arme børn.

Efter timen sagde jeg til ham: „Det blev en interessant time“. „Ja, jeg ville ikke stikke noget under stolen, fordi de herrer var her“. Derefter spurgte jeg ham, hvad han ville have sagt, hvis vi efter 1920 havde sagt „Ret eller uret – ud med det tyske mindretal“ – „im Interesse des ganzen“. Herpå svarede han: „Det havde De ikke haft magt til“. „Jo, den gang havde det måske været muligt“ – der var jo tanker fremme om at udbytte mindretallene nord og syd for grænsen. „Men så var vi kommet tilbage med magt“ var svaret. Det blev hurtigt helt aktuelt: man var i Tyskland ikke bange for at gøre uret og bruge magt!

Jeg glemmer heller ikke den tyske regnebog, „Rechenbuch für Volksschulen“ (1941), helt igennem præget af propaganda for Hitler og nazismen. Man behøver blot at læse indholdsfortegnelsen: „Die Leistung des Führers für das deutsche Volk“, „Das Verbrechen von Versailles“, „Der Führer baut das Grossdeutsche Reich“, „Der Führer weckt neuen Lebenswillen“, „Der Nationalsozialismus

führte uns aus dem Elend heraus“ o. s. v. Regneopgaverne skulle så belyse disse forskellige emner. Dygtigt og konsekvent gennemført! Her var en skole, der vidste, hvad den ville! Havde den bare villet noget bedre!

Omtrent samtidig med min udnævnelse i skoledirektionen blev jeg (11. oktober 1937) udnævnt til provst i Åbenrå provsti. Også dette blev til stor berigelse og glæde for mig, idet jeg herved kom i nært samarbejde med alle provstiets præster og menighedsråd. Jeg kom i de ca. 19 år til at indsætte nye præster i næsten alle sogne, enkelte steder endda to gange. Mange af kirkerne blev istandsat i den tid. De fleste var forsømte ved genforeningen, ikke mindst på grund af krigsårene, snavsede, medtagne af orm og svamp. Det var en glæde at opleve den iver, hvormed menigheder og menighedsrådene søgte at få deres kirker så smukke som muligt; næsten alle rummer de værdifuld gammel kunst, især udskårne altertavler, hvor disse ikke på grund af forrige århundredes manglende sans var blevet erstattet med tarvelige malerier.

Også mange præstegårde blev i disse år restaurerede, enkelte erstattet af nye.

Arbejdet med alle disse sager, ikke blot de rent personlige og rent kirkelige men også de mange praktiske sager, virkede ikke blot berigende og som regel forfriskende på mig men blev også en god forskole til min senere virksomhed som biskop.

ØKONOMISK KRISE OG SØNDERJYDSK HJÆLPEFOND

Den første verdenskrigs skygger forsvandt, som allerede nævnt, ikke med eet slag. Efter genforeningens festglæde meldte sorger og bekymringer sig igen i mange hjem, og hist og her opstod der skuffelse og bitterhed over, at alt ikke blev så godt, som man havde drømt om, især blandt dem, der blev ramt af den økonomiske krise fra slutningen af 20'erne.

Den slesvigske – eller rettere frisiske – bonde på Vesteranflod syd for Højer, Cornelius Petersen, havde før afstemningen virket for, at hele Slesvig skulle tilbage til Danmark. Med sin lokalpatriotiske indstilling ønskede han at komme bort fra det preussiske tryk. Men efter genforeningen følte han sig skuffet og startede omkring 1926 en slesvigsk bevægelse med krav om selvstyre for Nordslesvig. Han gav i sine taler på mange møder udtryk for sin mening med følgende ord: „Vor nationale stilling er i få ord: vi elsker Danmarks folk, flag og konge, men vi hader dets administration“. Fra tysk side søgte man at øge misfornøjelsen, og ikke mindst blandt landmænd kom der en vis irritation, så det ofte kunne være vanskeligt at være sammen med dem. Sankt Hans aften 1931 var en stor skare mødt op om bålet ved den endnu ikke fuldførte kirke, og medens vi sang: „Hver by har sin heks, og hvert sogn sine trolde, dem vil vi fra livet med glædesblus holde“, afbrændte vi en heks, som vi kaldte „Rinkenæsheksen“. Men det var ikke nok til at jage alle onde ånder bort, selvom vi mærkede noget af et fællesskab om forsøget derpå.

Senere kom også den såkaldte Ley-bevægelse som et udtryk for misfornøjelsen.

For at forstå disse bevægelser må man betænke, at der endnu var mange „blakkede“ i Nordslesvig – eller som vi sagde: i Sønderjylland. Men det må heller ikke glemmes, at der netop er en vis forskel mellem slesvigere og sønderjyder. Ved genforeningen regnede de fleste fejlagtigt med, at alle, der boede i Sønderjylland, var sønderjyder, selvfølgelig med undtagelse af nogle tyskere. Og man sang om, at en røvet datter var kommet tilbage til sin mor. Men der var mange danske slesvigere, der ikke så helt sådan på genforeningen. De ville vel snarere sige, at to søstre var blevet forenede. Der var i dem en trang til selvstændighed, som ikke uden videre kunne finde sig i en sammenligning med datterens afhængighed af moderen. Den ene søster lader sig ikke uden videre noget sige af den anden. Der var – og er vist endnu – flere af den slags selvstændige slesvigere, end man troede. Det er forkert, når det ofte er blevet sagt, at „den sidste slesviger er død“.

Den økonomiske krise ramte ikke blot landmænd men bevirkede også arbejdsløshed, og der blev sat forskellige nødhjælpsarbejder i gang. I Rinkenæs var vi så heldige, at bygningen af den nye kirke og det store vejanlæg, der knyttede sig dertil, for en tid gav arbejde til mange.

På baggrund af denne økonomiske krise men også som modtræk mod den hjælp, der ydedes fra tysk side, bl. a. til børnene i de tyske skoler, satte den energiske, temperamentsfulde og hjertevarme socialdemokratiske folketingsmand i Sønderjylland, I. P. Nielsen, „bageren fra Dynt“¹⁾, et hjælpearbejde i gang. I 1926 indledte han et samarbejde med sønderjydernes gamle fører H. P. Hanssen, senere også med biskop Ammundsen og flere andre. Før julen 1926 udsendte han et opråb „Jul ved grænsen“, hvori der stod: „Vær med til at tænde julelysene i de fattige grænseboeres hytter. De har – deres fattigdom til trods – været trofaste mod Danmark“.

¹⁾ Se I. P. Minde-bogen 1953 og „Liv og virke i vort grænseland“ ved Chr. Refslund 1961.

Hjælpen var da først og fremmest tiltænkt de sydligste sogne, deriblandt Rinkenæs. Hernede dannedes de første lokale hjælpekomiteer. De første sække med brugt tøj indløb; men snart blev pengemidlerne rigeligere, og efter kort tids forløb uddeltes kun nyt og godt tøj.

I 1936 tog kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid sommerophold på Graasten slot, og kronprinsessen lovede at være protektrice for „Sønderjydske Hjælpefond“. For at skaffe mere tøj satte kronprinsessen sin „Ingrid-indsamling“ i gang. Den nåede efterhånden op på ca. 9000 stykker tøj på eet år.

Allerede advent 1936 deltog kronprinsesse Ingrid i tøjuddelingen på „Folkehjem“ i Åbenrå. Her samledes alle lokalkomiteerne for at modtage tøjet til videre uddeling hjemme i sognene. Men da kronprinsessen gerne ville deltage i nogle uddelinger direkte til børnene, blev det bestemt, at hun den 11. december skulle være med til en sådan i Rinkenæs præstegård og derefter i Broager. Her fik vi et smukt indtryk af, hvor personligt hun gik op i dette arbejde. Hun nøjedes ikke med at se til, men prøvede selv tøjet på børnene. Hun kunne lægge sig på knæ foran et barn for at prøve sko på det. Og da det viste sig, at barnets strømper var meget hullede, udbød hun: „Vi må have mange flere strømper!“ Hermed indledtes en tradition, der har holdt sig indtil nu. Hver advent, på en enkelt undtagelse nær, kom kronprinsessen – fra 1947 som dronning – til uddelingen på „Folkehjem“, for derefter at deltage i nogle lokale uddelinger. Efterhånden kom hjælpen til at omfatte hele Sønderjylland. Men da kårene efterhånden bedredes så meget, at dette store hjælpearbejde lykkeligvis blev overflødig, sluttede denne form for uddelinger med festen i 1964.

At ikke blot „Sønderjydske Hjælpefond“ men også dronning Ingrids indsats har haft den allerstørste betydning i grænselandet skal aldrig glemmes. Ikke blot blev megen nød afhjulpet, men ved de mange festlige besøg rundt i sognene knyttedes befolkningen til vor dronning og til vort kongehus men derved også fastere til vort folk.

For os i Rinkenæs præstegård blev uddelingen og den lille frokost bagefter i 1936 indledningen til en lang række årligt tilbagevendende samvær med dronningen, ja hele den kongelige familie, både hjemme hos os selv og på slottene i Graasten og i København. Det tænker vi på med megen glæde og taknemmelighed. Det var festligt, når dronningen, kun ledsaget af sin hofdame, de fleste år komtesse Sybille Rewentlow, senere viet af mig til højesteretssagfører Jonas Bruun, besøgte os og samtalede med os så privat, som det kun kan lade sig gøre i en snæver kreds, der får venskabspræg. Underligt nok, at det skulle blive arbejdet for fattige, der førte os ind i de kongelige sale! Men derigennem blev vi bekræftet i, at *mennesker møder vi lige godt både i hytte og slot.*

2. VERDENSKRIG OG BESÆTTELSESTIDEN

Så brød uvejret løs i verden og over vort land. Om dette er der skrevet så meget, at jeg vil indskrænke mig til at gengive nogle dagbogsoptegnelser, der giver et lille indtryk af, hvordan et menneske i grænselandet kunne opleve noget af de store begivenheder.

3. september 1939.

I aften er Holnæs fyr slukket. Det betyder krig! Det, vi har ventet og frygtet i de sidste dage, er sket. Efter at Tyskland i nogle dage har ført krig mod Polen – uden krigserklæring – har England i dag kl. 13 erklæret Tyskland krig, og kl. 17 kom Frankrigs krigserklæring. Mørket ruger over den tyske kyst, ja vel over hele Tyskland; og mørket ruger over os alle. Det er så ufattelig forfærdeligt, at krigens rædsel igen skal slippes løs over Europa, kun 25 år efter at den store verdenskrig, hvis virkninger vi endnu ikke har overvundet, brød løs. Jeg kan ikke lade være med at se ud i mørket mod det sted, hvor Holnæs fyr har lyst så klart for os aften efter aften. Et lys er slukket, og med det så mange andre lys. Der står en stjerne lige over det sted, hvor det slukkede lys ligger; men det er Mars, krigsgudens stjerne. Jeg er ikke astrolog, men det giver alligevel så mange tanker.

Endnu i går aftes lå fjorden så smilende skøn i den stille sommeraften. Det var slet ikke til at forestille sig, at menneskelig ondskab skulle forstyrre freden. Men i aften blæser det op til storm derude. Ja, det blæser op til storm! Gud være os alle nådig!

Det blev en mærkelig søndag, 13. søndag efter Trinitatis. På denne søndag for 15 år siden blev jeg indsat i den lille hyggelige kirke ude på marken. 15 dejlige år fik vi i dette sogn. I dag præ-

dikede jeg i Korskirken under indtrykket af den truende fare. „Salige er de øjne, der ser det, I ser“. Ikke det, vi ser i verden; men salige er de øjne, der midt i alt det forfærdelige ser Jesus. Måtte han stå for os under alt det, som nu kommer. Måtte evangeliet om ham få lov at blive ved med at lyde i vor skønne kirke!

Der var en del mennesker i kirke, deriblandt kronprinsen og kronprinsessen på nederste bænk. Det er jo så sandt, hvad kronprinsessen en dag sagde: „Her er vi alle lige“. Men der manglede dog flere, end der var. Hvorfor søger de ikke i sådanne alvorstider Guds hus? Vil de kommende tider få dem til at søge alvorligere ind til Gud? Gid der dog kom dette ud af Alvoren.

Så kom det ene budskab efter det andet i radioen. Deriblandt også det forholdsvis ubetydelige, at fra i morgen aften må vi ikke mere køre i bil. Det bliver nu alligevel underligt. Så tog vi da, hele familien, en lille søndagstur langs den dejlige fjordvej til grænsen ved Kruså. Hvem skulle tro, at vi var ved grænsen til et land i krig! Der holdt blot en lang række biler, som ikke kørte videre – de fleste nøjedes med at se over grænsen, den grænse, som forhåbentlig bliver ved med at være en fredelig grænse. Hvorfor kan ikke alle grænser være fredelige grænser?

4. september 1939.

Du kære gamle onkel (Hansen i Dybbøl), der satte mig til at tænke over og holde foredrag om livets rytme! Hvor er det sandt, at livet er rytmisk. Og både „gentagelsesrytmen“ og „modsætningsrytmen“ hører med til livet og gør det rigt. Men svingningerne og modsætningerne kan ofte blive næsten for kraftige. Dog må vi prøve at leve helt med både i glæderne og sorgerne.

Den 4. september blev en af vort livs skønneste dage. Og denne dag skal også være en glædesdag. Vi hejser vort flag til morgen for den kære lange dreng, der i dag fylder 16 år. Vi lytter til kirkens tre dejlige klokker, der ringer sammen ved solnedgang til minde om, at i dag er det syv år siden, at Korskirken blev indviet; og vi står med vor yndige lille pige ved døbefonten og fortæller hende, at dér døbttes hun i dag for syv år siden og blev ikke blot

vort barn men også Guds barn; og vort sind fyldes med tak over, at der forundes os sådanne stunder i livet, ikke bare festdagen for syv år siden, men også dens efterklang i dag. Hvilket fredfyldt øjeblik derovre i kirken ved døbefonten!

Og medens solen skinner ind i vort hjem, og freden og glæden fylder os, tager uvejret fart derude i verden. En stor passagerdamper blev torpederet i nat, mange dræbte, de fleste heldigvis reddede. Andre skibe er stødt på miner – og så disse bomber i Esbjerg, der på forfærdende måde minder os om, at ingen er sikker!

5. september 1939.

I aften brænder fyret på Holnæs igen. Hvad mon det betyder? Vel noget i retning af, at man allerede er ved at affinde sig med situationen og har truffet de nødvendige forholdsregler. Det er mærkeligt, så lidt der trods alt indtil nu er sket. Det er, som om krigen alligevel ikke rigtig kan komme i gang. Kunne der være håb om, at den snart holder op igen? Eller er det bare et varsel om, at den bliver meget langvarig?

Hvor er det svært at holde fred! I aften måtte jeg tage en pinlig samtale med pastor Wassner i anledning af, at han var skyld i, at pastor M. ikke kom til at prædike ved den tyske gudstjeneste søndag den 20. august. Vore synspunkter var meget forskellige, og det lykkedes desværre ikke at undgå en skarp tone. Han synes, han alene skal være præst for de tyske her i sognet; jeg synes, jeg stadig må betjene dem, der ønsker at stå i folkekirken. Og efter min mening skal vi give hinanden frihed til at gøre vor gerning, som vi bedst kan. Men de sidste dages begivenheder har selvfølgelig ikke gjort tyskerne mindre nationalt aggressive, selvom mange nu glæder sig over at være på denne side grænsen.

9. september 1939.

På mine ture rundt i sognet i disse dage har jeg truffet mange, der er dybt bekymrede for slægtninge i Tyskland. En har en søn med i krigen, en anden en broder, mange fjernere slægtninge. Livet går så nogenlunde sin vante gang med de få restriktioner, som

allerede er påkrævede, indskrænkning af bilkørsel o. s. v. Solen skinner så skønt over landet; det er en herlig eftersommer. Høsten er temmelig godt i hus, og alt kunne være så godt; men der er en knugende stemning over alt. Hvad skal det hele ende med? Skal Polen prisgives? Tyskerne har allerede taget Warzava og har vel snart knust den polske hær. Så kan England og Frankrig næppe besejre dem; men hvis de alligevel ikke vil slutte fred, kan krigen blive meget langvarig. Hvor mange uskyldige skal lide imedens? Her er vi vel heller ikke sikre. De engelske flyvere synes ikke ret at vide, hvor Tyskland ligger. I nat har de igen været inde over vor landsdel og kastet deres tryksager ned; en anden gang kan det vel blive bomber ligesom over Esbjerg. Men nu vil der blive opstillet luftskyts og tydelige neutralitetsmærker – om de så kan blive klare over, hvor grænsen er! Det er dog ikke det, vi vil stole på, men at vi er i Guds hånd. Han har ikke lovet os, at vi skal fries for trængsel, men han har lovet os sin fred i al trængsel. I torsdags læste jeg ved symødet Johs. 14 v. 27 og 16 v. 33, – det er gode ord til os i denne tid.

Min lille lommekalender vidner ikke om ændringer i det daglige liv i de kommende måneder. Arbejdet i sognet gik sin gang med kirkelige og nationale møder, med kirkelige handlinger og husbesøg, i sygeplejeforeningen og biblioteket. Også arbejdet som provst og skoledirektionsmedlem forløb som før, med skolebesøg, møder rundt omkring og nogle rejser til København.

Den 4. april 1940 tog vi i bil til København og derfra til Svendborg. Vi skulle være rejst hjem derfra den 8. april men lod os overtale til at blive en dag længere, efter at have talt i telefon med børnene hjemme. Måske skulle vi have taget vor lille piges beretning om, at der lige havde været nogle flyvemaskiner, der gik meget lavt ned over præstegården, som en advarsel; men vi heftede os ikke ved det og anede ikke nogen overhængende fare.

Om morgenen den 9. april vågnede vi ved larm af flyvemaskiner og så de tyske maskiner i kampformation, tre og tre, og tre til, og

tre og tre i en stadig strøm. Vor første tanke var: nu krænker de vor neutralitet for at komme til Norge, nu gælder det om at komme hjem hurtigst muligt. Et øjeblik efter ringede telefonen, og vor ældste søn meldte: „Danmark er besat – hvad skal vi gøre? Er der papirer der skal brændes?“ Der var ikke andet at gøre end at sige, at de måtte forholde sig roligt. Med den største uhygge meldte den tanke sig, at vi måske på ubestemt tid var afskåret fra at komme hjem til vore tre børn.

Men når børnene kunne ringe til Svendborg, kunne vi vel også ringe til familien i Åbenrå for at få dem til at tage sig af børnene. Det lykkedes også; telefonen blev først afbrudt kl. 7. Men til vor yderligere bekymring fik vi at vide, at der blev kæmpet syd for Åbenrå, så det var umuligt at komme til Rinkenæs. Og hvordan skulle vi så komme hjem?

Mommark-færgen, der var den nærmeste forbindelse, gik ikke på grund af is i Fåborg fjord. At komme over Lillebæltsbroen anså vi for håbløst; når der blev kæmpet for at yde modstand mod besættelsestropperne, måtte kampen vel koncentreres dér, tænkte vi. Tilbage var kun Assens-Årøund færgen, selvom det var lidet sandsynligt, at man ville lade den slippe over Lillebælt. Men vi måtte prøve den vej og ankom til Assens kl. 8³⁰. En færge skulle efter planen gå en time senere. Kaptajnen lovede at sejle, hvis der ikke i løbet af den kommende time kom forbud. Den time faldt lang! Men præcis kl. 9³⁰ sejlede færgen med os som eneste passagerer, og vi kom over uden forhindringer.

I Årøund fik vi den besked, at vi ikke kunne køre videre, da der blev kæmpet syd for Haderslev. Vi fortsatte dog til Hoptrup. Der så vi da den ubrudte strøm af tyske kampvogne og transportvogne. Det gav et stød i hjertet; det var altså besættelsesmagten! Det er godt, at vi i sådanne øjeblikke ikke kan se ind i fremtiden, men må nøjes med at tage et skridt ad gangen. Da vi opdagede, at kolonnen holdt sig i højre side af vejbanen, så vi vort snit til at smutte over mellem to vogne og begyndte at køre syd på.

Det blev en spændende kørsel, hvor vi hvert øjeblik ventede

at blive standset af tyske vagtposter. Men de interesserede sig åbenbart slet ikke for os. De tyske soldater interesserede sig heller ikke for en cyklende skoledreng, der blev ved med at hejle til dem. De sad med triste, tillukkede ansigter. Var de søvnige efter en nats vågen? Eller var de ilde til mode ved situationen? Ventede de måske at være midt i kampen om lidt? Var nogle af dem allerede lede ved den hilsen „Heil Hitler“?

Uden vanskeligheder nåede vi Åbenrå. Var dette krig? Vi anede jo intet om, at kampene allerede var afblæst. Atter lykkedes det os at smutte gennem vognrækken ind på Felstedvejen; og uden at møde nogen kørte vi til Gråsten. Nu var der tid til mange tanker. Hvordan ville det nu komme til at se ud i grænselandet? Ville „de blakkede“ slutte sig til tyskerne? I Gråsten så vi de første hagekorsflag. Hvor gjorde det godt, i kontrast hertil, at se Dannebrog på den gamle kro, som en åbenlys protest. Og hvor gjorde det godt i den kommende tid at opleve, at danskheden i de tyve år, der var gået efter genforeningen, var blevet så befæstet, at kun få blev „værnemagere“.

Kl. 11³⁰ var vi hjemme. Kampene var standset lige uden for Rinkenæs, ved Hokkerup, hvor en afdeling danske soldater havde standset og ødelagt nogle tyske kampvogne. Nogle danske soldater faldt i kampen, og deres grave ved vejkrydset minder stadig om nogle af dem, der satte livet til for vort land. Der var dog nogle, der ikke sov den morgen, deriblandt vor gode ven, oberst Bartholdy!

I det første nummer af kirkebladet efter 9. april skrev jeg:

„Siden bladet sidst udkom, har tunge oplevelser ramt vort land, og mange af os har følt disse dage som de mest knugende i vort liv; vi føler en sorg, som havde vi mistet en af vore kæreste. Der er andre iblandt os, der føler anderledes, måske vore nærmeste naboer, måske endog vore venner; og det gør det hele endnu sværere. Men lad os, i stedet for at øge vredens bølger, der nu går hen over jord, prøve at vise kristent sindelag overfor hverandre. Og lad os sammen ty nærmere ind til den Gud, der er alles Fader,

og den Frelser, der gav sit liv for os alle. Måtte vi, under hvad der end kommer, blive styrkede i troen og bevare Guds fred i vore hjerter; og måtte vi ikke ved vor synd hindre Gud i at give os alle den fred, han længes efter at give os!”

Medens få tyskere i sognet havde knurret over stykket om jødeforfølgelsen, og skønt ovenstående da virkelig var skrevet meget fredsommeligt, med forståelse for anderledes tænkende, vakte dette stykke stor harme blandt tyskerne. Det var åbenbart utilgiveligt, at jeg kunne sørge over, at tyske tropper havde besat landet! Selv nogle af mine bedste venner blandt tyskerne i sognet vendte sig fra mig. En gammel dame sagde: „Det er fordi De ikke ved, hvor god Hitler er“. Efter krigen kom hendes mand dybt nedbøjet til mig og sagde: „Det var dog Dem, der havde ret“. Heldigvis fik vi lov til at opleve, at mange sår blev lægt!

Så kom „de fem forbandede år“, med ondskab og had, med krig, vold, mord, koncentrationslejre og gaskamre, med tortur, diktatur, censur, med angiveri og splid.

Der var, som allerede sagt, kun få af dem, vi havde regnet for danske, der gik over til tyskerne eller gav sig til at arbejde for den tyske værnemagt. En dansk arbejder med stor familie kunne trods trange kår sige: „Hellere spise tørt brød i Danmark end arbejde for tyskerne i Flensborg“. Men der var selvfølgelig rester af de blakkede, der handlede efter devisen „hvor jeg har det godt, dér er mit fædreland“. Og splid og splittelse bredte sig endog ind i hjemmene. En moder sagde til mig: „Nu må jeg holde fødselsdag to dage; den ene dag kommer mine danske børn, den anden de tyske. De kan ikke mere være i stue sammen“.

Der kom nye træk i „Mor Danmarks“ ansigt: rynker, furer, noget hårdt; før var hun dog „gladest for det milde“. Er hun mon nogensinde blevet helt den gamle igen, med det venlige smil, vi holdt så meget af?

Men selv i de „forbandede år“ kunne der „gro velsignelse“.

Velsignede land, hvor i stormvejret bor
et folk, som er øvet i savn –

det kan ellers ikke ofte siges om Danmark; men i disse år blev der sandhed i ordene. Martin A. Hansen skrev: „Hver lidelse kalder sin grønne hjælper op af jorden“.

Truslen om grænseflytning hang over vore hoveder. Blandt tyskerne gik det rygte, at den skulle ske den 28. juni 1940, på årsdagen for Versailles-traktatens undertegning den 28. juni 1919, og de havde flagstænger parat. Mange danske tænkte sig muligheden af, at rygtet var sandt. Nordslesvigs indlemmelse i Danmark var jo den eneste del af denne traktat, som Hitler endnu ikke havde slettet, så det havde jo egentlig været en „passende“ gestus for ham at gøre det nu. Dog mærkedes der forbløffende lille nervøsitet, og der var vist ingen, der flygtede fra landsdelen.

Selvom der intet skete den dag, blev tyskerne ved at tale om grænseflytning. Dyrlæge Møller udtalte i januar 1941: „Med 9. april begyndte vor folkelige befrielse, og marchen ind i friheden vil fortsætte. Med hensyn til vor hjemstavns fremtid og vor bevægelse tør vi være de største optimister“.

Det var en lykke, at Sønderjylland forblev ved det øvrige land under hele krigen, så vi delte kår med hinanden; og man kan godt forstå de politikere, der var ængstelige for at fremkalde en situation, der fik dette til at bryde. Derfor var der også nogen uenighed om, hvordan man skulle forholde sig overfor Tyskland. Hvor længe skulle man „gøre gode miner til slet spil“? „Vi glider ned ad skråplanet; men lad os prøve at gøre det så langsomt som muligt“ sagde en embedsmand hernede.

Den 25. november 1941 tiltrådte Danmark antikomintern-pagten under udenrigsminister Scavenius medvirken i Berlin¹). Mon ikke de fleste af os fandt, at det var en for Danmark nedværdigende handling, at vi således „logrede for hånden, der havde slået os“? Det

¹) Den 25. november havde jeg lagt flagstangen ned som et udtryk for, at jeg som dansk ville skamme mig over at flage. Det var vel nok en tom og ikke særlig klog protest, som dog ikke forblev ubemærket. Men det kunne jo nok i længden misforstås, hvis jeg ikke flagede mere. Så på dronning Alexandrines fødselsdag 24. december og juledag hejste jeg igen flaget.

var regeringen åbenbart klar over, og gennem „Dansk Samråd“, der var stiftet 1939 med redaktør A. Svensson som formand, blev en række sønderjydske embedsmænd og andre personer, der formentes at have indflydelse på befolkningen, sammenkaldt til et møde på Folkehjem i Åbenrå den 29. november.

Landstingmand Jepsen Christensen og redaktør Svensson gav en redegørelse for situationen og opfordrede os til at medvirke til at berolige befolkningen. Under den påfølgende diskussion gik bølgerne højt. Jeg kan her henvise til redaktør Svenssons artikel om Dansk Samråd (Sønderjydske årbøger 1951 s. 47), hvor der tegnes et lille situationsbillede fra besættelsens første år og gives et godt billede af stemningen blandt os.

Vi var nogle, der helst ville tage skraldet nu, som flere udtrykte det; andre mente, at vi ikke mindst for grænselandets skyld måtte vinde tid, inden vi gik ind under lidelsen.

„Skraldet“ kom den 29. august 1943 efter et tysk ultimatum, som regeringen enstemmigt sagde nej til. Vist kan jeg forstå dem, der havde frygtet dette og været bekymrede for, hvad et åbent officielt brud med tyskerne kunne føre til. Det blev jo ikke lettere at leve i Danmark efter dette. Og dog følte det af mange, vist af den største del af vort folk, som en lettelse, en befrielse, at vi nu fik renere linier i vort forhold til tyskerne. Det var uværdigt at have en regering, der sagde eet og som oftest mente noget andet. Den måtte jo bagefter vedgå, at det var strafbart at rette sig efter dens ord, når der blev givet grønt lys for samarbejde med tyskerne! Og hvad havde 1945 bragt Danmark, om vi ikke havde vist, at vi ønskede at være med i kampen mod Hitler og nazismen?

Hær og flåde blev overfaldet natten til 29. august. Da var flåden dog allerede delvis sænket; men vore soldater på kasernerne blev uden varsel beskudt. I vort hjem levede vi flere dage i uvished om vor ældste søns skæbne; han lå på kasernen i Næstved, og det forlød, at mange var dræbt. Selvfølgelig var det os en stor glæde, da vi hørte, at han var i live og snart ville komme hjem. Men i glæden herover blandede der sig en meget bitter følelse, da tyskerne

kædede denne løsladelse sammen med overfaldet på jøderne. Det var, som skulle vore sønners liv betales med jøders død.

Den officielle meddelelse om løsladelsen lød sådan:

„Efter at jøderne, som ved deres tyskfjendtlige ophidselsesvirksomhed og deres moralske og materielle støtte til terror- og sabotagehandlinger, hvilke i væsentlig grad har bidraget til skærpelsen af situationen i Danmark, ved de fra tysk side trufne forholdsregler er blevet udskilt fra det offentlige liv og hindret i fortsat at forgifte atmosfæren, vil der som opfyldelse af det ønske, der næres i videre kredse af den danske befolkning, i de nærmeste dage blive påbegyndt løsladelse af de internerede danske soldater, og løsladelsen vil finde sted i det tempo, der bestemmes af de tekniske muligheder“.

Det var en djævelsk tankegang, der lå bag udformningen af denne meddelelse! Godt at det lykkedes at frelse så mange af jøderne fra den razzia, der fandt sted 1. oktober, under undtagelsestilstanden fra 29. august til 6. oktober. Det følte som en befrielse at kunne medvirke til, at biskoppernes hyrdebrev mod forfølgelsen blev udsendt til alle præster – det skete med en forbløffende hurtighed, takket være mange hjælpere, der virkede som stafetter – og at læse dette hyrdebrev op i kirken søndag den 3. oktober. Vel vidste vi ikke, hvad vi risikerede derved. Man pakkede en lille kuffert og var rede til at tage, hvad der måtte komme; men vore modstandere var dog så kloge, at de undlod at foretage sig noget i den anledning. Den 11. oktober kunne vi modtage sønnen i god behold.

Mange svære dage fulgte; herom er der skrevet bøger, og jeg nævner derfor kun enkelte begivenheder, der i særlig grad kom os ind på livet og rystede os.

Mordet på Kaj Munk den 4. januar 1944! Få aftener derefter sad vi sammen med politifuldmægtig Moltke hos oberst Bartholdy på Munkemølle og talte sammen om dette forfærdelige og om, hvad man skulle gøre, hvis et par mænd kom som til Kaj Munk og gav sig ud for politi. Vi så det danske politiskilt, og i det samme hørte vi nogen komme ind i forstuen; det viste sig at være to mænd,

der gav sig ud for at være tysk politil. Da de trådte ind i stuen, var det os næsten, som så vi et par spøgelse. De ville tale med obersten, og vi var næsten sikre på, at de ville hente ham. Roligt viste han dem ind i en tilstødende stue, kom tilbage og hentede sin kaffekop. Vi tog signalement af mændene, løb ud og så bilnummeret; de var fra København. Denne gang slap Bartholdy; men kort efter blev han arresteret; og den 19. september blev også Moltke interneret sammen med andre politifolk og gendarmer.

I anledning af Bartholdys arrestation opsøgte jeg – efter opfordring, men ugerne – dyrlæge Møller og foreholdt ham, at et tilfælde som dette vakte stor ophidselse blandt os. Gestapo havde lyttet til helt tåbelige rygter blandt det tyske mindretal, bl. a. gående ud på, at Bartholdy skulle have fotograferet tyskernes huse, for at englænderne kunne bombardere dem. Og nu sad han uden dom i Horserødlejren. Det tyske militær havde behandlet ham ærefuldt den 9. april. Nu burde Møller i retfærdighedens navn sørge for at få ham fri. Dyrlæge Møller svarede, at han heller ikke kunne lide, at Bartholdy sad indespærret uden dom; men det kunne det tyske mindretal ikke gøre for. „Sligt sker under en krig“. Samtalen blev ind imellem meget heftig, men den sluttede dog med, at han lovede at undersøge sagen.

Et interessant moment i samtalen drejede sig om de danske nazister, Fritz Clausens parti. Dyrlæge Møller fortalte mig om et møde, der skulle være i Bovrup samme aften mellem danske og tyske. „Tror De, det er de bedste, der kommer til det møde?“ spurgte jeg. Møller var klar over, at det nok kun var nazister, der kom, og at de danske nazister ikke uden videre var de bedste. Han sagde, at dr. Best ville gå en anden vej og derfor havde brudt med Fritz Clausen. „Dr. Best vil ikke blot vinde en lille part af befolkningen men den hele“. Jeg: „Når der engang skal bygges op, må De hellere regne med dem, der har kunnet blive gale i hovedet. De er bedre!“ Dyrlæge Møller: „Det har De måske ret i“.

„Jens Bøvs“ drev politik på et mere humoristisk plan. Han havde

ejet en gård; men under krigen 1914–18 havde hans kone sat den over styr og været ham utro. Nu solgte han tæppe- og buksetøj, deraf øgenavnet. Men det godmodige humør forlod ham ikke, selv om nerverne engang svigtede, så han kom på Augustenborg. Under krigen havde han været i sibirisk fangenskab sammen med Fritz Clausen. De blev gode venner, og nu advarede „Jens Bovs“ Fritz: „Det går galt med dig. Du risikerer at blive skudt. Men nu skal jeg gi' dig et godt råd. Når det trækker op, skal du gå rundt i Bovrup og slå alle ruder ind; så kommer du på Augustenborg, og så er du under statsbeskyttelse!“¹⁾

Den 26. maj 1944 forsøgte tyskerne at arrestere oberst Paludan-Müller i Gråsten; og da han forsvarede sig, brændte de ham inde i hans embedsbolig, medens de holdt hans hustru og datter indespærrede i et lysthus i haven, hvorfra de måtte overvære den frygtelige handling. Tyskerne gav dog først sognepræst Hvidt lov til at gå ind til obersten, vel for at han kunne overtale ham til at overgive sig, hvad han efter en gribende samtale nægtede. De to kvinder fik præsten ikke lov til at tage med sig hjem. Harmen og sorgen over denne begivenhed brændte sig dybt ind i vore sind, og det var ikke blide ord, der faldt mand og mand imellem om de represalier, der skulle tages, når tiden var inde. Det blideste var, at tyskernes førers hus, der lå ved siden af grænsegendarmeribygningen, skulle nedbrændes. Det skete – heldigvis – ikke; men når tyskerne klager over retsopgøret efter 5. maj 1945, bør de ikke glemme, hvor let sligt kunne være sket.

To gange besøgte jeg Frøslevlejren, hvor så mange af vore venner sad indespærrede, med fare for at blive sendt videre til tyske koncentrationslejre. Første gang var den 25. august 1944, da jeg fik politimester Bjerre, Gråsten, til at tage mig med derud. Han skulle tale

¹⁾ Både Fritz Clausen og dyrlæge Møller døde, før der var faldet dom over dem.

med lejrchefen om forholdsregler i tilfælde af brand i lejren; jeg ønskede at tale om kirkelig betjening af de internerede. Vi kørte derud i en politibil med uniformeret betjent ved rattet, stak vore visitkort ud til vagten og sagde, vi ville tale med lejrchefen. En bestemt og noget overlegen gestus plejer at gøre indtryk på en tysk vagtpost, og porten blev da også straks åbnet for os. Lejrchefen, Hillgärtner, virkede ualmindelig frastødende, samtidig med, at han så lidt komisk ud, nærmest som en vaudevillefigur på et teater, da han gloede på os med kasketten langt ned i panden. Da jeg fremførte min anmodning, svarede han, at lejren ikke var et „Erhohlungsheim“, og da jeg henviste til, at det dog var almindeligt i alle kristne lande at sørge for kirkelig betjening også af fanger i fængsler, sagde han, at her gjorde man ikke krav på at kaldes kristne, hvad der visse- lig var sandt!

Den anden gang, 21. september 1944, to dage efter at vore gen- darmer var taget, mange lige fra deres poster eller fra gaden, så de ikke havde haft lejlighed til at medtage noget som helst, kørte politifuldmægtig Lützhøft og jeg derud med pakker, vi havde samlet hos hustruerne. Vi fik også lov at komme ind; men da vi tillod os at vinke til nogle bekendte, der kikkede ud af barakvinduerne, rasede vagtposterne over denne formastelighed, så det nær var gået galt for os. Men vi kom dog af med pakkerne.

I den kommende tid døde flere af vore venner og bekendte i tyske koncentrationslejre. Vi kunne ikke følge dem til graven men måtte nøjes med at holde mindegudstjeneste for dem.

Vel går døden også i fredstid gennem et sogn, med forskellige masker, og præsten sidder ved dødslejer og må bringe trøst til sørgende. I nogle tilfælde kan døden have et forsonende skær over sig, ja næsten virke smuk, som når en gammel from kvinde, der tilsyneladende er gledet ind i bevidstløsheden, medens vi synger hendes yndlingssalme: „Den store, hvide flok vi ser . . .“ pludselig hæver sine arme opad og med et forklaret smil hilser Jesus velkommen. Men til andre tider kommer den grusom og ubarmhjertig, som når et barn dagen før sin konfirmation rives bort ved en trafik-

ulykke. Og disse år var døden mangan en gang hæsliq. Den kom som en ulv, der kaster sig over de værgeløse.

Også på anden måde kom vi ud for ualmindelig tragiske dødsfald. En af mine gamle konfirmander, en yndig ung kvinde, havde ladet sig lokke til at tage plads på Gestapos hovedkvarter i Århus og blev her dræbt ved det engelske bombardement den 31. oktober 1944, dagen før hun skulle have forladt det. Den begravelse blev en af de sværeste, jeg har måttet foretage, og blev kun holdt af mig på betingelse af, at intet tysk militær var til stede, og intet hagekors sås i kirken.

En anden begravelse af en ung tysker, der havde meldt sig til tysk krigstjeneste, skulle med faderens billigelse være forløbet på samme måde; men her krævede tyskerne at møde med militære æresbevisninger, meget mod familiens ønske, og jeg måtte da sige fra og overlade begravelsen til en tysk præst.

Det kunne – og kan vel altid – være svært at gentage Paulus ord: „Død, hvor er din brod?“ Den borede sig jo så dybt ind i os. Og dog kunne Kristus også møde mennesker i disse sorger med sit opstandelseshåb.

Større og mindre hændelser virkede så stærkt på en, at man år efter kunne skælve ved at mindes dem. En juleaften kl. 20³⁰ ringede det på døren. „Drei deutsche soldaten“ lød det derude fra. Nu var der gået rygter om, at man ville hente studenter enkeltvis i deres hjem, og vi var sikre på, at de nu kom for at hente vore sønner . . . og så ville de bare spørge efter en tyskvenlig familie, der havde indbudt dem til julegilde!

En af vore unge venner, der blev jaget af tyskerne som sabotør, kom ofte til os. En nat havde han sprængstof med. Kunne jeg risikere, at tyskerne sprængte præstegården i luften, hvis dette blev opdaget? Sådan gjorde de jo ofte. Men det var ikke mit eget hus, det nu gjaldt. Sende ham bort kunne vi dog ikke. En anden gang måtte vi forklare vor lille datter, at hun måtte sige, at han ikke havde været hos os. „Må man da lyve?“ Det er svært at skulle forklare sit barn, at det kan blive nødvendigt for at redde andres liv. Var

det ikke også nødvendigt i givet fald at skrive falske attester for at redde mennesker af jødisk afstamning? Det var „de forbandede år“!

Det varede længe, før man kunne undgå at få en ubehagelig fornemmelse ved at høre lyden af bilhjul knase gennem gruset på gårdspladsen!

Krigens afslutning nærmede sig, derom var vi ikke i tvivl; men hvor længe kunne den vare endnu? Og hvordan ville dens afslutning forme sig? Kunne vi undgå, at kampene førtes ind over vor grænse?

Den 9. april 1945 var vi som sædvanlig på den dag til mindehøjtidelighed ved de danske soldatergrave i Hokkerup. På vejen dertil så vi arbejdere i gang med at grave huller til tyskernes „Pan-serfaust“-stillinger; der var danske arbejdere imellem, og stemningen ved at se dem arbejde for tyskerne netop lige ved gravene for de danske soldater, der faldt 9. april 1940, var ved at komme på kogepunktet og meget nær ved at føre til slagsmål.

Tyskerne beredte sig altså til kamp langs landevejen fra Flensborg over Rinkenæs til Sønderborg og Dybbøl. Måske ville krigen nu gå hen over os. For første gang indrettede vi os på at skulle opholde os nogle dage i kælderen. Kun een gang før havde vi søgt ned i den, da nogle engelske flyvere var i kamp med tyske undervandsbåde ude på fjorden, og kuglerne peb i luften.

På fjorden ankrede flere og flere store skibe op med flygtninge. Der var allerede ca. $\frac{1}{4}$ million tyske flygtninge i landet, også mange i Rinkenæs. Skulle strømmen nu øges og vort land oversvømmes af måske millioner, der var på vej mod nord? Vi har svært ved ikke at tænke egoistisk.

Vi lærte for alvor at tage en dag ad gangen og give os Gud i vold!
Mine dagbogsoptegnelser giver glimt fra de sidste dage:

Søndag den 29. april.

Der har været så mærkelig stille i luften i de sidste dage, næsten ingen flyvere og ingen bombardementer. Nu må det ellers rykke

nærmere; man måtte vel næsten kunne høre kanontordenen? Mon det er stilheden før stormen ... eller fredstegn? ...

I aften kan jeg komme med dr. E. til grænsen for at tage mod fanger fra koncentrationslejrene ...

Mandag den 30. april.

Det var en rystende oplevelse i nat! Kl. 5³⁰ kom en skare polske kvinder. Hvad de fortalte, bekræftede til fulde, at intet af det, der fortælles om disse lejre, er overdrevet. Jeg vil aldrig glemme den unge pige, der havde været seks år i fangenskab, fra sit 13.-19. år, og fået sit ben skamferet af en af de vilde hunde, vogterne pudsede på fangerne, når de ikke arbejdede hurtigt nok. Eller den gamle kvinde, der smurte sit hvide hår ind med jord, for at hun ikke som så mange andre gråhårede skulle komme i gaskammeret ... Hvor er det muligt, at alt dette kunne ske i et folk, der dog før havde en høj kultur? Grunden er fra første færd den, at sandheden blev bastet og bundet; den, der vovede at sige et ord om disse rædsler, kom selv ud for dem. Mange fik derfor aldrig at vide, hvad der gik for sig. Det må i fremtiden være vor opgave at sørge for, at sandheden og det frie ord ikke knebles. Sandheden må være os hellig ...

Tirsdag den 1. maj.

Efter at vi hele dagen havde ventet meddelelsen om Tysklands kapitulation, kom nu til aften budskabet om Hitlers død og storadmiral Dönitz' erklæring om, at kampen skulle fortsættes. Da sank humøret adskillige streger. Selvom vi er klar over, at krigen ikke kan vare længe – den kan dog vare længe nok til, at også vort land bliver ødelagt.

Onsdag den 2. maj.

De allierede rykker op i Slesvig-Holsten ...

Torsdag den 3. maj.

Rygtet går, at de allierede i aftenens løb rykker over grænsen. Bliver her kamp? Vi bringer forskellige sager ned i kælderens ...

Fredag den 4. maj.

De kom ikke i går; men i dag må de vel komme. Det kan ikke

nytte at tage til mødet i S. i aften; chaufføren vil også nødig køre, da det siges, at tyskerne kaprer biler på landevejen for at køre ud af landet . . .

Og så kom det herlige budskab om kapitulationen!

Hvilken nåde, at krigen standser lige uden for vor dør!

Lørdag den 5. maj.

Danmark er frit! Vore klokker har ringet freden ind, medens flagene gik til tops rundt omkring. Solen skinnede over det skønneste forårslandskab – måtte det være et godt varsel for det nye Danmark! Kongen har atter talt til sit folk. Det er vanskeligt at fatte, at det virkelig er sandt. Vi ligner den unge pige fra koncentrationslejren, der sad i solskinnet og sagde: „Jeg sidder og drømmer; jeg kan endnu ikke fatte, at jeg virkelig er fri . . .“

Og så endte denne skønne dag med, at flagene sænkedes på halv for de to frihedskæmpere, der faldt under det meningsløse overfald af tyske marinesoldater på skolen i Gråsten, hvortil der allerede var ført forskellige fanger . . .

Søndag den 6. maj.

Med festlig takkegudstjeneste begyndte dagen. Evangeliet gav teksten: „Beder og I skulle få, for at eders glæde må blive fuldkommen“. Vor glæde er meget stor. Men fuldkommen er ingen jordisk glæde. Vor glæde er smerteblandet; vi tænker på alle ofrene, der går forud for denne dag. Og endnu er Norge ikke befriet . . .

Mandag den 7. maj.

Tysklands betingelsesløse kapitulation!

Tirsdag den 8. maj.

Fredsdagen! Tog ned til grænsen og så englændere og amerikanere komme ind i landet, medens tyskerne drog ud. – Selvom vi ikke så større troppestyrker – den egentlige styrke kom om mandagen – blev det en ejendommelig oplevelse at være dernede. Af og til kom en amerikansk bil og blev hilst med jubel, til andre tider kom små afdelinger af afvæbnede tyske soldater under anførsel af en dansk frihedskæmper, der „fulgte dem til dørs“. Det var vel nok rart at se! Men en ynkelig skare var det, der nu forlod landet –

hvilken forskel fra den hær, vi så den 9. april 1940. Aldrig er vel et folk faldet fra en sådan højde til en sådan dybde. Når disse små flokke af triste mennesker kom forbi, stod folk tavse. Men ingen spottede eller spyttede – heldigvis!

Onsdag den 9. maj.

På vej til frihedskæmpernes begravelse i Gråsten så vi en mængde tyske soldater, der kom vandrede mod grænsen. Det var det ynkeligste syn, man kunne tænke sig. De slæbte på deres bylter og pakker, nogle havde fået fat i gamle cykler, trækvogne eller legetøjsvogne, tre kom med barnevogne – det var resterne af den hær, der kom så stolt med tanks; nu drager de ud med barnevogne! Når man ser dette håbløshedens tog, kan man trods alt ikke lade være at føle medynk; men i samme øjeblik står det for en, hvad denne nation har forøvet, og så bliver man atter kølig. Måtte dette folk indse, hvad det har forbrudt og fatte et andet sind, så det engang bliver muligt at leve med dem. Da skal også vi være rede til at tilgive. Men kan der være tale om tilgivelse og forsoning, hvor der ikke er anger?

Men også en meget smuk oplevelse gav denne tur os. Da vi med ligfølget kom forbi en del tyske soldater, standsede de alle og tog deres huer af. De vidste vel ikke, hvem der blev begravet; men foran ligvognen var der mange faner, og frihedskæmperne flankerede ligvognen og marcherede både foran og bagefter, så de har vel fået en anelse om, hvad der gik for sig. De sidste rester af den tyske hær hilste de danske frihedskæmpere! Men hvad der rørte os mest, var ærbødigheden for døden hos disse mennesker, der har set så meget af den. Da glædede vi os, thi da sejrede – *mennesket!* Måtte dette også være et varsel om en bedre fremtid for den hele verden!

Det var godt vi fik en 5. maj! Men dermed blev ikke alt godt, ikke så godt, som vi drømte om den morgen. Da jeg stod ved kirken og så ud mod Flensborg fjord, medens klokkerne ringede, lå der en tæt morgendis over landskabet og hindrede udsigten; men lidt efter lidt lettede den. Det ene flag kom til syne efter det andet; så skimtede jeg fjorden mere og mere og Broagers og Angels kyster. Dybbøl banke dukkede op af disen, og solen begyndte at skinne, en skøn illustration til Jeppe Aakjærs sang: „Der dukker af disen mit fædrene land“. Det var, som steg en ny verden frem som på ska-belsens første morgen, så man drømte om en ny verden, hvor vi skulle leve i fred og frihed og glæde.

Men verden blev ikke en anden, selvom meget heldigvis blev anderledes. Og alt blev ikke godt i Danmark. Vist var de fleste glade over befrielsen; men mange frihedskæmpere blev skuffede over den politiske udvikling, der fulgte, og mange blev bitre under det retsopgør, der vel var nødvendigt men ikke blev så retfærdigt, som det burde have været. Det er forståeligt, at det ikke var rart for dem af det tyske mindretal eller de danske nazister, der nu kom til at afløse de danske fanger i Frøslevlejren, der fik et nyt navn: Fårhuslejren. Og det skal villigt siges, at det ikke var udtryk for sædvanlig dansk mentalitet at spærre så mange inde, hvis de ikke havde øvet grove forbrydelser under krigen.

Men det er vanskeligt at forstå, at de, der havde hyldet Hitler og dermed støttet – i det mindste ved deres tavshed – hans ræd-selsgerninger, ikke kunne indse, at de dermed havde pådraget sig et ansvar og været med til at ophidse størstedelen af den danske

befolkning og i virkeligheden havde kunnet vente sig værre ting. Der var mange, der kun ved dansk besindighed undgik „de lange knives nat“. Og det er næsten uforståeligt, at mennesker, der kom til at sidde i samme lejr, hvori tyskerne havde indespærret danske, og hvorfra så mange var sendt til dødslejre i Tyskland, kunne beklage sig så voldsomt uden at skænke det en tanke, at her havde deres folk eller meningsfæller faret hårdere frem mod danske, end det omvendte nu var tilfældet. Selv en tysk frimenighedspræst kan skrive herom, som om han ikke anede, hvad der var foregået i den lejr, hvori han nu sad, og mange andre steder under det Hitlerstyre, som han havde bifaldet. Han kan endda hævde, at han var uskyldig. Og han havde dog blot kunnet lytte til nogle af de tyske præster i Sønderjylland, som havde haft øjnene åbne og havde protesteret mod overgrebene, skønt de fik det svært nok med den nazistiske del af deres menigheder.

Tunge og triste blev mine oplevelser som meddommer i den tjenestemandsdømstol, jeg efter krigen blev indvalgt i som medlem af præsteforeningens bestyrelse. Desværre havde også nogle præster haft et sådant forhold til nazismen og den tyske besættelsesmagt, at deres forbliven i embedet i flere tilfælde var umuliggjort. Nogle grelle og andre tragiske tilfælde blev oprullet under disse retssager. Heldigvis blev det ikke til mange sager, og i alle tilfælde, hvor jeg medvirkede, og hvor det syntes nødvendigt at fradømme en præst hans embede, fik han tilkendt pension og blev ikke fradømt kjole og krave. Han bevarede derfor ret til at søge andet embede. Mig bekendt lykkedes det dog ikke nogen af dem at blive sognepræster igen.

Forkert var det vel, at man straks tog fat på at straffe de mindre syndere; og da turen kom til de større, var sindene allerede afsvalede, så deres straf i mange tilfælde ikke kom til at stå i et rimeligt forhold til de førstes. Det havde været bedre, om man havde givet mange af disse betingede domme og dermed undgået megen bitterhed og skabt lettere mulighed for deres genindleven i det danske samfund.

De tyske frimenigheder blev for en tid hæmmet i deres virksomhed derved, at de præster, der var her på opholdstilladelse, ikke fik denne forlænget. Og da de tyske privatskoler blev lukket, kom børnene fra dem ind i de danske skoler, indtil nogle af privatskolerne igen fik lov at fortsætte. De fleste af børnene befandt sig tilsyneladende godt blandt deres danske kammerater, uden at blive udsat for chikanerier. Et fornøjeligt eksempel på, hvad selv et kortere ophold i en dansk skole kunne betyde for dem, fik amtsskolekonsulenten og jeg under et besøg i en af de genoprettede privatskoler. Da undervisningen var sluttet, foreslog den tyske lærer, at børnene selv skulle vælge en sang til afslutning. En stor pige foreslog: „Jeg elsker de grønne lunde“; den var hun åbenbart kommet til at holde af i den danske skole. Læreren tog sig i det og foreslog, at børnene sang første og sidste vers, så vort besøg i denne tyske skole sluttede med ordene: „End er der en Gud foroven, der råder for Danmarks sag“. Det viste sig, at pigen var barnebarn af en førende tysker!

Knap var retsopgørets tragiske sager afsluttet, før vi fra kirkelig side begyndte vore kontaktmøder med tyskerne. Det virker næsten grelt, at disse minder kommer til at stå så nær op ad hinanden. Men lad dem stå sammen som et vidnesbyrd om, hvor svært det kunne være at dømme klart og handle ret lige efter krigen og besættelsen. Havde nogle af de præster, der blev dømt, blot sluttet en utidig kontakt med tyskerne udfra gode, menneskelige følelser, når f. eks. en præst inviterede tyske soldater til gåsesteg i præstegården? (Det var dog ikke det, han blev dømt for). Var de gledet for langt ud, fordi de var naive og svage? Var det ikke en fortvivlet situation for en præst, når hans døtre sluttede så intim kontakt med tyske soldater, at præstegården blev betegnet som tysk bordel? „De fem forbandede år“ – hvad rummede de ikke af lidelser af den mest forskellige art!

Men nu var disse år slut, og livet måtte atter bringes ind i normale baner. Selvfølgelig ikke mindst det kirkelige liv. Hvordan

skulle vi atter få det tyske mindretal kirkelig betjent? Måtte kirken ikke gå foran i forsøget på at bringe en forsoning i stand?

Udfra disse tanker blev det første kontaktmøde afholdt på Snoghøj højskole ved Lillebæltsbroen – „im Schatten der Brücke“ som en af tyskerne udtrykte det. Det skete i dagene 1.–5. november 1948. Et lige stort antal af biskopper, provster og præster fra begge sider, ialt ca. 30, var samlede for at tale rent ud med hinanden. Hver dag indledtes med en bibeltime udfra afsnit i Efeserbrevet. Som en rød tråd gik det gennem disse: vi er trods alt eet i Kristus; det måtte ikke glemmes, hvor højt bølgerne end kunne gå. Og de kunne gå højt! En aften blev samtalen så voldsom, at flere følte det unaturligt at slutte dagen med den fælles andagt i den lille kirke. Sådan måtte dagen ikke ende mellem kristne mennesker. Vi måtte fortsætte, til vi ved midnatstid var kommet hinanden nærmere. Og den sidste dag var vi nået så vidt, at vi alle kunne gå til alters sammen med en følelse af, at trods alt, hvad der skilte os, var der dog noget, der forbandt os, større end alt det, der skilte os.

Vi var blevet enige om, at det lykkeligste ville være, om vi kunne finde en ensartet („eingleisig“) løsning på de kirkelige forhold både nord og syd for grænsen, og vi mente at have fundet en sådan i den danske valgmenighedsordning. Det viste sig desværre senere, at en sådan ikke var mulig at gennemføre i den tyske landskirke.

Senere mødtes vi bl. a. til en konference på „Liselund“ på Sjælland. Men til trods for, at samtalerne forløb „i en god ånd“, blev det mere og mere klart, at det ikke foreløbig ville være muligt at nå til en fælles løsning på de kirkelige spørgsmål. Den egentlige vanskelighed ligger i, at den danske folkekirke og den tyske Schleswig-Holsteinische Landeskirche har så forskellig struktur. Den sidste er en „bekendelseskirke“, der er formet i kampen mod nazismen og et ret udbredt hedenskab, hvorfor den bl. a. har følt sig nødsaget til at udforme en kirketugt, der er så streng, at den er vanskelig at forlige sig med for danske præster. Og den har ikke de muligheder for frihedslove, som vi har i vor kirke.

I Nordslesvig opgav man da også at finde en ensartet løsning

for betjeningen af det tyske mindretal men blev stående ved, at det i købstæderne blev betjent af tyske præster, ansat i den danske folkekirke, medens tyskerne i landsognene hovedsagelig kunne betjenes af tyske frimenighedspræster. En lignende løsning blev en overgang foreslået af tyskerne for Sydslesvigs danske mindretals vedkommende; men da man ikke her fandt denne ordning antagelig, er man den dag i dag ikke nået videre. Dansk Kirke i Udlandet har her betjeningen af det danske mindretal.

Også på anden måde søgte man at øge kontakten mellem danske og tyske kristne. I september 1948 lod det økumeniske råd afholde en studiekonference i Haslev i tre uger under biskop Noacks og min ledelse. Her samledes deltagere ikke blot fra de nordiske kirker og Tyskland, men også fra Holland, Belgien, Polen, Tsjekoslovakiet og Amerika. De fleste af deltagerne havde oplevet krigens rædsler, nogle været i koncentrationslejre. En hollænder betroede mig, efter at vi havde set en dokumentarfilm om nazismens udvikling, hvor svært det kunne være for ham at være sammen med tyskere. Og dog oplevede vi også her, hvilken forsonende og forenende kraft, der er i kristendommen.

„Nordisk-tysk Kirkekonvent“ blev dannet for at skabe kontakt med den tyske kirke, og i flere år deltog jeg i møderne, af hvilke det første fandt sted i Königswinter ved Rhinen april 1949. I forbindelse hermed fik jeg det første forfærdende indtryk af ødelæggelserne i Tyskland. Sammen med biskop Høgsbro besøgte jeg bl. a. Frankfurt, hvor vi bogstavelig kørte fast i ruinerne i den indre by, dér hvor jeg på min første studierejse havde beundret de gamle, skønne bygninger. Havde Tyskland syndet hårdt mod andre under krig, havde de også selv måttet betale en stor bod!

Senere samledes vi flere gange både i Tyskland og Danmark. Det mest interessante og gribende møde blev for mig mødet i Øst-Berlin i efteråret 1952. De østtyske kristne var begyndt at føle sig isolerede fra andre protestantiske kirker, selvom muren gennem Berlin endnu ikke var bygget. Trods vanskeligheder, bl. a. uden

visum, lykkedes det at komme fra flyvepladsen i Vest-Berlin med bil ind i Øst-Berlin, takket være DKU's udsending frøken Nina Nielsen. En knugende fornemmelse greb en ved synet af denne bydel, hvor næsten intet udover Stalinallé var bygget op. Men fra kirkens side mødte vi en forunderlig frimodighed trods dens svære kamp med staten. Man kunne høre udtalelser som disse: „Vi har lettere ved at være kirke i østen, trods alle vanskeligheder“. „Det er forundt os at opdage kirken på ny“. „Eet har vi: en kirke uden sikkerhed“.

Efter mødet var jeg indbudt til et par dages ophold i Dresden. Nok havde jeg allerede set mange ødelagte byer, men intet, der overgik det syn, der mødte mig, da jeg trådte ud fra resterne af banegården her. Hele den indre by, som jeg havde set i dens velmagts-tid, var totalt ødelagt; et område på ca. 15 kvadratkilometer var ikke by mere. En ildstorm var gået hen over den og havde udbrændt alt. Krigens inferno!

„Men når disse ting begynder at ske, da se opad“ sagde Jesus. Og jeg mødte mennesker, der så opad. Man viste mig med sorg byens ældste og største kirker, der alle var udbrændt; kun een var ved at blive restaureret. Også mange forstadskirker var mere eller mindre ødelagt. Men med en forunderlig glæde viste man mig også kirkerum, som det var lykkedes at få indrettet til gudstjenester – i en gammel stald, i en ruinkælder, på loftet over et værksted. Og lovsangen lød mellem ruiner, måske endda renere end den lyder i mange danske kirker. Men hvem tør vove at sige, at vi så nok ville bytte med dem? Jeg vil aldrig kunne glemme den østtyske overlærer, der var flygtet fra det brændende Königsberg og havde set navnløse rædsler på sin vej: „Men aldrig har jeg oplevet Guds nåde så stærkt som i denne tid“ sagde han med et smil, der lyste uden at være overspændt.

Når jeg nu gennemtænker det, der er omtalt i det foregående, kan det næsten blive svært at forlige det med, at vi samtidig levede et lykkeligt liv i en skøn, dansk præstegård lige ved grænsen til den verden, der prægedes af et mareridt. Jeg forstår den kvinde i sognet, der ved tanken på sine sultende slægtninge i Tyskland sagde: „Der er ikke en bid brød, der smager mig mere“. Jeg forstår hende vist bedre, end jeg forstår mig selv. Fra min plads ved spisebordet i præstegården kunne jeg se over grænsen til Tyskland, og jeg kunne spise mig mæt, og maden kunne smage mig. Var det overfladiskhed, afstumpethed? Skal det engang lyde til os: „Mit barn, husk på, at du har fået dit gode, medens du levede, og Lazarus ligeså det onde; nu trøstes han her, men du pines . . .“?

Der er noget i disse tanker, jeg ikke har kunnet skubbe fra mig; og så er der måske alligevel noget forkert i dem. Måtte der ikke trods alt være taknemmelighed og glæde over dagligt brød i os, der fik det? Vist er det synd at lukke øjnene for menneskers nød, enten de er os nær eller fjernt. Men hvor meget er det værd at se og høre, hvis man intet kan gøre? Der er noget farligt ved den „tilskuermmentalitet“, som næres af aviser og billedblade, af radio og fjernsyn. Man lader os høre om og se billeder af al verdens nød. Det er mere, end vi i virkeligheden kan rumme; og så kan vi let sløves. Til sidst kan det få os til at glemme vort virkelige ansvar og overse den Lazarus, der er lige ved vor dør. „Hvem er min næste?“ Jesus svarede ikke: „Alle mennesker“ men lærte os, at det er den, der er os nærmest i nødens stund med hjælp. Dette skal ikke siges til undskyldning for snæversyn over for den store ver-

dens nød men mane til at leve med åbne øjne i det daglige liv og dér hjælpe, hvor det står i vor magt.

Jesus må have vidst, at der var mange andre sultne end de forholdsvis få, han mættede i ørkenen. Men da de ville gøre ham til konge, vel med den tanke, at han kunne skabe en „velfærdsstat“, gik han bort. Et af de mest chokerende træk i hans liv.

Så kunne det måske alligevel være ret, at man midt i en verden i krig blev i den gerning, som man havde fået betroet, og dér glædede sig med de glade og græd med de grædende og prøvede at hjælpe de nødlidende. Og det giver en ganske almindelig præstegerning rig lejlighed til.

At det er præstens vigtigste opgave at holde gudstjenester og forkynde evangeliet, er vel de fleste klare over. Man kan endda af og til høre nogen sige, at han ikke har andet at bestille end hver søndag at „ryste en prædiken ud af ærmet“; og har han skrevet sine prædikener, kan han jo bare, når kirkeåret er omme, „vende bøtten“. At forberedelsen til prædikenerne kan tage mange timers arbejde og studium, ja beskæftige ens tanker en hel uge igennem, kan de fleste præster vist tale med om.

Jo, så skal præsten da selvfølgelig også have vielser og begravelser og læse med konfirmander. Men når det er overstået, må præsten da efter manges mening have god tid til at hengive sig til privatlivets fred, i hvert fald i et almindeligt landsogn.

De fleste præster oplever noget helt andet. Kravene melder sig udefra og indefra. Der kan være flere eller færre kredse i sognet, der samler sig om et eller andet kirkeligt arbejde – ungdomsarbejde, søndagsskole, missionskredse, bibelkredse o. s. v. De vil som regel gerne have præsten med til møderne. Præsten selv vil gerne holde forbindelsen med sine gamle konfirmander gennem ungdomsmøder, tænker måske også på, at der kan være brug for „konfirmandundervisning for voksne“. Han kan ikke se roligt på, at så mange slet ikke kommer i kirken, men må prøve på at få kontakt også med dem. Inden han ser sig om, er alle ugens dage og aftener optaget, så han

tvinges til dog i det mindste at reservere een aften om ugen til sin familie, især hvis han har børn hjemme.

Et middel til kontakt er husbesøgene. Det er et almindeligt og rimeligt ønske, at præsten skal besøge syge og gamle. Godt er det, om han til og fra et sådant besøg benytter lejligheden til at hilse på andre i nabolaget. Det vil som regel blive venligt opfattet og kan, selv uden mange ord, virke som en hilsen fra kirken og hjælpe præsten til at kende alle i sognet. Det kan selvfølgelig ikke lykkes i de store sogne; men i et almindeligt landsogn på under 2000 mennesker er det ikke uoverkommeligt. Og hvis folk er vant til at se præsten „i tide og utide“, undgår man det ikke ualmindelige, at de syge tror, at præstens besøg er tegn på, at nu skal de vist dø!

Ved de tilfældige besøg, hvor præsten indleder med at sige, at han lige har været på sygebesøg i nærheden og nu ikke ville gå deres dør forbi, kan spørgsmålet: „Hvordan har I det?“ ofte blive besvaret med en nølen eller på anden måde udløse en reaktion, der viser, at der er brug for en længere samtale. Så kan han komme hjem med en følelse af, at besøget nok ikke bare var tilfældigt.

Hvad er forøvrigt „tilfældigt“?

Jeg hørte f. eks. en dag, at en gammel kone var syg, dog ikke alvorligt; men jeg besluttede at besøge hende. Det var henad aften. „Det er for sent nu – men i morgen“. „Opsæt ikke til i morgen, hvad der kan gøres i dag“. Jeg blev mere og mere urolig ved den tanke, og ved 20-tiden kunne jeg ikke lade være at starte bilen og køre derhen, med en lidt flov fornemmelse over at komme så sent. Den gamle var lige lagt i seng og lod til at have det godt. Jeg sang en aftensang og bad en bøn med hende. Den nat døde hun. Jeg tror ikke, det var „helt tilfældigt“, at jeg fik besøgt hende i rette tid.

Jeg tror heller ikke, at det var helt tilfældigt, at min ven i sin tid følte sig tvunget til i en for mig kritisk stund at skrive til mig: „Bliv præst“. Eller at jeg forlod den sjællandske præstegård med en følelse af, at dér skulle jeg ikke være. Og at biskop Ammundsen

få dage efter sad i min stue og fik mig til Rinkenæs. Så må jeg i hvert fald sige, at Gud kan fylde „tilfældighederne“ med mening.

Nogle vil hævde, at intet er tilfældigt udfra den opfattelse, at hele vort liv er en kæde af lovbundne årsager og virkninger. Så bliver der kun tale om blind skæbne; men det er en fornægtelse af Gud og hans forsynsstyrelse.

Vel må vi indrømme, at der er ubønhørlige love, som naturlovene; men de er også givet af Gud. De kan vel sammenlignes med den farveløse trend, rendegarnet, der slås op på væven, inden vævningen kan begynde. Der er ingen sammenhæng mellem dem, intet mønster, ingen anden „mening“ end den, at de er grundlaget for det, der skal ske. Først med islætten dannes mønsteret, skabes billedet, bliver der sammenhæng og mening i det hele. Det er Guds stadige skaberværk, som Chr. Richardt har udtrykt således:

Så samles skæbnens tråde
lig væverstolens garn
med islæt af Guds nåde
selv for hans mindste barn.

Af alt usandsynligt og urimeligt, der kan nævnes, forekommer intet mig at være så usandsynligt og urimeligt som dette, at der ikke skulle være nogen mening med tilværelsen.

Men blev så alt i mit liv, som Gud ville? Greb jeg ikke ofte i uforstand og vantro og synd forstyrrende ind i trådene og ødelagde mønsteret? Min vilje, egoisme, mod Guds vilje – er det ikke ofte tragedien i vort liv?

Kan livet lignede ved et skakspil? Jeg kan forestille mig selv sidende som en dårlig skakspiller overfor en verdensmester i skak. Jeg har vel min frie vilje til at gøre hvilket træk, jeg vil. Men mesteren vinder altid. For han ved altid, hvilket træk han vil gøre som modtræk mod mine træk. Han overskuer alle spilllets muligheder på forhånd, medens jeg er kortsynet og gør mange fejl.

Sådan kan Gud føre sin vilje igennem trods vor frie vilje. Det gælder i det enkelte menneskes liv som i det store spil om hele verdensudviklingen.

Jeg kunne vel i klodsethed eller vrede vælte bordet med brikkerne, så spillet ikke kunne spilles til ende. Men da havde jeg for alvor ikke bare tabt men var fortabt. Thi min frelse og mit livs lykke afhænger af, om jeg til sidst kan takke Gud og sige til ham med glæde: „Du vandt! Du fik dog din vilje med mig!“

Alt i alt blev de godt 31 år i Rinkenæs en lykkelig og interessant tid med et godt forhold til sognets beboere trods de vanskeligheder, der kunne opstå, ikke mindst på grund af nazismen og besættelsestiden.

De rigeste og smukkeste timer var vel nok gudstjenesterne i den hyggelige gamle kirke, hvor man stadig blev mindet om, at „slægt skal følge slægters gang“, og i den festlige nye kirke, hvor salmesangen lød så fyldigt under de smukke hvælvinger. Dejligt var det at stå ved døbefonten og døbe et barn og rigt at få lov til at tjene ved nadverbordet. Ikke mindst om sommeren kom der mange fremmede, især mange unge fra lejrskolerne i sognet og omegnen. Og eleverne fra den ungdomsskole, der blev oprettet i Rinkenæs i 1952, har stadig været flittige til at møde i kirken.

Men også møderne i skolerne og i præstegården var til megen opmuntring. En trofast kreds af kvinder – både danske og tyske – samledes til symøder og virkede som gode medhjælpere, f. eks. når der skulle afholdes basarer eller udflugter for gamle. Og til ungdomsmøderne kom de unge strømmende, også fra tyske hjem, så vi måtte bygge en lo om til en sal i den gamle præstegård. Men med årene blev det sværere at samle til møder. Der kom radio og fjernsyn, og efter forsamlingshusets opførelse i 1934 blev der meget godt at samles om her. De unge blev optaget af aftenskoler og sport; og medens det i de første år var almindeligt, at de blev i sognet en række år efter konfirmationen, spredtes de med tiden mere og mere, samtidig med, at der blev færre og færre ved landbrug og husvæsen.

De ældre på gårdene blev selv mere bundet af arbejdet. Det giver ofte træthed og uoplagthed til at gå hjemmefra.

Også om det øvrige menighedsarbejde, som f. eks. oprettelsen af en sygeplejeforening og udgivelsen af et kirkeblad, kunne begge nationaliteter samles i alle de første år og tildels endnu.

Men det sognefællesskab, der før var så levende, begyndte at briste. Det sker vel de fleste steder, efterhånden som de gamle dør, og unge flytter til sognet.

Tiderne skifter, vort lands „struktur“ ændres, og arbejdsformerne må skifte også på det kirkelige område. Det nytter ikke at klage over det; vi tør stole på, at Kristi kirke består dog. Og så længe en lovsyngende menighed samles til gudstjeneste i vore kirker, er der grund til glæde og tak.

Jeg havde indstillet mig på at blive i Rinckenæs resten af min embedstid, selvom jeg ofte måtte overveje, om det er godt både for et sogn og for præsten selv, at han bliver så længe; det kunne blive 40 år. Men jeg ville gerne være lige så sikker på, at jeg skulle forlade Rinckenæs, som jeg i sin tid havde været sikker på, at jeg skulle dertil. Dette skete først i 1956 på en måde, jeg ikke havde tænkt mig – ved min udnævnelse til biskop i Haderslev stift.

Da jeg sad den sidste aften i præstegården, den 10. april 1956, nedskrev jeg følgende:

„Det er for mig i aften, som når en dejlig symfoni er spillet til ende. Alle de skønne klange lyder i sindet. Den blev ikke spillet af mestre; men noderne blev givet os af den store mester, og de var forunderlig lyse og fine. Selv greb vi ofte ved siden af, og falske toner kunne snige sig ind; men det er alligevel, somom det ikke ødelagde helhedsvirkningen.

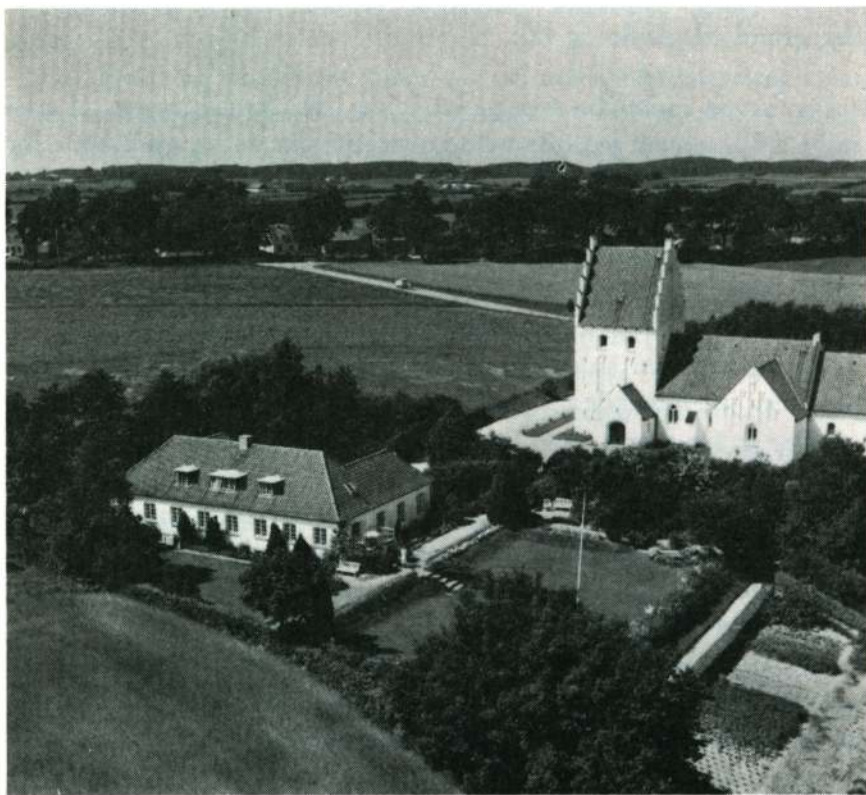
Det er en næsten ufattelig nåde, at vi her fik over 30 år uden sorg i hjemmet. Vi har fået lov at have hinanden i ubrudt kærlighed og glæde. Og vi har fået lov at leve i de skønneste omgivelser, mennesker kan tænke sig, og med den rigeste gerning.

Det er en gave, vi ikke tog selv. Da ville det også have været

næsten formasteligt at eje den, i en tid hvor verden oplevede så meget ondt. En stor, stor tak fylder sindet i denne stund til Gud og mennesker. Måtte den styrke os til den nye gerning!“

— — —

Man spiller ikke en symfoni da capo! Og livet kan ikke gentages, hvor gerne vi end ville genopleve skønheden – og undgå de falske toner!

Præstegården og korskirken i Rinkenæs

TIDEN SOM BISKOP
I HADERSLEV STIFT 1956-64

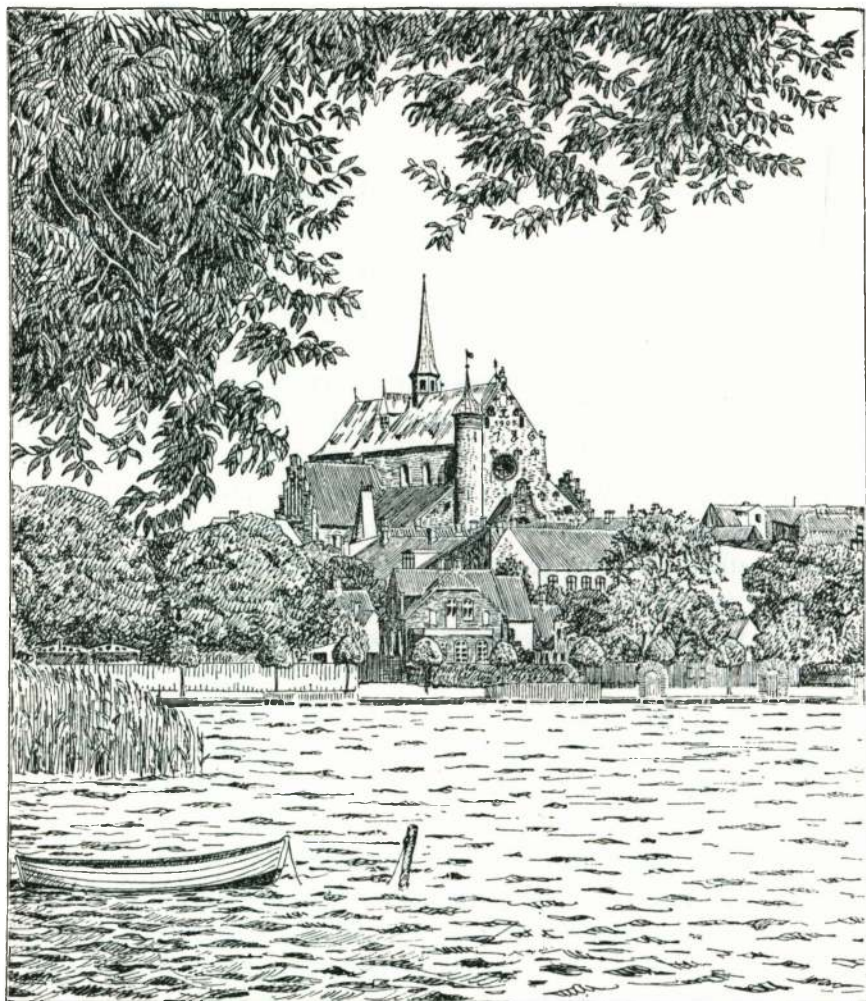
Selvom de godt otte år i Haderslev blev en kort tid af mit liv i sammenligning med de 31 år i Rinckenæs, blev det dog en meget rig tid, næsten koncentreret begivenhedsrig. Trods det – eller måske netop derfor – falder det mig sværere at skrive om denne tid end om de foregående år.

Den var ikke præget af dønninger fra verdenshistorien i samme grad som de foregående år; og jeg var ikke med til selv at påvirke endsige skabe nogen historie i vort eget land eller i vor kirke. Min gerning i de få år blev kun som en „fodnote“ i Haderslev stifts historie. Det er menneskeligt forståeligt, om end vel en vis svaghed og selvoptagethed, at man gerne ville tælle resultater af sin gerning. Og så ser jeg fra Rinckenæstiden på nogle sten, der blev samlede til en kirke, vel vidende, at det havde været vigtigere, om denne kirke blev fyldt af en livskraftig menighed. Men fra Haderslevtiden må jeg nøjes med den trøst, at der måske blev sagt og gjort et eller andet, der kunne virke, som når man kaster en sten i vandet, og der skabes nogle små, men hastigt svindende ringe. Hvor vidt kan sådanne ringe mon nå?

En form for „visitatsbog“ viger jeg tilbage for at skrive, selvom jeg lærte alle sogne i stiftet at kende og fik mange indtryk af deres særpræg. Forkasteligt finder jeg det, om jeg ville give mig til at skrive om mennesker jeg mødte. Sligt kommer let til at virke som en slags „karakterbog“. Jeg må nøjes med at tænke med tak på de mange, der kom til at betyde så meget for mig ved deres hjælp-somhed, inspirationer og venlighed.

At begynde at blade i dagbogen og gengive noget af den, er håbløst. Hver dag havde sine oplevelser.

Jeg vil derfor nøjes med i store træk at skildre lidt af, hvordan bispegerningen formede sig for mig.

Haderslev – set fra Dammen
Tegnet af Johs. C. Nielsen

BISPEVALGET

I november 1955 fyldte biskop Noack 70 år og måtte derfor trække sig tilbage som biskop over Haderslev stift fra 1. december – efter 19 års virke. Allerede inden den tid drøftede man rundt i stiftet, hvem der skulle være hans efterfølger, og da jeg både fra indre-missionsk og grundtvigsk side blev spurgt, om jeg eventuelt ville lade mig vælge, fandt jeg, at det ikke blot var et ansvar at sige ja men også at sige nej. Jeg lod derfor sagerne gå deres gang.

En meget ubehagelig diskussion fulgte. Postbudet, der bragte mig aviserne, spurgte en dag forundret, „om præster da ikke var kammerater“; så sårende kunne nogle indlæg virke.

Selvom en del grundtvigske i Sønderjylland fastholdt at ville stemme på mig, foreslog man, især i den nordlige del af stiftet, at opstille valgmenighedspræst Dons Christensen, Askov, senere biskop i Ribe. Og da man fra indre-missionsk side også foreslog provst Westergaard-Jacobsen, Flensborg, havde jeg mest lyst til at trække mig tilbage. Han var dog heller ikke ivrig efter at blive biskop, og vi to blev derfor enige om, at vælgerne måtte bestemme, hvem af os, der skulle opstilles. Vi ville i hvert fald ikke være modkandidater. Efter nogle besværlige opstillingsmøder, det ene hindret af snevejr, besluttede man at opstille mig, med tilslutning fra Kirkeligt Centrum og nogle grundtvigske samt forventet tilslutning fra socialdemokratisk og tysk side. Det sidste blev af enkelte betragtet som et minus for mig!

Desværre blev diskussionen om kvindelige præster, som netop på grund af den såkaldte „Skive-sag“ var meget heftig, blandet ind i valgagationen. Nogle præster og et par kvindelige menig-

hedsrådsmedlemmer stillede offentligt det spørgsmål, om jeg var villig til at ordinere kvinder. Også andre spørgsmål af kirkepolitisk art blev rejst.

Jeg fandt det ikke rigtigt at underskrive nogen „håndfæstning“, en indstilling, mange gav mig ret i. Man kan kun svare ret under ansvar, når livet stiller en overfor en bestemt situation; og jeg kunne tænke mig tilfælde, hvor jeg godt ville ordinere en kvinde til en bestemt præstegerning men også andre tilfælde, hvor jeg ikke ville ordinere uden videre. Mit første svar blev derfor ret afvisende.

At jeg fra en enkelt side blev beskyldt for at „mangle mine meningers mod“ var vel derfor forståeligt; og da jeg hurtigt kom til den opfattelse, at mine eventuelle vælgere kunne have en vis ret til at kende mine, omend uafklarede, meninger om kvindelige præster, udsendte jeg til samtlige aviser i stiftet en artikel, hvori det bl. a. hedder:

„Jeg må fastholde mit første svar, der rummer, at når det gælder de alvorligste spørgsmål i livet, kan en afgørelse kun træffes ret i det øjeblik, man virkelig har ansvaret for afgørelsen. Man kan da komme ind i en bønnens kamp, hvor man ikke selv kan vente svar på forhånd. Jeg tror, at enhver, der har prøvet at handle som et frit menneske under ansvar ikke blot overfor mennesker men også overfor Gud, vil forstå dette.

Det følgende kan derfor heller ikke blive et svar på forhånd til alle dem, der spørger, hvad jeg vil gøre i dette eller hint tilfælde, hvis jeg bliver biskop; men jeg kan antyde de tanker, jeg indtil nu har gjort mig. – –

Først må jeg da sige, at det for mig ikke mere er spørgsmålet, om vi skal have kvindelige præster eller ej i den danske kirke. Vi har dem. Dermed har vor kirke brudt med en tusindårig tradition, hvad der kan beklages af mange men næppe ændres.

Vi må derfor prøve at affinde os med den nye situation på en sådan måde, at vi undgår en dybtgående splittelse i vor kirke og vort folk. Dertil kræves, at der tages tilbørligt hensyn til de mennesker, der har meget svært ved at forlige sig med tanken om kvinde-

lige præster. Der er nogle, der taler om frihed, somom de havde patent derpå; men man må da også tænke på andres frihed. Man må prøve på at forstå deres synspunkter.

Hvad siger skriften? Man kan ikke i et kirkeligt spørgsmål feje dem til side, der henviser til Bibelen, uden at overveje dennes ord alvorligt. Og skal der lovgives yderligere om dette spørgsmål, vil det selvfølgelig ikke være nok at lytte til resolutioner fra forskellige foreninger; der må også lyttes til skriftens ord. Der er mange i vort folk, der mener, at disse ord taler klart imod kvindelige præster, og det bliver dem da en samvittighedssag at gå imod ansættelsen af sådanne. Dette bør man ikke overfuse dem for. Jeg er for mit vedkommende imidlertid ikke blevet overbevist om, at Ny Testaments ord giver en klar retningslinie for afgørelsen af dette spørgsmål i dag.

Derimod har den kirkelige tradition været klar. Fra første færd var kun mænd præster, selvom kvinder havde stor betydning for menighedslivet og, såvidt jeg kan se, også havde deres særlige funktioner, ja vel endog „embeder“. Det bør ikke være nogen helt ringe sag at bryde med en så lang kirkelig tradition. Kirken er ikke et døgnfænomen, hvis liv kan ændres efter hvert slægtleds forgodt-befindende. Så var den ikke meget værd; og der er vel heller ikke mange alvorlige mennesker, der vil bryde sig om en sådan „kirke“. Men dette betyder efter min mening ikke, at der ikke under Guds ånds vejledning *kan* ske ændringer i det traditionelle.¹⁾ Det er min tro, at det er sket før og kan ske fremdeles. I sammenligning med kirkens tusindårige historie er spørgsmålet om kvindelige præster endnu så nyt, at man må kunne forstå usikkerheden i kirkelige

¹⁾ Johs. 16 v. 12-13: „Jeg har endnu meget at sige jer; men I kan ikke bære det nu. Men når han, sandhedens ånd, kommer, skal han vejlede jer til hele sandheden.“ Tør vi anvende disse ord også på en fremadskridende erkendelse af kristnes forhold f.eks. til sociale forhold som slaveriets afskaffelse og kvindernes stilling – også som præster?

kredse. Det er mig derfor magtpåliggende, at der ikke øves uret mod dem, der ikke ønsker at blive betjent af kvindelige præster, og at man ikke på nogen måde påtvinger dem betjeningen af disse. Jeg kunne ønske, at man indenfor kirken i højere grad end nu kunne gøre brug af kvindens tjeneste, ikke blot som det f. eks. sker gennem diakonissegerningen men måske også ved at finde frem til et særligt kvindeligt embede". – –

Efter en omtale af det fælleskirkelige – økumeniske – moment i sagen og nogle ord om mænds og kvinders „ligestilling“, sluttede artiklen med en tak til mine stillere, som viste mig den tillid og lagde det frisind for dagen, at de ikke krævede en håndfæstning af mig. Kun på det grundlag ønskede jeg stemmer.

De synspunkter, jeg gjorde rede for, har jeg ikke siden ændret. Udfra dem har jeg været modstander af at ansætte kvinder som sognepræster.

Samtidig er jeg modstander af gifte kvindelige præster. Det forekommer mig, at kirken ved at godtage dem medvirker til den nedbrydning af hjemmene, som er et trist fænomen i vor tid. Hvor en kvinde opnår den store lykke at blive hustru og moder, kvindens største og smukkeste „kald“, må dette optage hende i den grad, at der ikke samtidig kan blive tid til så krævende en gerning som præstegerningen. Den er mere end de fleste andre gerninger, en gift kvinde eventuelt kan påtage sig udenfor hjemmet, en „heldigsgerning“. Men at afkræve en kvindelig ordinand et cølibatsløfte, ville jo nok være en umulighed.

Mærkelig nok dukkede spørgsmålet om ansættelse af en kvindelig præst ikke op noget sted i min bispetid i Haderslev stift.

Ved det egentlige valg, der blev bekendtgjort den 10. februar 1956, fik jeg 676 stemmer og Dons Christensen 560. Den 16. februar underskrev kongen udnævnelsen og meddelte mig den i et personligt telegram.

Den 22. april blev jeg bispeviet i Københavns Domkirke af biskop Fuglsang Damgaard. Det var med megen ængstelse, jeg tænkte på

*Indvielsen: 13. april 1921 – 22. april 1956.
„I går vi kom, i morgen alt er vore dage sammentalt“.
Ordinationssalmen, D. S. 294 v. 2*

den handling. Ikke blot fordi jeg følte mig for ringe til at få så stort et embede i den danske kirke betroet, men også fordi jeg var bange for, at det store ceremoniel og den for os danske usædvanlige pragtudfoldelse skulle virke udvortes. Men allerede da vi sang: „Ånd over ånder, kom ned fra det høje“, blev jeg styrket i troen på, at Gud ville høre den bøn; og det skete i hvert fald for mig og forhåbentlig for mange andre, der fulgte med i handlingen.

Og hvorfor må kirken ikke ved visse lejligheder iføre sig festtøjet, som vi dog gør det ved mange af vore private fester?

Der er ført – og vil sandsynligvis også i fremtiden – blive ført mange diskussioner om, hvad ordination betyder, og hvilken myndighed, der følger med bispevielsen. Jeg har trods al uklarhed forstået det således, at jeg den dag blev *bemyndiget* til at gøre en biskops gerning i vor kirke med den nåde og kraft, Gud ville give mig dertil.

Da jeg næste søndag tiltrådte min gerning i Haderslev ved en gudstjeneste i domkirken, og her, som ved et stort møde om eftermiddagen, blev hilst velkommen af en meget stor kreds af præster og repræsentanter for stiftets menigheder, var dette også med til at give mig frimodighed.

Det er godt, man ikke selv skal søge bispeembedet. Det havde jeg i hvert fald ikke vovet – og havde jeg vovet det, havde det nok været bedst, at jeg ikke var blevet det.

TANKER OM BISPEGERNINGEN

Det må være naturligt, at en nyvalgt biskop sender en hilsen ud til præster og menigheder i stiftet. Man har kaldt det et „hyrdebrev“, ikke noget særligt godt ord for en sådan hilsen. De svenske biskopper sender som regel en hel bog ud. Det magtede jeg i hvert fald ikke. Men en hilsen ville jeg sende, og selv om den var kortfattet og beskeden, rummede den nogle af de tanker om kirken og dens liv, som i årenes løb havde formet sig for mig, og som jeg også i min bispetid ofte vendte tilbage til. Lad dem derfor stå her som en „efterklang“. Den er underskrevet 30. april, dagen efter tiltrædelsesgudstjenesten.

Efter en kort indledning skrev jeg:

„Som jeg gav udtryk for det i går, har jeg stedse set det som en rigdom, at der af mangfoldighed kan skabes en enhed. Vi ser det i Guds skaberværk. Vi fryder os over, hvordan naturens mangfoldige former og farver kan danne en skøn harmoni. Vi ved, hvordan Gud har skabt vort legeme, så alle dets forskellige lemmer danner en forunderlig enhed.

Men således kan Gud også af forskellige mennesker skabe „en hellig, almindelig kirke“. Den kaldes netop „Kristi legeme“ med mange lemmer. Hvert lem har sit særpræg og sin særlige opgave, og dog er de mange eet i Kristus. Jesu bøn, „at de alle må være eet“, har lydt for mig fra min ungdom og stadig stået som et ledemotiv for mig i min gerning som præst i den danske folkekirke og vil blive ved dermed i den gerning, der nu er betroet mig.

Men i ordet om, at kirken er Kristi legeme, har jeg også fundet både dens rigdom og dens svaghed udtrykt. Fra den stund, da „or-

det blev kød og tog bolig iblandt os“, har det behaget Gud at lade sin herlighed bo i skrøbelige mennesker og jordiske former. Vor Herre og Frelser vandrede på jord i et almindeligt menneskelegeme, og det var kun de få, der fik øje på hans herlighed. Langfredag skjulte det store mørke ganske det guddommelige. Men da Gud påskemorgen oprejste Jesus fra de døde og pinsedag sendte sin ånd og indviede sin kirke på jord, åbnedes hans venners øjne atter til at se hans guddoms-herlighed. Men stadig knyttedes gudslivet til jordiske, kødelige menneskekår. Kirken er derfor på så mange måder præget af skrøbelighed og jordiskhed, og mange ser sig blinde derpå og får ikke øje på herligheden, der bor i den, men angriber den for dens jordiskhed eller klager over dens svaghed.

Men vi, så mange som har set den herlighed, Gud har givet os i frelsens ord, vil ikke nøjes med at klage over kirkens svaghed, skønt vi må gå ind under den, idet vi bekender vor egen synd, men vi vil takke og prise Gud, fordi vi trods alt må være fælles om hans liv og fred, lys og kraft og herlighed. Vi, som ofte er bedrøvede over verdens og vor egen nød, ejer en glæde, som ingen kan tage fra os, og trods vor ringhed en rigdom, som overgår alt, hvad verden kan give os. Vi, der kun stammer på Guds store ord, ejer dog et mægtigt ord, som det er betroet os alle, præster og lægfolk, at bringe videre til mennesker, der endnu ikke har lyttet dertil.

Jeg går selv med den største bæven ind til min nye gerning. Den bliver ikke mindre af, at jeg med stor ærbødighed og tak tænker på mine to forgængere i embedet, biskopperne Ammundsen og Noack, hvem jeg skylder så meget. Men jeg fortrøster mig til det ord, der i min ungdom var mig ufatteligt, men siden mere og mere har åbnet sig for mig, at Guds kraft udfolder sig i magtesløshed. Derfor kan Gud bruge svage mennesker i sin tjeneste. Lad os sammen bede om, at han også vil bruge os!

Måtte Guds nådes lys skinne for os alle og lede os frem ad sandhedens vej til den evige salighed.

„Men ham, som over al måde formår med sin kraft, der virker i os, at gøre langt ud over det, som vi beder om eller forstår, ham

være ære i kirken og i Kristus Jesus gennem alle slægterne i evighedernes evighed! Amen“.

I det første nummer af „Noter og nyt“ – en lille 6-sidet tryksag, som jeg fra november 1958 udsendte hvert halve år til alle præster og menighedsrådsmedlemmer i Haderslev stift – skrev jeg under overskriften „Hjælpende bindeled“: „Da jeg ved min udnævnelse til biskop i dette stift overvejede, hvad en biskops gerning er, standse jeg bl. a. ved nogle græske ord i Ef. 4 v. 16, der i den ældre oversættelse blev gengivet ved „hjælpende bindeled“. Som et sådant ville jeg gerne selv virke“.

Og som et bindeled til fremme af fællesskabet mellem menighederne og mig og samtidig mellem menighederne i de to dele, nord og syd for den gamle grænse, hvoraf Haderslev stift i 1922 blev dannet, ønskede jeg også, det lille blad måtte virke. Det fik forøvrigt bl. a. den virkning, at der blev dannet et stiftsfond til fremme af kirkelige formål i stiftet.

Der er åbenbart mange mere eller mindre mærkelige opfattelser af en biskops gerning, og det kan måske derfor være på sin plads her at sige noget om mine erfaringer på dette punkt.

Der er mennesker, der har – og også gerne vil have – den opfattelse, at en biskop kun er en slags kontorchef under kirkeministeriet. De synes at mene, at hans væsentligste opgave er at ekspedere sager til og fra ministeriet¹). Det blev min erfaring, at det egentlige kontorarbejde tog den mindste del af min tid, takket være de udmærkede medarbejdere, jeg havde på dette punkt. Jeg fik ikke mere kontorarbejde som biskop, end jeg havde haft det som provst.

¹)Det er måske forståeligt, men derfor ikke rigtigt, at „statskirkelige“ tanker kan snige sig ind i kirkeministeriet. Således skete det, at departementschefen forlangte, at biskopperne skulle ekspedere et cirkulære om mormonernes affotografering af kirkebøgerne videre til præsterne. De fleste af os nægtede det, og under en samtale herom sagde han: „Hvis De ikke vil ekspedere kirkeministeriets cirkulærer videre, må De gå af“, hvortil jeg bemærkede: „Hvorfor skal det være mig, som går?“ Kirkeministeren nedsatte da et udvalg til drøftelse af sagen, – og cirkulæret blev ikke udsendt, men affotograferingen standset.

Det var mig en uvurderlig hjælp at have stiftskasserer Wildfang til amanuensis; han var mig bogstavelig altid „ved hånden“ med råd og dåd, og det var mig en daglig glæde at drøfte sagerne med ham i min stue. Med ikke mindre taknemmelighed tænker jeg på samarbejdet i stiftsøvrigheden med stiftamtmand Pinholt og kontorchef Elbæk-Jørgensen og på dem, der i så høj grad lettede alt kontorarbejdet, så det aldrig blev en byrde.

Kirkens indre og ydre liv

Selvfølge må en biskop beskæftige sig med mange økonomiske og hvad man må kalde verdslige sager. Men hans vigtigste opgave er stadig at være præst.

Det er en følge af den dobbelthed, der er i kirkens væsen som „Kristi legeme“. Som alt menneskeligt liv har kirken en yderside og en inderside – „legeme og sjæl“. – De hører sammen og påvirker hinanden; men der kan komme konflikter mellem dem.

Allerede i Det gamle Testamente er der tale om den dobbelthed, når der i 2. krøn. 19 v. 11 siges, at „Herrens sager“ skal ypperstepræsten tage sig af, „kongens sager“ derimod fyrsten i Judas hus.

På reformationstiden talte man om „kirkens arm“ og „kongens arm“. Og i fortalen til kirkeordinantsen af 2. september 1537 om „Kristi ordinants“ og „kongens ordinants“. Til de første hører Guds ords forkyndelse, sakramenternes rette forvaltning, børns opdragelse i kristendom og ansættelse af kirkens tjenere. „Sådan er ikke kongens ordinants; men denne skal tjene Kristi ordinants“.

I cirkulæret om de første menighedsråd 31. december 1903 tales udtrykkelig om „kirkens ydre liv“ og „kirkens indre liv“.

Svarende til denne dobbelthed går der to linier gennem folkekirkens opbygning og administration.

Den ene linie markeres af: præst – provst – biskop. Deres gerning er at tage sig af „Herrens sager“, „Kristi ordinants“, „kirkens indre liv“. Ingen verdslig instans har lov til at blande sig heri. Menighedsrådet ikke i præstens forkyndelse eller sjælesorg, kirkeministe-

Haderslev bispegård

riet ikke i biskoppens forhold til præsterne eller anden åndelig gerning. I en sag om en præsts forkyndelse afviste den daværende kirkeminister Bodil Koch da også i en klar tale i folketinget, at dette kunne blande sig i en sådan sag. Den måtte biskoppen alene tage sig af.

Den anden linie markeres af: menighedsråd – provstiudvalg – stiftsøvrighed – kirkeministerium. Disses opgaver er at tage sig af alle de ydre sager som kirkers og præstegårdes vedligeholdelse, kirkeskattens forvaltning o. s. v. Som et slags „overmenighedsråd“ fungerer folketinget, der kan give love om de ydre sager men f. eks. ikke udfærdige ritualer for gudstjenester og kirkelige handlinger.

Men overalt er der, og må der være, en forbindelse og vekselvirkning mellem „det indre“ og „det ydre“ liv.

Derfor sidder præsten i menighedsrådet, provsten i provstiudvalget og biskoppen i stiftsøvrigheden.

*Bispevielse
i Københavns Domkirke*

I „toppen“ er der efter nogens mening en uklarhed, fordi vi ikke har en kirkeforfatning – jeg er tilbøjelig til at sige heldigvis. Derfor er der sager, der ender hos biskoppen, og som han må søge at løse i sit lønkammer. Det ansvar kan blive det tungeste i en biskops liv!

Folkekirken

Vi har ikke en statskirke men en folkekirke. Denne er ganske vist nøje forbundet med staten – folk og stat kan i Danmark ikke skilles ad – og staten har da også ved grundloven forpligtet sig til at understøtte folkekirken. Det er en naturlig følge af, at den største del af folket tilhører folkekirken. Men det kan også begrundes med, at staten gang på gang har beslaglagt kirkens gamle ejendomme, ikke mindst dens jordejendomme. Blandt andet beslaglagde staten ved reformationen alt bispegods, og kongen forpligtede sig da til at underholde biskopperne med løn og bolig og kørsel.

Ved grundloven blev det også bestemt, at kirkens forhold skulle ordnes ved lov. Dette er hidtil blevet til, at forholdene ordnes ved love, efterhånden som disse er påkrævede. Derved kan statsmaskineriet gennem kirkeministerium og folketing gribe ind i kirkens forhold, hvilket ikke mindst sker gennem økonomiske bevillinger, der kan virke både hæmmende og fremmende på kirkens liv, f. eks. når det drejer sig om bevillinger til præstelønninger eller til bygning af nye kirker.

Men kirkens indre liv, dens gudstjenester og forkyndelse, må staten som sagt ikke gribe ind i. Her må folkekirken have – og har – sin fulde frihed.

Jeg har fra først til sidst været glad for at tjene i den danske folkekirke, – den form under hvilken kirken nu møder os i Danmark og er organiseret blandt os. Men den er ikke bare en organisation, dannet af mennesker, men – som en del af den kristne kirke – en levende organisme, skabt af Gud. Derfor fødes vi heller ikke ind i folkekirken, som nogle fejlagtigt mener, men vi døbes ind i den. Kun ved dåb kan vi blive medlemmer af vor kirke. Men da bliver vi også

meddelagtige i dens liv og medansvarlige for dens liv. Intet medlem af den danske folkekirke har lov til at tale upersonligt om kirken, som om denne kun var nogle andre, – måske præster og biskopper – og ikke en selv. Det gælder os alle:

Vi er Guds hus og kirke nu
bygget af levende stene,
hvem under kors med ærlig hu
troen og dåben forene.

Men som et lem på vort legeme kan få koldbrand, når blodet ikke mere cirkulerer i det, så det må amputeres, således kan et lem på Kristi legeme også dø, når „Kristi blod“, Jesu liv ikke mere rører sig i det. Dommen om, når et sådant med-lem skal amputeres, eller som Jesus sagde: kastes bort som en visnen gren, hører kun Gud til.

Man kan fornægte troen, vende Gud ryggen, melde sig ud af kirken. Men den dag, man fortryder dette og vil melde sig ind igen, skal man ikke døbes på ny. Dåbens gave står ved magt. „Nåde-gaverne og sit kald fortryder Gud ikke“.

Folkekirken arbejder kan da heller ikke henvises til visse personer, specielt præstestanden, eller til visse officielle organer som menighedsråd, provstiudvalg, stiftsøvrighed og kirkeministerium; men alle må på den ene eller anden måde være med i det. Og det arbejde, der gøres på frivillig grund indenfor kirken, er lige så fuldt kirkens arbejde som det, der betales af kirkeskatten, ja egentlig i endnu højere grad. Det gælder den kristne opdragelse af børn i hjem og skoler. Det gælder vort ungdomsarbejde i de kristelige foreninger, vore missionsselskaber, Dansk Kirke i Udlandet, Københavns Kirkefond m.m. Gennem de mange tusinders indsats på disse områder møder vi kirken i funktion.

Det er efter min mening en fejltagelse at tro, at dette skulle blive bedre, hvis vi fik en frikirke. Det ville måske i første omgang aktivisere nogle flere men samtidig passivisere og udelukke endnu flere.

I en frikirke skal alle pengemidler skaffes ad frivillig vej, og erfaringer f. eks. fra Amerika viser, at dette kan have uheldige følger for menighedslivet og binde alt for mange tanker og alt for meget arbejde blot om at skaffe penge. De præster, vi fik til Sønderjylland fra Amerika efter genforeningen, kunne vidne herom. Men også under folkekirkekår gælder det dog, at det er frivilligt, om man vil betale kirkeskat eller ej. Og ingen forhindrer os i frivilligt at betale mere end kirkeskat. Vi behøver ikke stadig at råbe på bevil-linger fra „den store kasse“ for at sætte et arbejde i gang.

Den danske folkekirke er utvivlsomt den frieste kirkeform, vi kan ønske os. Lad os ikke ændre den hverken til statskirke eller frikirke!

VISITATSER OG ANDRE GUDSTJENESTER

Det føles vist af de fleste biskopper, der kommer fra en sognepræstegerning, som et savn, at man ikke mere har en bestemt kirke at holde gudstjeneste i søndag efter søndag, og dér møde en menighed, man kender og holder af. Det gjaldt i hvert fald mig efter godt 31 år i Rinkenæs. Og så fik jeg dog lov til at mærke menighedens fællesskab i sogn efter sogn. Det forekom mig, at mit sogn blot var blevet så meget større. Hed det ikke mere: „Det er vor præst“, så kunne det nu lyde som en rørende tillidsfuld undertone: „Det er vor biskop“. Man var ikke en uvedkommende fremmed. I en af de „stærke jydere“ kirker, hvor man kun fylder kirken, når det er den til enhver tid „beskikkede præst“, der prædiker, var kirken også fyldt, da jeg kom. Præsten forklarede: „Det er, fordi De er „vor beskikkede biskop“.

Vigtigere end at „sidde på kontoret“ – hvad jeg ingenlunde var ked af at gøre nogle timer om dagen – var det derfor for mig at komme rundt i stiftet til alle præster og menigheder og få lov til at virke videre som præst ved gudstjenester og møder. Kunne jeg af og til få lov til at være præst for en præst, syntes jeg ikke, dagen var spildt. Og menighedsrådene skulle gerne mærke, at biskoppen ikke er en „kontormand“, ikke bare en embedsmand, men et „almindeligt menneske“, man frit kunne drøfte alle sager fortroligt med.

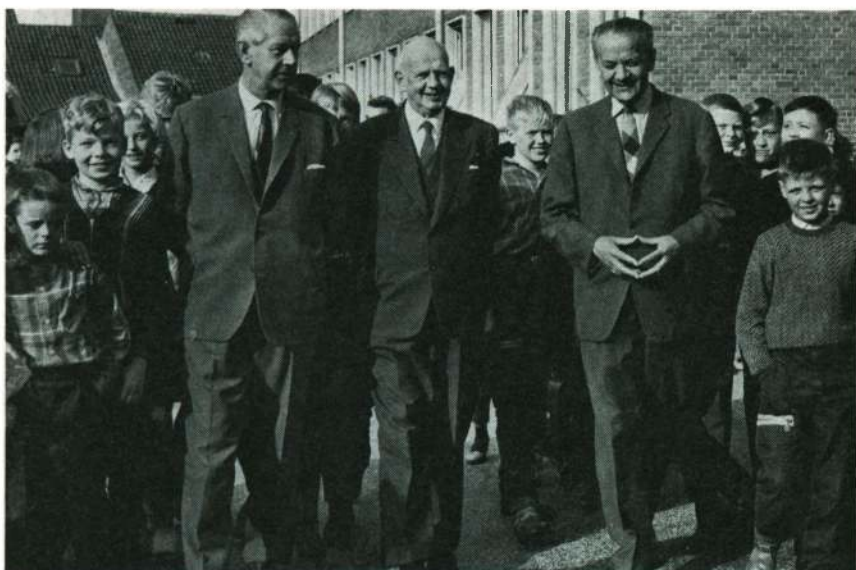
Det var forøvrigt barnets røst, som jeg tænker på med fornøjelse og tilslutning. Da jeg en dag ringede på hos en præst, og præstekonen lukkede op, stod en lille dreng bag moderen og stirrede på mig. Bagefter sagde han skuffet til sin mor: „Det var jo bare et almindeligt menneske“. Han havde vist ventet noget i retning af biskop Absalon med bispekåbe og bispehue!

Ældre tiders visitatspraksis har i vore dage mistet en del af sit indhold. Biskopperne skal ikke mere visitere i skolerne. Dog havde jeg den glæde at blive inviteret til besøg i mange skoler. Jeg tror, det ved disse besøg havde en vis betydning, i hvert fald ikke mindst for mig selv, at jeg i næsten 20 år havde været medlem af skole-direktionen i Åbenrå amt og derigennem fået kendskab til og kærlighed til skolens gerning. Og jeg tror også, at disse besøg kunne virke bedre end en gejtlig visitats.

Men da visitatserne i skolerne nu ikke mere hører med til besøgene i sognene, bliver de som regel også af kortere varighed. Og takket være bilerne er det så let at komme ud til de fleste af sognene, at der ikke bliver brug for overnatning. Det kan måske blive et tab, da der så bliver mindre tid til samtaler; men det er i hvert fald en lettelse for præstekonerne! Til gengæld bliver der netop på grund af bilerne så mange andre muligheder for samtaler med præster og menighedsråd.

I ca. 60 tilfælde kom jeg til at samarbejde med menighedsråd ved præstevalg. Der var i de første år som regel mange ansøgere, op til 100. Senere dalede tallet, men dog aldrig til 0. Haderslev stift er åbenbart et af de eftertragtede stifter og er gennemgående også et godt sted at være præst.

Ved de mange samtaler med menighedsrådene om disse sager steg min agtelse for menighedsrådene fra år til år. Jeg kunne blive forbløffet over, at man ved gennemgangen af de mange ansøgere på egen hånd havde sat mærke ved de samme ansøgere, som jeg mente, var de bedst egnede. Og jeg hørte ofte rammende bemærkninger om de prædikener, de hørte. „Han gik ud fra teksten, men han kom ikke hjem med den“. Eller: „Det var en god prædiken, med mange billeder og træk. Men jeg tænkte: så mange kan der ikke blive til hver søndag“. Man var klar over, at præsten havde gjort sig en særlig umage, over evne, for at brillere med sin „prøveprædiken“. Meget sjældent gjorde der sig usaglige hensyn gældende ved disse præstevalg. Og det følte altid naturligt, at vi før valget bad Gud vejlede os til det bedste valg.

Besøg på en skole

Jeg kaldte dog ofte mit besøg i en menighed for „visitats“ og havde indtryk af, at det gamle ord mange steder havde en festlig klang, der bevirkede, at kirkerne kunne fyldes til gudstjeneste. Ved sådanne lejligheder hørte jeg da altid stedets præst prædike, før jeg selv talte, samt havde et møde med menighedsrådet. Var jeg klar over, at der kunne være vanskeligheder i sognet, havde jeg efter gudstjenesten en samtale med menighedsrådets læge medlemmer alene. Det var dog heldigvis kun i få tilfælde. Også på dette punkt kunne jeg henvise til, at vejen til Haderslev ikke var længere, end at de kunne komme til mig med deres problemer og altid skulle være velkomne.

I nogle tilfælde blev jeg dog flere dage i et enkelt sogn eller en by, så jeg kunne deltage i de forskellige grene af sognearbejdet, besøge skoler og alderdomshjem m. m. Eller jeg opholdt mig i flere dage i en del af stiftet og besøgte dér flere sogne i løbet af en uge.

Med særlig glæde mindes jeg et flerdages besøg i en menighed

i Fredericia og på Broager, en uges ophold i Vejle, på Sundeved og på Als.

Under det sidste fik jeg lejlighed til at besøge „Danfoss“ og her bringe en tusindtallig forsamling af arbejdere en hilsen fra kirken i en tale, jeg kaldte „Nogle ord om tro og teknik“. Jeg havde den glæde, at arbejdernes medlemsblad aftrykte hele talen med følgende indledning: „Det er os ikke klart, om et lignende møde har fundet sted tidligere her i landet. I hvert fald må mødet mellem stiftets biskop og Danfoss' medarbejdere den 4. oktober (1957) betegnes som en sjælden foreteelse. Vi ved, at den har gjort indtryk på adskillige uanset, hvor den enkelte har placeret sig i religiøse spørgsmål. Mødet kom i stand, da biskop Beyer opholdt sig på Als i anledning af en visitatsrejse. Næsten alle havde fulgt indbydelsen til mødet, der indledtes med en koncert af fabrikkens orkester“.

Således kan netop en „visitats“ give anledning til kontakter, der måske ellers ikke var så let at opnå. Og besøget satte i øvrigt den frugt, at der blev ansat en præst, der især skulle have sin gerning blandt den store fabriks arbejdere. Man undgik dog at kalde ham „fabrikspræst“, da en sådan klassificering af præstegerningen måske ikke er den heldigste.

Et lille fornøjeligt træk fra en visitats på Broager. Efter den indledende gudstjeneste om søndagen var der i samarbejde mellem præsten og ungdomsforeningen arrangeret en ungdomsgudstjeneste om mandagen. Denne var averteret i et lokalt blad, og ungdomsforeningen benyttede lejligheden til samtidig at avertere, at der om onsdagen skulle opføres en dilettantkomedie, der meget à propos hed „Biskoppen“. Adgangsbillet til børneforestilling 50 øre. Da jeg om tirsdagen kom for at holde morgenandagt på skolen, kom nogle børn til lærerinden med 50 øre – der stod jo, at det kostede 50 øre at se biskoppen! Det er vist eneste gang, der er betalt en sådan pris for at se mig!

I flere tilfælde prøvede jeg at genoplive den gamle skik at tale med de unge „på kirkegulvet“, som jeg havde gjort det med mine egne konfirmander en aften før konfirmationen. Det kunne dog

Mødet på Danfoss

have visse praktiske vanskeligheder, og de unge kunne føle sig lidt generte ved at skulle træde frem på den måde, hvorfor jeg kom ind på at lade dem blive siddende på de forreste stolerækker. Derved kunne samtalen også udvides til at blive en samtale med hele menigheden, hvad der kunne medføre mange gode, ofte fornøjelige eller gribende reaktioner.

I en landsbykirke, hvor jeg, efter at have prædikeret om den fattige enkes skærv, indledte en samtale om, hvorfor vi går i kirke, svarede en yngre kvinde: „Jeg er kommet her for at få hjælp til at leve mit liv“. Bagefter hørte jeg, at hun var blevet enke otte dage før, da hendes mand var dræbt ved en automobilulykke. Det vidste selvfølgelig hele menigheden; og jeg tror, hendes udtalelse blev det mest uforglemmelige ved den gudstjeneste.

Et andet sted mente præsten, at det ville blive umuligt at få en sådan samtale, da kirken ville blive overfyldt. Da jeg kom ud fra kirken, stod der en stor klynge unge, som jeg spurgte, hvad de ville

have sagt til en „overhøring“. De svarede, at det ville de da gerne have været med til. Jeg foreslog da, at vi gik ind i kirken igen, og en del af menigheden fulgte med. Vi fik en god samtale med mange kvikke svar. Under den påfølgende samtale med menighedsrådet i præstegården hørte jeg, at mange af de unge gik i „De stærke Jydere“ skole og dér fik en særdeles god religionsundervisning. Her, som ved andre lejligheder, fik jeg et stærkt indtryk af den betydning, denne gamle vækkelsesbevægelse har haft, og stadig har, i flere af de nordlige sogne i stiftet.

Kirkeindvielser

Af særlig festlig karakter blev gudstjenesterne, hvor det drejede sig om genåbning af kirker efter en længere restaurering eller om at indvie nye kirker i Sønderborg og Grejsdal samt Michaeliskirken at indvie nye kirker i Sønderborg og Grejsdal samt Michaeliskirken i Fredericia, da den var genopbygget efter branden. Af større restaureringer kan nævnes St. Nikolaj i Åbenrå, Marie-kirken i Sønderborg, Sommersted, Dybbøl, Vrigsted, Over Lerte og flere andre landsbykirker. Da mærkedes det, med hvilken glæde en menighed vender tilbage til sognets gamle kirke. Den havde manglet noget, så længe gudstjenesterne måtte holdes andet sted. De fleste steder havde besøget ved gudstjenesterne været ringere end ellers.

Derfor var det også meget uheldigt, når kirkerestaureringer trak længe ud. Desværre tager arkitekterne ikke altid dette i betragtning. Det kan som regel lade sig gøre at planlægge en restaurering således, at kirken kun er helt lukket i kort tid. Den store Kliplev kirke var kun lukket helt i 14 dage trods en gennemgribende istandsættelse. Man havde delt den i to halvdele ved en trævæg. Det samme var tilfældet flere steder. Ikke underligt, at man af og til kunne miste tålmodigheden, når arbejdet skred langsomt frem.

Et sted kunne man ikke få kirken færdig på grund af uoverensstemmelser mellem menighedsrådet og Nationalmusæet. Da det trak op til indsættelse af en ny præst, lå kirkens indre som en ruin. Det

ville være uheldigt, om den nye præst skulle indsættes ved en gudstjeneste i skolens gymnastiksal. Under et besøg i sognet traf jeg muremesteren i færd med at lægge det nye gulv. Han blev yderst forfærdet, da jeg sagde til ham, at præsten skulle indsættes i kirken om en måned. „Det er umuligt“. Jeg svarede: „Det kommer an på, hvor mange folk De sætter i arbejde. Se blot at få det gulv færdigt; og enten kirken så ellers er en ruin eller ej, skal præsten indsættes her“. Håndværkerne forstod betydningen heraf og gjorde deres bedste. Og så lykkedes det. De ufærdige steder blev dækket med grene og blomster. Men kirken blev først helt færdig længe efter.

Noget lignende hændte, da Marie-kirken i Sønderborg skulle genindvies. Dagen var fastsat efter aftale med kongen. Men nogen tid før den fastsatte dag meddelte man, at kirken ikke kunne blive færdig, skønt der var gået meget længere tid end beregnet. „Det er lige meget“, var mit svar. „Kongen og jeg kommer den fastsatte dag“. Så blev trods alt det vigtigste færdigt til dagen!

Sandt er det desværre, at der er mange kirkefremmede i vort land, og at kirkegangen mange steder er ukristelig sløj. Og så kom jeg dog de fleste steder til at prædike i fyldte kirker. Ved kirkerestaureringer og kirkebyggerier kunne man få et næsten betagende indtryk af, med hvilken interesse håndværkerne, der måske ofte blev henregnet til de „kirkefremmede“, udførte netop dette arbejde. Der er trods alt stadig en stor interesse for og kærlighed til kirken.

Der er al grund til at overveje, hvorfor så mange kun sjældent eller aldrig kommer til kirke. En af grundene er nok den ganske simple, at har man først mistet den gode vane at gå i kirke, skal der et ekstra skub til for at komme i søndagstøjet og nå til kirke i rette tid.

Men lige så vel kan man spørge, hvorfor det pludselig kan lykkes at samle kirken fyldt. Skulle det, at der f. eks. kommer en biskop på besøg, virkelig være nok, hvis der slet ingen kirkelig interesse var? Og skulle mennesker strømme til kirke ved en kirkeindvielse af lutter nysgerrighed? Det er dog vist for overfladisk tænkt.

Trods al respektløshed i vor tid overfor det ophøjede og hellige, og trods al lavkirkelig teologi om, at kirken er bare et hus som andre huse, gemmer der sig endnu i måske størstedelen af vort folk en mere eller mindre vag forestilling om, at kirken er dog „Guds hus“. Her møder vi det, der er større end vor hverdag. Lad os ikke ved uoverlagte ord eller forhastede handlinger forfladige dette!

*Af en tale ved genåbningen af Sct. Marie kirke
i Sønderborg*

„Hellighed tilkommer dit hus, Herre“ (Dav. Sal. 93 v. 5)

Vi har i almindelighed vanskeligt ved at forstå, hvad der ligger i at indvie en kirke, og i en sætning som den, vi hørte fra Davids salmer: „Hellighed tilkommer dit hus, Herre“. Hvad er „hellighed“? Er den ene bygning mere hellig end den anden? Kan vi ikke holde gudstjenester andre steder end i kirker? Vi ved jo da, at Gud kan møde os andre steder, i vort hjem, i en skole eller en skov, eller f. eks. i et menighedshus, som tilfældet har været her i Sønderborg, selvom disse steder bruges til andet end gudstjenester.

Der er arkitekter, der i vore dage prøver at bygge kirker så „praktisk“, at de kan bruges til andet end gudstjenester.

Og så er det trods alt vigtigt, at vi lærer, hvad der ligger i dette: „Hellighed tilkommer dit hus, Herre“. Det er livsvigtigt, at vi lærer at fatte, at der er noget, der er helligt, ophøjet, større, renere end alt menneskeligt. Det er et fattigt, ynkværdigt menneske, for hvilket intet er helligt. Det er et dårligt tegn, hvis en mand aldrig føler trang til at tage hatten af i ærbødighed, ikke har respekt for noget; og trist hvis et menneske aldrig føler trang til at knæle og tilbede. Hvis intet er helligt for os, er vi menneskeligt set sunket dybt. Så forfladiges både vort personlige og vort folkelige liv.

Jeg tror, vi i vor tid og slægt trænger til at lære, at der er en realitet bag ordet „hellighed“, og at denne realitet er knyttet uløseligt til Gud.

Gud brugte tusind år til at opdrage sit folk Israel til at forstå,

at der er noget, der hedder: „Hellig, hellig, hellig er Herren“. Herom handler Det gamle Testamente. Gud er den hellige, som syndige mennesker ikke uden videre kan nærme sig og være dus med. Det lød til Moses ved den brændende tornebusk: „Kom ikke nærmere! Drag dine sko af dine fødder, thi dette sted, du står på, er hellig jord“. Det er synderens død at nærme sig den hellige Gud uden ærefrygt.

Det skulle ikke blot Israel lære. Det må vi også lære. Det forfladiger det kristne budskab, om vi glemmer, at Gud er hellig.

Derfor trænger vi til steder og tider, der minder os om dette. Det er godt, at der er huse, der er „helligede og afsondrede fra verdens larm“ og ikke bruges til alt muligt, men kun til at minde os om Gud. Det er godt, at der er helligdage, der minder os om, at vi trænger til andet end det, vi kan finde i hverdagens larm og arbejde, – hvor vi bliver stille for Guds ansigt.

„Helligede og afsondrede“ – ikke i den forstand, at de ikke kommer vort daglige liv ved; men således at det fra dem lyder helt ind i vort daglige menneskeliv: der er en hellig Gud, der elsker dig trods alt og har gjort dig til sit barn.

Først når Guds hellighed er gået op for os, fatter vi det forunderlige i, at Gud bøjer sig ned til os syndere og drager os ind til sig gennem Jesus Kristus.

Glemmer vi helligheden, drager vi egenmægtigt Gud ned i støvet, i vort plan.

Glemmer vi kærligheden, bliver Gud den fjerne, utilnærmelige.

Jesus lærte os at bede: „Fader vor, du som er i Himlene! Helliget werde dit navn“.

Måtte det store evangelium også fremover lyde for menigheden, der samles i denne kirke, at vi i Jesus Kristus har fået lov at tro, at den hellige Gud elsker os, til frelse, glæde og kraft!“

Jeg håber, man i den diskussion, der nu er begyndt om at åbne vore kirker for meget, der har mere med „verdens larm“ end med gudstjeneste at gøre, vil tage disse tanker med i betragtning!

Ordinationer

Af andre festlige begivenheder må nævnes ordinationerne i domkirken. Dér hører en sådan handling vel rettelig hjemme, da en ordination ikke blot er indvielse til en præstegerning i et enkelt sogn men i hele vor kirke.

Det blev dog kun til ret få ordinationer, idet menighedsrådene i alle de første år, da der var mange ansøgere at vælge mellem, altid til de faste embeder valgte præster, der allerede havde været i tjenesten en række år. Og der er endnu kun få hjælpepræstestillinger i stiftet. Først i de sidste to år blev to kandidater valgt til sognepræster.

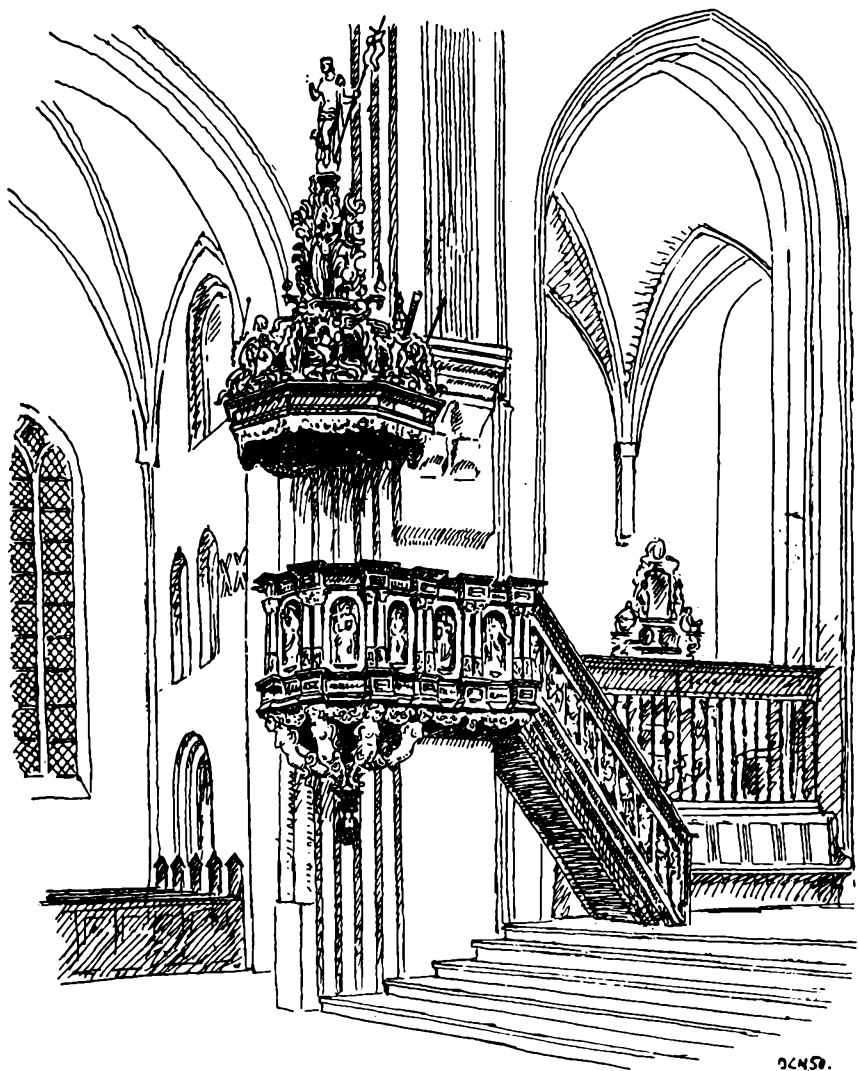
Ved den såkaldte bispeeksamen, der går forud for ordinationen, var der rig lejlighed til at lære de vordende præster at kende, dels gennem de skriftlige opgaver, de udfærdiger i nogle uger forinden, og dels men ikke mindst, gennem samtalerne i bispegården en eller to dage lige inden ordinationen. Det kunne for mig selv være meget berigende at lære de unge teologers synspunkter på mangt og meget at kende; og forhåbentlig kunne det også for dem være gavnligt at høre om en ældre præsts erfaringer fra præstegerningen. Og en glæde var det at møde de unge, der ville gå ind i den gerning, man selv var blevet så glad for. Gid der i de kommende år ville melde sig mange flere!

Min egen ordination i Odense domkirke mindes jeg som en smuk og god indvielse til præstegerningen og ville gerne, at det samme skulle blive tilfældet for de nye præster.

Et lille uddrag af nogle af ordinationstalerne:

„Tjen Herren i frygt, fryd jer med bæven“ (Dav. Sal. 2 v. 11).

Som kvinderne påskemorgen forlod graven „med frygt og stor glæde“, sådan er kristenlivets kår stadig, ikke mindst præsternes. Guds frygt, ærefrygt for den hellige og det hellige og samtidig den store glæde. Selvsikkerheden rystes i sin grundvold; men klippegrunden, vi kan bygge vort liv og vor gerning på, er Kristus. Der-

0450.

Interior fra Haderslev domkirke

for kan vi fryde os over at være tjenere i „det urokkelige rige“ og få lov at bringe glædens budskab videre.

— — —

Gud gav os „Forligelsens tjeneste“ (2. Kor. 5 v. 18). Hvor mennesker forliges med Gud ved Kristus, banes der også vej for forlig mellem mennesker. Da bliver det, der skiller os, småt i sammenligning med det, der forener os, det være sig personlige, sociale eller nationale modsætninger.

— — —

„Gå ud i al verden og forkynd evangeliet“ (Mark. 16 v. 15).

Nogle skal gå langt ud i verden, i missionsarbejdet blandt fremmede folk. Men i almindelighed skal præsten blot gå ud i sit sogn og ikke flakke rundt som en omrejsende prædikant. „Gå ud“ – og ikke blive i sin præstegård eller nøjes med at hygge sig med den menighed, der samles i kirken. Gå ud til dem, der endnu er uden for kirkens dør, ud på husbesøg for at prøve på at få kontakt med dem. Gå ud også „af sig selv“, ikke være selvoptaget af sine egne meninger og systemer og hobbyer, ikke være „incurvatus in se“ men prøve at sætte sig ind i andres forhold og tankebaner. Lad os ikke sidde og jamre over, at folk ikke kommer til os, men gå ud og forkynd evangeliet!

— — —

Paulus skrev til menigheden i Korint (1. Kor. 2 v. 1–2): „Da jeg kom til jer, brødre . . . ville jeg ikke vide af noget andet . . . end Kristus og det som korsfæstet“. Der er så meget, en præst skal: prædike, begrave, vie, undervise konfirmander, besøge syge og gamle – også unge! – øve sjælesorg, holde andagter og møder, vise gæstfrihed og ikke forsømme kone og børn. Og under alt dette læse, studere, lære sin tid at kende, have stille stunder til bøn og eftertanke. Og så kan man sukke som biskop Ammundsen: „Gud fri mig for skammen ved et fortravlet og tomt liv“. Midlet der imod er: ikke at glemme „det ene fornødne“; at søge ind til og forkynde den korsfæstede frelser, Jesus Kristus.

— — —

„Skam dig derfor ikke ved at vidne om vor Herre“ (2. Tim .1 v. 8). Det er kirkens svaghed, at mange skammer sig ved at vidne; endog præster kan lade sig kyse fra at aflægge et personligt vidnesbyrd. Det kan måske være en vis blufærdighed, usikkerhed, fordi man skammer sig over sig selv, eller frygt for hån og spot. Og nogle skammer sig ved selve evangeliet. De synes, det er blevet „umoderne“. Og det kan være den danske folkekirkes tilstand, man skammer sig over. Men trods al dens menneskelige svaghed er evangeliets lys tændt for os i den, og dér møder vi ham, der „ikke skammer sig ved at kalde os brødre“.

- - -

En præst kan opleve noget af det samme, som Paulus taler om i 2. Kor. 12 v. 7-9: „Himmelstunder og helvedesstunder“. Den spænding, den rytme, det bølgeslag, som Søren Kierkegaard gav udtryk for: „Leve bølgeslaget, der skjuler mig i afgrunden, leve bølgeslaget, der slynger mig op over stjernerne“. Det er et sygdomstegn, hvis vi bliver manio-depressive, men det er også et sygdomstegn, hvis vi ikke kender til svingninger i det åndelige liv. Præstegerningen er præget af de store modsætninger. De kan møde os udefra, når vi det ene øjeblik står foran et brudepar og det næste bag en kiste. Og det kan møde os indefra, når vi søndag formiddag fyldes med fryd over gudstjenestens herlighed og glæden ved at forkynde evangeliet for straks derefter at være knuget over vor egen uduelighed. Men over hele vort liv skal stå skrevet: „Min nåde er dig nok; thi i magtesløshed udfolder min kraft sig helt“.

- - -

I en af disse ordinationstaler talte jeg ud fra Fil. 2 v. 5-7 om præsteembedet og præstetjenesten: „I får i dag overdraget „det hellige præste- og prædikeembede“. Vi kender alle den diskussion om embedet, som disse ord fra ritualen har fremkaldt – en diskussion, der kan føres så teologisk, at den let kan gøre mere skade end gavn i menigheden. . . . Hvordan man end opfatter embedet, står det fast, at I i dag kaldes til et embede i den danske folkekirke. . . . Men netop med dette kirkelige embede for øje vil jeg lægge jer

på sinde, at det er større og bedre at tænke på og tale om præstetjenesten end om præsteembedet. Der kommer let en mislyd ind i ordet „embede“. Det bliver nemt mistydet både af den, der har det, og af dem, der møder „embedsmanden“. Der kommer let en tone af noget overordnet, noget med at herske og dirigere, når der tales om det kirkelige embede. . . . Om ham, der havde det største embede i kirken, den store „ypperstepræst“ Jesus Kristus, hedder det, at han „tog en tjenerskikkelse på“. . . . Om vi dog altid kunne være præster med det rette tjenersind!

— — —

Ved en anden lejlighed kom jeg udfra Paulus ord i Ef. 4 v. 11–12 „Og han gav os nogle som apostle, andre som profeter, andre som evangelister, andre som hyrder og lærere . . .“ ind på det spørgsmål, om vi har glemt at fordele arbejdet i kirken. Nu forlanger vi, at en præst skal være både evangelist (forkynder), hyrde (sjælesørger) og lærer (især ved konfirmandundervisningen). Det er de færreste, der har evner til og magter alt dette. Bør der ikke oprettes flere embeder i kirken? Spørgsmålet bliver især aktuelt i de store byer. Selv i et stort sogn med en stor kirke behøver der ikke at være mere end to „prædikanter“¹⁾; og disse bør have den fulde teologiske uddannelse. Men der trænges til mange menighedsmedhjælpere, diakonisser og diakoner, der ikke mindst skal prøve at nå ud til alle de mange i sognet, præsten ikke kan nå. Hertil må der kræves en mindre teologisk men mere praktisk uddannelse. Og endelig bliver der i de kommende år sikkert brug for flere og flere, der kan tage sig af undervisningen, ikke mindst af de store hold konfirmander. Det kræver sin særlige uddannelse. Vi har før haft „kateket-embedet“ i vor kirke, og har det endnu i Grønland. Denne flerdeling af embederne bør ikke føre til en så skarp adskillelse, at man f.eks. skulle tænke på at fritage sognepræsten og den anden

¹⁾ Der ville da kunne spares ca. 100 af de nuværende faste præsteembeder, der kunne erstattes med andre „embeder“ som menighedsmedhjælpere (diakoner, diakonisser, kateketer eller lignende).

præst ved kirken for at gå på husbesøg eller at tage del i konfirmandundervisningen. Og man kunne vel også overlade nogle af de andre arbejdere i menigheden at hjælpe til ved gudstjenester, f.eks. ved altergangen, samt forrette nogle af de mange begravelser. Alt det lader sig nok ordne.

Disse problemer har vi forlængst drøftet ved bispemøder, og tankerne synes langsomt at bane sig vej frem. Jeg tror, det ville hjælpe på præstemangel og klare spørgsmålet om lægfolks adgang til kirkelige embeder.

LANDEMODER m. m.

De årlige landemoder i juni måned – „mode“ betyder her det samme som møde og er mødet mellem stiftsøvrigheden og stiftets provster – blev festlige begivenheder. Ved at sende indbydelser ud til hele stiftet f. eks. til samtlige menighedsrådsmedlemmer eller specielt til alle præster og præstekoner eller til alle lærere og lærerinder, en enkelt gang også til de unge fra de nærliggende ungdomsskoler, lykkedes det som regel at have en fyldt kirke. Senere på dagen var der da møder, eventuelt en kirkekoncert.

Ved disse landemoder faldt det i min lod at indsætte („creere“) seks af stiftets syv provster. Her var der anledning til at tale om de forskellige funktioner, en præst kan have, deriblandt provstens særlige opgave: at være mellemed mellem præsterne og biskoppen og at være med til at værne om kirkens værdier. Men under det alt gælder det om at blive ved med at være præst!

Godt og ofte fornøjeligt samvær, inciterende foredrag og frugtbare diskussioner fik vi ved de forskellige konventer, der afholdtes rundt i stiftet, bl. a. i provstikonventer og ved de stiftskonventer, der lige fra biskop Ammundsens tid blev afholdt på en højskole, hvor man kunne bo sammen i flere dage. I min tid på Hoptrup højskole 1957, Snoghøj højskole 1960, Hoptrup højskole 1962 og 1963 – det sidste som et missionsvidenskabeligt præstekursus.

Men vi præster har også godt af at møde mennesker, der ser livet og møder mennesker under en anden synsvinkel end den teologiske; det gælder ikke mindst lægerne, som vi gang på gang kan møde ved en sygeseng. Det er heldigvis i vore dage gået op for begge parter, at uanset om vi er kristne eller ej, har vi med de

LANDEMODET 1964.

*Forreste række fra venstre: Provst V. Schousboe – provst A. V. Danvad –
stiftamtmand J. Pinholt – biskop F. Beyer – domprovst P. Schou –
provst E. P. Alshauge.*

*Bageste række fra venstre: Stiftskasserer, amanuensis J. Wildfang – provst
A. T. Sarnæs – provst T. V. Kragh – provst P. J. Petersen*

samme mennesker at gøre og må derfor have meget at tale om med hinanden. Fra tiden kort efter den anden verdenskrig mødtes en mindre kreds af lige mange præster og læger i Åbenrå provsti til regelmæssige samtaler, og i 1950 startede biskop Noack de fællesmøder for læger og præster fra hele stiftet, der siden da er afholdt hvert år på Kristi himmelfartsdag i Kolding med stor tilslutning. Her drøftedes emner som forholdet mellem sjæl og legeme, lægens psykoterapi og præstens sjælesorg, ungdommens og alderdommens problemer, betydningen af stress i vor daglige tilværelse, forholdet mellem kristendom og den moderne videnskab m. m. Møderne blev altid udførligt omtalt i pressen.

MØDER UDENFOR STIFTET

En biskops gerning falder selvfølgelig hovedsagelig indenfor stiftets grænser, og ikke mindst i betragtning af den forholdsvis korte tid, der var mig beskåret, måtte jeg ganske særlig holde mig dette efterretteligt. Og dog måtte jeg af og til rejse uden for stiftet.

Bispemøder

Der var for det første bispemøderne, der normalt holdes to gange årligt rundt i de forskellige bispegårde. Med stor glæde tænker jeg på disse mange møder med mine kolleger.

Fra en vis kirkepolitisk side er det blevet anset som noget fordægtigt at tale om et „bispekollegium“. Man øjner åbenbart i dette ord en fare for, at biskopperne i samlet trop skal danne en overinstans i kirken og tiltage sig magt og myndighed til at styre kirken og optræde som „kirkens røst“.

Sandt er det, at på den måde kan der efter vor lutherske opfattelse ikke tales om et „bispekollegium“ eller om „kirkens røst“. Man bliver ikke et orakel, der kan udtale sig med autoritativ myndighed, fordi man bliver biskop; og ni eller ti eller flere biskopper kan heller ikke gøre det, selv om de skulle blive enige om et eller andet. Kirkens røst hører vi først og fremmest, når vi går i kirke og lytter til ordet, der lyder dér gennem oplæsning af teksterne til de forskellige søndage, og gennem sakramenterne. Også gennem vor trosbekendelse hører vi den røst, der har lydt gennem kirken lige fra den første kristne kirke til vore dage. Og noget lignende kan også ske gennem de salmer, som menigheden har sunget gennem århundreder.

Haderslev domkirke

Men ved ordet „bispekollegium“ kan vi med rette tænke på et „collegium fratrum“, et fællesskab af brødre, der kommer sammen for at drøfte de mange fælles sager og hjælpe hinanden til en løsning af dem. Disse møder blev ikke bare „en snak om en kop the“, som det engang hånligt blev sagt. At vi var meget forskellige, og langt fra så ens på alt og ikke skjulte dette for hinanden, er en selvfølge, der kun virkede til gensidig berigelse. Men denne angst for at blive opfattet som „kirkens røst“ kunne efter min mening give sig overdrevne udslag, når man f. eks. var tilbageholdende med at meddele offentligheden gennem Ritzaus Bureau, hvad vi havde talt om ved bispemøderne og eventuelt var blevet enige om, eller når hver enkelt af os måtte udfærdige svar på kirkeministeriets forespørgsler, selv om vi ofte var enige om svaret.

Men trods divergenser var vore sammenkomster prægede af en ægte og kristen fællesskabsfølelse – det manglede også bare andet! Og den kom ikke mindst frem, når problemerne var aller sværest og dybtgående.

Samarbejdet med kirkeminister Bodil Koch var også det aller bedste, og jeg mindes ikke noget tilfælde, hvor hun handlede uden at spørge os.

Med de andre nordiske biskopper mødtes vi også flere gange, og selv om de møder heller ikke resulterede i opsigtsvækkende communiquées, havde de utvivlsomt deres betydning ved at styrke fællesskabet mellem de nordiske kirker. Det sidste, jeg var med til, blev holdt i Løgumkloster, hvorfra vi en dag kørte langs grænsen til Dybbøl og på vejen standsede ved Rinkenæs Korskirke. Det blev for mig – og jeg ved, for flere andre – et uforglemmeligt øjeblik, da vi stod dér og så ud over Flensborg fjord, Nordens sydgrænse!

Det liturgiske udvalg

I 1956 blev jeg på grund af mit kendskab til den sønderjydske liturgi indvalgt i det liturgiske udvalg, hvilket også medførte utallige møder rundt om i landet. Resultatet af vort arbejde blev den

så kaldte „Prøveritualbog“, der udkom i 1963. Det vil her føre alt for vidt at komme ind på en nærmere omtale af den. Det er mit håb, at den diskussion, den har vakt, må føre til en berigelse af vor gudstjeneste.

Vist kan der holdes en festlig og rig gudstjeneste efter vor nuværende liturgi. Men det afhænger desværre alt for meget af præsten, som bestemmer salmer og holder prædiken. I Rinkenæs oplevede jeg, hvordan nogle rester af den sønderjydske liturgi gav hver gudstjeneste et tilskud af lovsang.

Den største svaghed ved vor nuværende gudstjenesteordning blev meget tydelig for mig, da jeg kom rundt i stiftet. Medens jeg var vant til, at hele menigheden blev til gudstjenestens slutning og overværede både dåb (før prædiken) og altergangen og fik velsignelsen med, blev det mig nu klart, at størstedelen af Danmarks kirkegængere kun får en halv gudstjeneste, en torso. I næsten alle større kirker går de fleste efter salmen efter prædiken. På det punkt, hvor fællesskabet skulle vise sig aller stærkest – ved nadveren – bliver menigheden splittet. Grunden er åbenbart den, at man i nyere tid har fundet på at lægge skriftemålet lige før altergangen. Går mange op i kirkens kor til dette, bliver der ligefrem lukket af for den øvrige menighed. Ikke mindst på dette punkt bør det nye liturgiforslag alvorligt overvejes.

Men det er uheldigt – og da også ulovligt – hvis hver enkelt præst på egen hånd forsøger en „besser-machen“. Og trods alle ønsker om at gøre vore gudstjenester tillokkende for de såkaldte kirkefremmede må det ikke glemmes, at vore højmesser først og fremmest er menighedens gudstjeneste. Ved siden af dem kan man så tænke på særlige gudstjenester for dem, der endnu ikke har vænnet sig til den sædvanlige form. Det er sikkert rigtigt, at der i stigende grad kan blive brug for gudstjenester med andre former, også for gudstjenester, der kan virke som „konfirmandundervisning for voksne“.

Men den bedste måde at drage kirkefremmede til gudstjeneste på vil nok være, at menigheden samles med en sådan glæde og

tager så aktivt del i gudstjenesten, at man får en oplevelse af, at her er godt at være!

Udenlandsrejser

Og så var der nogle udenlandsrejser. Den tilnærmelse, der i de senere år lykkeligvis er kommet mellem de forskellige kirkeafdelinger i Europa, ja i hele verden, bevirker bl. a., at man gensidig sender repræsentanter til større kirkelige begivenheder, og det bliver da ofte biskopperne, der får indbydelser til disse.

Allerede i maj 1956 måtte jeg rejse til Stockholm for dér at deltage i 25. allmänna kyrkliche mötet – en slags kirkelig „rigsdag“ – og overbringe en hilsen fra den danske kirke.

Året efter deltog jeg i en nordtysk synode i Hamborg og fik ved den lejlighed et forstemmende indtryk af, hvad en kirkeforfatning kan føre til. Men besøget her krydrede af en samtale, jeg fik med en ung taxachauffør, der flere gange kørte mig til møderne. Han spurgte mig en dag, om jeg havde set en ny kirke, der var ved at blive bygget. Det havde jeg – den var meget utraditionel. Da jeg spurgte ham, hvad han syntes om den, svarede han: „Nein, Kirche soll Kirche sein und keine Pressluftanlage“. Han syntes åbenbart, den lignede en større bilservicestation. Nej, en kirke skal ligne, hvad man har været vant til at forstå ved en kirke! Og det sagde en ung mand fra efterkrigstiden! Og jeg ved, der er unge i Danmark, der synes det samme. Det er tvivlsomt, om man skal bygge moderne kirker for ungdommens skyld!

Den interessanteste oplevelse fik jeg dog, da jeg som repræsentant for vor danske kirke deltog i de evangeliske kirkedage i München 1959.

Der havde meldt sig ca. 40.000 gæster fra hele Tyskland og ca. 1000 fra udlandet. Da München er overvejende katolsk, var det ikke muligt at få alle disse gæster indkvarteret i evangeliske hjem. Kardinal Wendel havde derfor givet de katolske præster besked

om at opfordre deres menigheder til at vise gæstfrihed overfor „de evangeliske brødre og søstre“, og han gik selv i spidsen ved at indbyde en gæst. Loddet var faldet på mig og min kone, hvad jeg på grund af et forsinket telegram først fik at vide ved ankomsten til det bureau for udenlandske gæster, der var oprettet i Hitlers „Braune Haus“. Noget derangeret efter fem dages biltur ankom vi til kardinalens pragtfulde palæ, en situation, både han og jeg tog „i stiv arm“.

Efter en hastig omklædning gik vi ind til „kardinalens middag“, og det blev en uforglemmelig middag, hvor vi tre alene fik en samtale om det, der skiller os i vore kirkelige opfattelser, men også om det, der forener os. Jeg sagde bl. a. til ham, at det var vel tvivlsomt, om han kunne anerkende mig som biskop, hvortil han svarede, at der er flere grader af ordination. Jeg ville ikke bringe ham i forlegenhed ved at spørge, hvilken grad han tiltænkte mig! Men da vi talte om den danske bispeordination uden håndspålæggelse af en, der har „den apostolske succession“, overraskede han mig ved at sige, at det er ordet og bønnerne, ikke håndspålæggelsen, der er det vigtigste; og så var vi jo meget nær ved at være enige. Desværre blev samtalen afbrudt her. Og til min sorg døde kardinalen året efter. Ham ville jeg godt have talt mere med. Vi forsikrede hinanden om, at vi var „et i Kristus“.

Indledningsmødet med ca. 50.000 deltagere fandt sted på Königsplatz, hvor Hitler havde holdt nogle af sine brandtaler. Nu lød kristen tale og i stedet for Heil-råb salmesang. Og så kunne man dog få en fornemmelse af at se Hitlers spøgelse: var dette nu ikke igen et massemøde med massesuggestion, blot med omvendt fortegn? Lederne af kirkedagene var selv opmærksomme på faren, og i de følgende dage var forsamlingen opdelt i mange grupper, til bibel-læsning og foredrag med diskussioner. Jeg deltog bl. a. i en gruppe, der diskuterede de moderne „massemidler“, film, radio og fjernsyn. Hvor let skaber de ikke ensretning! „Kun Helligånden kan af en masse skabe en menighed“, blev der sagt.

Ved afslutningen på Theresienwiese deltog ca. 350.000 mennesker.

Her kunne den enkelte let drukne i massen. Men netop som et middel herimod foreslog mødets leder midt under det hele, at man præsenterede sig for dem, der sad til højre og venstre for en. Min kone kom således til at hilse på en dame, der havde familie i Åbenrå. Så let kan det gå at få kontakt!

Disse kirkedage blev et vidnesbyrd om den tyske evangeliske kirkes kraft efter de trange år under nazismen. Og den blev for mig en bekræftelse af, at vi kan være eet i Kristus uden at være ens, som jeg har oplevet det mange gange, f. eks. ved mødet med mennesker af mange racer, hjemme i Rinkenæs og nu under samtalen med den katolske kardinal.

Men samtidig kunne man jo desværre også opleve, at vi kan have svært ved at blive enige i spørgsmål, hvor vi burde kunne finde frem til en enig afgørelse. Også dette fik jeg under kirkedagene vidnesbyrd om ved et mærkeligt tilfælde i München. Under en reception i det gamle rådhus kom jeg pludselig ind i en samtale med den tyske provst i Flensborg, Knuth, og den tyske biskop i Slesvig, Wester, om de sydslesvigske forhold. Det var på et tidspunkt, da man i forhandlingerne om den danske kirkes stilling dernede fra begge sider hævdede, at den anden part skyldte svar på en forespørgsel. „Så må der da foreligge en misforståelse, man kan finde frem til“, var min sidste replik.

Misforståelsen kom desværre ikke ud af verden ved den lejlighed.

DET KIRKELIGE KLIMA

Stort set er genforeningen fuldbyrdet. Alligevel spores det på forskellige punkter, at Sønderjyllands historie ikke faldt helt sammen med det øvrige Danmarks historie. Der er stadig et tysk mindretal hernede. Man ser her og der – helt op til syd for Kolding – bygninger, der bærer umiskendelige vidnesbyrd om at være bygget af tyske arkitekter og håndværkere, ikke mindst banegårde. Man har stadig personregistre som et levn fra tysk retsvæsen. En sønderjydsk dødsattest har ingen juridisk gyldighed. Det er ikke blot tiden fra 1864 til 1920, der satte spor i denne del af landet, men en næsten 1000 årig historie fra grænsejarlernes og hertugernes første tid.

Også på det kirkelige område gælder det, at selvom det kirkelige liv nu former sig som i det øvrige land, bortset fra de tyske frimenigheder og de tyske præster i købstæderne og fra nogle levn af den særlige sønderjydske liturgi, så kan man dog stadig mærke en lille forskel i „det kirkelige klima“ i forhold til det, vi møder nord for den gamle grænse.

Det gælder bl. a. de kirkelige retningers betydning. De spiller ikke helt den samme rolle som i det øvrige land.

Sønderjylland blev mere præget af Brorson end af Grundtvig. Den pietistiske bevægelse nærmedes ikke blot af Brorsons salmer, men også i mange sogne af et pietistisk dansk kirkeblad og af den nære forbindelse med Christiansfeld og Breklum. Men denne bevægelse, der en tid gik under navnet Indre Mission, med en udløber fra 1912 i det såkaldte „Gamle Budskab“, var dog ikke helt det samme som Indre Mission i „det gamle land“. Og da man fra denne side kort efter 1920 begik den fejl at foretage et fremstød hernede gennem en række gudstjenester og møder, vakte det mange steder,

selv hvor man vel ikke skulle have ventet det, en vis modvilje. Man kunne høre bemærkninger som: „Vil man nu komme herved og fortælle os, hvad kristendom er!“

Ser man f. eks. på menighedsrådenes sammensætning, viser det sig, at der er langt færre, der bekender sig som indre-missionske i den sønderjydske del af Haderslev stift end i den nordlige.

Det samme gælder, hvad de grundtvigske angår. Det er ejendommeligt, at den grundtvigske bevægelse ikke spiller større rolle, end den synes at gøre. Og det til trods for, at de danske, grundtvigsk-prægede frimenigheder før 1920 øvede en påvirkning, der gik ud over deres forholdsvis lille medlemstal, og at der efter 1920 kom forholdsvis mange grundtvigske præster til Sønderjylland.

Der er i den sydlige del af Haderslev stift langt flere menighedsrådsmedlemmer, der siger, at de står udenfor partierne, end i den nordlige del. Det betyder ikke, at man er ukirkelig, men snarere, at man er præget af en vis „gammeldags kirkelighed“.¹⁾

Man har talt om „den sønderjydske højkirkelighed“. Det er en stor misforståelse, der åbenbart er opstået ved, at der findes nogle enkelte højkirkelige præster, der har gjort sig bemærkede i den offentlige debat. Man kunne måske have tænkt sig muligheden af, at den sønderjydske befolkning ville være særlig modtagelig for denne bevægelse. Der fandtes fra gammel tid stor respekt for det gejstlige embede. Og man havde en liturgi, der er sådan, som de højkirkelige ønsker den. Men så snart man kommer til de ydre former – og fagter – som præger mange højkirkelige præsters frem-

¹⁾ Tallene, der dog må tages med et vist forbehold, er efter „Kirkelig Haandbog“ 1963 følgende:

I den sønderjydske del af Haderslev stift: Menighedsrådsmedlemmer ialt knap 500. Heraf ca. 50 grundtvigske (halvdelen kun „nærmest“), ca. 57 I. M. (8 kun „nærmest“), ca. 217 udenfor partierne + ca. 139 delvis politiske, 18 Kirkeligt Centrum, 10 tyske, 1 højkirkelig.

I den nordlige del af stiftet med ca. 600 menighedsrådsmedlemmer: Ca. 210 grundtvigske (34 kun „nærmest“), ca. 155 I. M. (7 kun „nærmest“), ca. 150 udenfor partierne + ca. 70 politiske, 11 Kirkeligt Centrum, 4 „stærke jyder“ + 1 „Luthersk Missionsforening“.

træden, melder man fra. Man er således de fleste steder imod messeklæder, som har været ude af brug i et par hundrede år.

Vel må det huskes, at indflydelse ikke kan måles i tal; men når den kirkelige situation skal bedømmes, må i hvert fald det her nævnte tages med i betragtning.

Der er også efter mine erfaringer en større lægmandsaktivitet nord for den gamle grænse end syd for denne. Dette hænger vel nok sammen med den frygtelige åreladning, Sønderjylland fik under den første verdenskrig, da ca. 6000 mænd i deres bedste alder blev dræbt. Blandt dem var der mange, der kunne være blevet førende personligheder både på det nationale og kirkelige område efter 1920. Desuden har det nok også gjort sig gældende, at de nationale spørgsmål for mange trådte mere i forgrunden end de kirkelige.

— — —

De nyere teologiske retninger har utvivlsomt spillet en større rolle for præster end for lægfolk og har i almindelighed ikke sat sig spor i menighedslivet, – det skulle da være som mere eller mindre passiv modstand. Både tidehvert og den såkaldte afmytologiseringsteologi har haft en tilbøjelighed til at udtrykke sig i ord og vendinger, der er præget af tysk teologi og ofte virker mere negativt end positivt på tilhørerne. Man startede med en sætning, der kunne have en vis berettigelse: „Man må rydde grunden, før man kan bygge nyt“. Det er rigtigt, at der også i det kirkelige liv kan snige sig forestillinger og former ind, som ikke blot efterhånden virker forældede, men som også kan være uheldige og forkerte og derfor må ryddes af vejen. Men det forekommer mig, at man fik så travlt med at „rydde grunden“, at man til sidst har været ved at forgribe sig på selve den grund, der må være det faste grundlag for alt, der skal bygges op i den kristne menighed. Og man synes ofte at glemme Paulus ord: „Lad alt ske således, at det tjener til opbyggelse“. Man har endda talt foragteligt om „opbyggelse“. Mange forkyndere har været så dårlige psykologer, at de glemte, at det også på det åndelige område er lettere at rive ned end at bygge op. Et enkelt negativt ord opvejes ikke uden videre af et enkelt positivt ord!

AFSKED

Det er svært at forlade en gerning, man har holdt af fra først til sidst. Men det krævede loven, at jeg skulle gøre på grund af alder fra 1. juli 1964.

Min afskedshilsen i „Noter og Nyt“ lød sådan: LOV HERREN – OG GLEM IKKE.

I Davids salme 103 har utallige mennesker ved festlige lejligheder, f. eks. ved „runde fødselsdage“, fundet udtryk for de tanker, der hvirvler igennem dem, når de ser tilbage over deres liv.

Salmen mindede det jødiske folk om ikke at glemme Herrens velgerninger lige fra den gang, han lod Moses føre det ud af Ægypten. Men Salmen er også et af de stykker i Det gamle Testamente, som den kristne menighed har lettest ved at synge med på, og som den enkelte kristne med glæde kan bruge rent personligt.

Det er et glad menneske, vi møder i denne salme. Men ikke et af de såkaldte „lykkelige“ mennesker, der aldrig har mødt modgang, eller en af de blåøjede optimister, der glemmer livets skyggesider. Han mindes – „glem ikke!“ – og han husker ikke blot Herrens velgerninger, men også sine egne misgerninger. Han lever ikke blot i et lyst nu, men kender mørket og ved, at han skal dø. Han kan føle sig gammel. „Græsset lig er hver en synder, ender før han ret begynder“. Men for alt det er der hjælp og trøst og kraft at hente hos Gud, der er barmhjertig og nådig og kan give den trætte kraft og oprejse den døde til nyt liv.

— — —

Og nu er det så mig, der tænker tilbage – på 70 år som menneske, deraf godt 40 år som præst med 8 år som biskop i dette stift, – og gør det med tak til Gud og mennesker. Jeg fik mere end de fleste

Tilbageblik! Billedet – en afskedsgave fra Rinkenæs – hang i bispegården. Det viser udsigten fra Rinkenæs præstegård. Nu har vi fået den samme udsigt fra vort „aftægtshus“ i det gamle sogn

at takke for, mere af det lyse end af det mørke. Dog lærte også jeg, at „Gud ofte pakker sine gaver ind i sort papir“; det svære var også en velgerning. „Glem ikke“ – jeg glemmer heller ikke, at jeg kunne skuffe og svigte ...

Da jeg engang som dreng fulgtes med min far fra mors gravsted, så jeg på en gravsten de ord, der bed sig fast i mig og først langsomt klarede for mig: „Min nåde er dig nok; thi min kraft fuldkommes i skrøbelighed“ (nu oversat: magtesløshed). I skrøbelighed og magtesløshed under Guds nåde, – det gav trods alt frimodighed i gerningen.

I det lys ønsker jeg ikke blot at se tilbage over mit eget liv, men også udover vor kirkes liv. Vi kan stirre så meget på magtesløsheden, at frimodigheden forsvinder. Da lyder det: „Glem ikke“ at Gud i sin nåde kan bruge det skrøbelige og magtesløse, og at han stadig gør sine velgerninger mod os og giver os sine gaver i kirken.

Det er blevet sagt, at biskopper har tilbøjelighed til at blive optimister og glemmer at se sandt på den kirkelige situation. Der siges i det hele så meget forkert! Vel kunne jeg måske have grund til at se lysere på den kirkelige situation end mange andre. Jeg har i disse otte år oplevet, at de fleste af stiftets kirker kan fyldes til gudstjeneste med lovsang. Men derfor glemmer jeg ikke, at ikke alt er godt. Jeg ved, hvor svære de kirkelige kår kan være for mange præster, hvor sørgeligt menighederne mange steder svigter gudstjenesterne. Vel ved jeg, at vi ikke frelses, blot fordi vi går i kirke, – men da endnu mindre ved ikke at gå i kirke og aldrig lytte til Guds ord! Men så længe der er mulighed for evangeliets forkyndelse i vore sogne, er der håb; og så længe der er håb, skal man ikke være pessimist“.

Den lille afskedshilsen mandede ud i en tak til menighederne, menighedsrådene og præstehjemmene. Den tak vil blive ved at lyde i mig, forstærket ved den hilsen jeg fik sammen med afskedsgaven, der gjorde det muligt for os at rejse til „det hellige land“.

Efter mange overvejelser flyttede vi tilbage til Rinkeby. Eet var sikkert: vi ville blive i Sønderjylland, hvortil vi var blevet bundet så stærkt; og så måtte det være i Haderslev eller Rinkeby, de to brændpunkter for vort liv i grænselandet.

En sommermorgen 1966 kom jeg da ind i det nye lyntog „Syd-Vestjyden“ og sad alene i den magelige kupé og begyndte at døse og drømme mellem Tinglev og Vamdrup. Her kørte jeg for første gang den modsatte vej ned til Rinkeby for 42 år siden og var ved at blive ængstelig for, hvad jeg havde indladt mig på ved at overtage embedet dér ubeset. Og pludselig ser jeg det hele for mig som

en film, der ruller baglæns. Jeg har set det alt før, – og nu ser det dog anderledes ud. Marker, veje, kirketårne, alt det, der for 42 år siden var mig fremmed, er nu blevet mig kendt og kært. Der er ingen grund til at sige: „Ak, hvor forandret!“ Tværtimod. Er landskabet ikke blevet smukkere, skønt det er lige fladt? Solen skinner over høstgyldne marker; husene ser pænere og mere velpassede ud; de fleste af de veje, vi passerer, er blevet asfalterede og er mange steder ført over jernbanen ad broer. Sted efter sted taler om mennesker, jeg mødte og er glad for at mindes. Medens vi farer forbi, farer minderne gennem mit sind. Landskabet er blevet levende for mig. 42 lykkelige, rige år taler det om.

Selv er jeg blevet 72 – men det forskrækker ikke, at det kunne blive den sidste rejse. Umærkeligt passerer vi den gamle grænse, – vil det gå lige så umærkeligt at passere „den store grænse“ en dag? Eller –?

Men hjemme sidder Karen. Jeg vil gerne hjem til hende igen og leve lidt videre med hende i det gamle sogn . . .

Det er en ejendommelig oplevelse at se „filmen“ blive rullet baglæns og nu sidde med efterklangen og eftertanken i sit livs aftenstund. Jeg må gang på gang ty til den skriftemålsbøn, vi bad i Rinckenæs kirke: „Gud, du kender mine hemmelige tanker. Det inderste i mine gerninger og ord er ikke skjult for dig.

Fader, jeg har syndet imod dig og er ikke værd at kaldes dit barn. Og dog, uden dig kan jeg ikke leve. Tugt mig i din retfærdighed, men bortkast mig ikke i vrede.

Herre Jesus, du som tager mod syndere, tag imod mig!“

Og med øget glæde lytter jeg til klangen fra Korskirkens tre klokker:

Af Guds nåde, til Guds ære,
evig glade vi skal være
i vor Herres Jesu navn!

INDHOLD

	Side
Forord	5
FORBEREDELSENS AR	7
Barndom og ungdom	9
Kaldet til præst	14
1. verdenskrig	21
Det teologiske studium	24
Præst ved Frederiksberg kirke	27

TIDEN I RINKENÆS SOGN

1924 – 56	31
Rinkenæs sogn	33
„Hjemmetyskere“	43
Johannes Tiedje	47
Rinkenæs gamle kirke	50
Rinkenæs nye kirke: Korskirken	53
Rinkenæs Korskirkes prædikestol	60
Forholdet til det tyske mindretal	63
Den tyske frimenighed	69
Indtryk af nazismen i Tyskland	74
Nazismen herhjemme	77
Jødeforfølgelsen	78
Skoledirektion og provsti	83
Økonomisk krise og Sønderjydsk Hjælpefond	86
2. verdenskrig – Besættelsestiden	90
Tiden efter 5. maj 1945	100
Den daglige præstegerning	114

TIDEN SOM BISKOP I HADERSLEV STIFT

1956 – 64	121
Bispevalget	124
Tanker om bispegerningen	131
Kirkens indre og ydre liv	134
Folkekirken	138

Visitater og andre gudstjenester	141
Kirkeindvielser	146
Ordinationer	150
Landemoder	156
Møder udenfor stiftet	158
Bispemøder	158
Det liturgiske udvalg	160
Udenlandsrejser	162
„Det kirkelige klima“	165
Afsked	168

Af forfatterens forord:

Har man siddet og lyttet til en reportage, der ridser nogle af vor tids store historiske begivenheder op, som f. eks. reportagen om Winston Churchills liv, og derigennem fornemmet noget af historiens vingesus – som fra rovfugle – kan man få en fornemmelse af, at det, man selv har oplevet, næppe kan have interesse for andre end en selv og ikke er værd at fæste til papiret. Og dog er så meget af det, enhver af os oplevede, knyttet uløseligt til de store historiske begivenheder, som den første halvdel af dette århundrede blev så fyldt – alt for fyldt – af. Blev det så ikke til de store vingesus, men kun at ligne ved småfuglens flagren, der var dog historie i det, og nogen interesse kan det måske dog have, hvordan den enkelte i sit daglige liv mødte begivenhederne og blev påvirket deraf.

På de følgende blade skal der derfor ikke skrives historie, men kun en lille historie om et enkelt menneskes liv og tanker. Det må derfor undskyldes, at så meget af det bliver i jeg-form.